

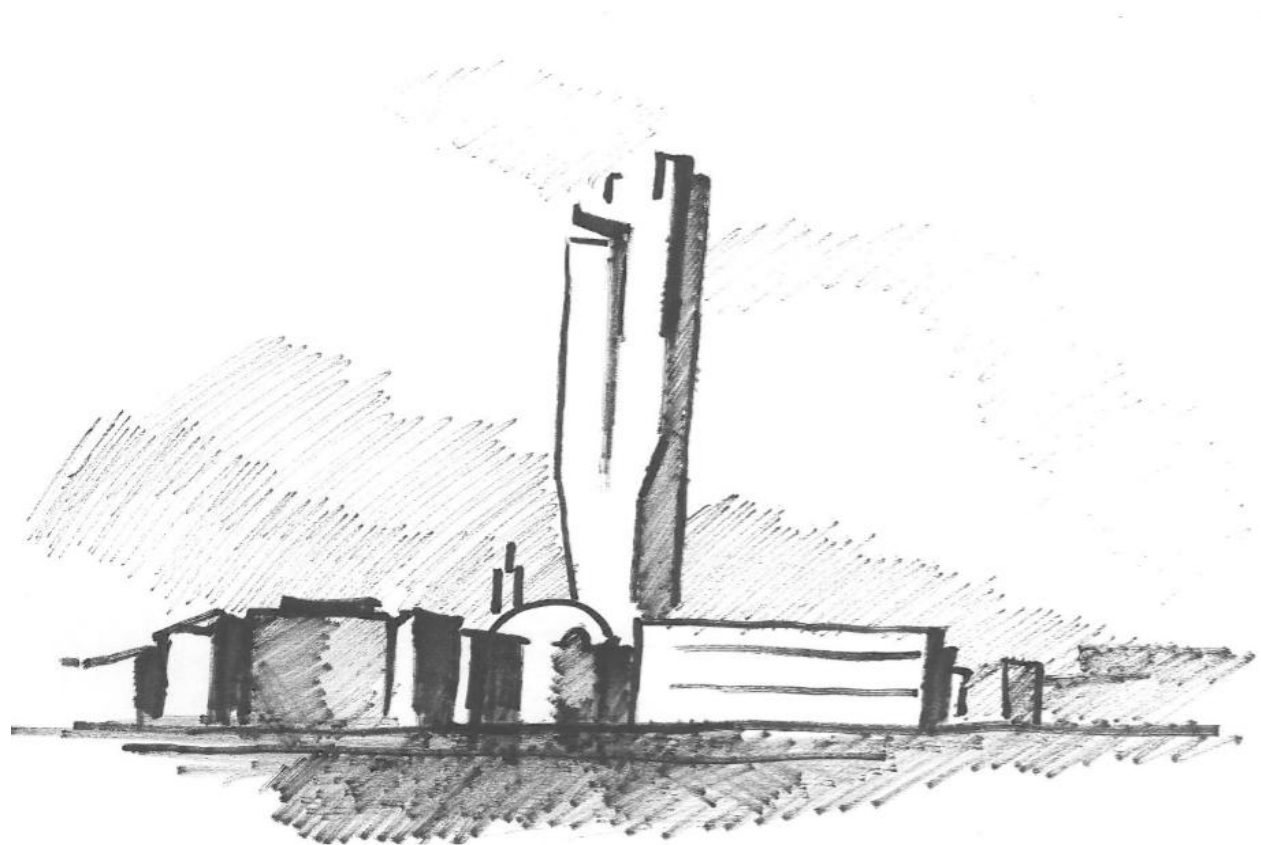
TIRANA

változások és hatásaik

a város alakulása a
kommunizmus
bukásától napjainkig

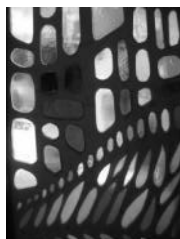
Bene Bence

konzulens: Dr. Benkő Melinda
TDK
2016

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3.
Példák rendszerezve.....	3.
Előszó.....	5.
Hipotézis.....	5.
Módszertan.....	5.
Interjúk rendszerezve.....	7.
Ismertetés.....	8.

1. fejezet: Tirana

Albániában	10.
Demográfia.....	12.
Földrajz.....	13.
Városhálózat.....	13.
Gazdaság.....	14.
Történelem.....	15.
Művészetek.....	17.
Interjú/ADNAN.....	18.

2. fejezet:

Várostörténet	25.
Tirana városfejlődése.....	27.
Építészeti emlékek.....	32.
Interjú/SILVA.....	37.

3. fejezet: Negyedek.....

20. századi fejlesztések.....	43.
Modern felosztás.....	46.
Kilépés a városszövetből.....	47.
Periféria.....	48.
Luxus agglomeráció.....	49.
Policentrális Tirana.....	51.
Interjú/ANDI.....	52.

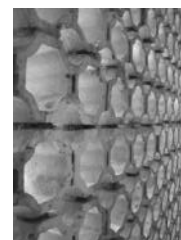
4. fejezet: Utcák.....

Utcahálózat.....	59.
Közlekedés.....	62.
Utcakép.....	63.
Szintugrás.....	66.
Interjú/ALBERT.....	68.

5. fejezet: Terek.....

Főtér.....	73.
Edi Rama.....	75.
Citysedés.....	77.
Teresedések.....	80.
Nagy zöldfelületek.....	81.
Interjú/BIB.....	83.

6. fejezet: Házak.....

Történelmi típusok.....	89.
Sztárépítésszek játszótere.....	91.
Villa.....	93.
Házak működése.....	94.
Köztes terek.....	96.
Giccs.....	97.
Interjú/EGON	102.

Összegzés.....

Tartalom.....	104.
Végszó.....	106.
Bibliográfia.....	108.

16.

Tirana térképe, jelölve a fejezetekben található legfontosabb példák¹

Példák rendszerezve

	3. fejezet Negyedek	4. fejezet Utcák	5. fejezet Terek	6. fejezet Házak
TÖRTÉNELMI	50 Vjetori 1.	Nemzeti Mártírok útja 5.	Főtér 9.	Köhler-ház 13. -
21. SZÁZADI	A Blokk 2.	Rruqa e Saraceve 6.	Rinia Park 10.	TID tower 14.
SZEGÉNY	Bathore 3.	Rruqa 4 Deshmoret 7.	teresedések, Bathore 11.	villa 15.
GAZDAG	Kodra e Diellit 4.	Rruqa Teodor Ruzvelt 8.	A Nagy Park 12.	Amadeus Palace 16.

Bevezetés

Előszó

Hiszem azt, hogy a modern életvitel, az urbanizáció, a globalizáció, a technikai és egyéb fejlődések nélkülözhetetlenek, szükségesek és helyesek, mégis mindig kell, hogy valami kilendítsen minket ebből, s emlékeztessen az élet egyszerű szépségére. Valami, ami miatt nem a racionalitás, nem a folytonos fejlődés, nem a gondolkodás válik fontossá, hanem az elemi érzelmek, érzések. A társas kapcsolatok, a kisközösségek, a tradíciók, a természet, a kétféle munka, az egyszerű, primitív élet korunkban is alapértékek forrása. Számomra ez a puritán lét idill.

Kortárs európai városépítészeti témájú Tudományos Diákköri dolgozatom kutatási célpontjának ezért választottam Albániát és Tiranát, mint Európa legszegényebb és legelmaradottabb államát s annak

fővárosát. Munkámmal meg szeretném ismertetni és értetni a modern Albánia és Tirana kettősségét.

Mit kezd egy európai, de balkáni főváros a „harmadik” modernitás (Ascher) okozta kortárs változásokkal? Kezelhetőek-e a fizikai és a társadalmi környezetben egyre jelentősebb különbségek, hogyan él együtt régi és új?

Hipotézis

A város mindennapi szinten használt terei Enver Hoxha ízlését tükrözték, míg reprezentatív terei és épületei mind-mind egy-egy elnyomó nemzet ottmaradt emlékeként hirdették az albán állam keserves múltját. Ezen elemeknek a rendszerváltást követő eltüntetése nem csak társadalmi elvárás, hanem a befektetői siker forrása is: intenzív beépítések, nagyléptékű fejlesztések, a régi eltakarása (homlokzatfestés), feljavítása (modern

szobrok a köztereken) vagy lerombolása, új jelek építése jellemzi Tiranát. Hipotézisem, hogy a külvilág számára látványos változások, Tirana megjelenése a nemzetközi turisztikai, befektetési mezőnyben a helyiek számára előnyös mindaddig, amíg meg tudják tartani lokális értékeiket és az új piac nem nyomja el saját kultúrájukat, a kettő egymást erősítve létezik.

Módszertan

Az értekezés egy több mint egyéves munka eredménye, melynek elemei:

1. szakirodalom feldolgozása (angol nyelvű) / célja: az előzmények ismertetése, a kutatás diskurzusba helyezése
2. terepmunka (4 alkalommal összesen 26 nap Tiranában) érzékelés, fotózás, megismerés, rajzolás / célja: a város fizikai környezetének megismerése és megértése,

egyéni anyaggyűjtés, saját illusztrációk készítése

3. interjúk 6 egyetemistával / célja: a fiatal, jól képzett helyiek véleményének megismerése arról, hogy mit gondolnak a város fizikai környezetében bekövetkező változásokról; egyéni, személyes történetek gyűjtése

összegzés: a belső képek (helyiek) és a külső szakmai megfigyelések összevetése

A dolgozatot 6 fejezetre tagoltam, melyek a saját megfigyeléseimen (terepmunka) és az idegen nyelvű szakirodalmak feldolgozásán alapulnak. Négyyszer jártam Albániában, minden alkalommal tudatosan más közegben próbáltam megismerni az országot, hogy teljesebb képet kaphassak róla. Első utamon Dél-Albániában jártam családommal, nyaralás végett. Másodjára egy tiranai barátom családja szállásolt el egy hétre, így testközelből találkozhattam

az albán hétköznapokkal, megismerkedhettem személyes történetekkel, életkörülményekkel, benyomásokkal. Harmadjára már egy ifjúsági cserén vettem részt az albán hegyekben, mely keretén belül 5 országból delegált fiatalok ismerkedtek meg egymással, országaik és a befogadó ország, Albánia szokásaival. Negyedszerre pedig teljesen egyedül indultam útnak, célom Tirana feltérképezése és mélyebb megértése volt, a helyek és a közeg személyes megismerésével, átélésével. A napközbeni felfedezői magatartást (érzékelés, fotózás, rajzolás) esténként felváltotta a riporter szerep: Tiranában élő egyetemistákat előre összeállított kérdéssorral 2016 nyarán kérdeztem a városról, az életről, építészetéről, múlttól és világrétekről.

A fejezeteket ezen mélyinterjúk választják el egymástól. Az interjúk több szerepet is

betöltenek: tagolják, színesítik és dinamikát adnak a szövegnek, egyfajta visszatérő elemként egybetartják az írást. Az olvasó számára biztos pontok, melyek az objektív információk hitelessége mellett egyéni hangvétellű dimenziót adnak a munkának.

Az interjúk gerince 3-4 kérdés, melyek a városhoz való viszonyukat hivatottak megismertetni. Ezen kérdéseket mindegyik riportalanyunk feltettem, ezek alapján a válaszok rendszerbe szedhetők. Mégis legtöbb esetben nem ezek határozzák meg az interjúkat. Az egyéni érdeklődési körök (művészet), az egyéni témák (szomszédság) azok, melyektől közelebb kerülhetünk a lakosokhoz.

A hivatkozás nélküli illusztrációk (képek, rajzok, táblázatok, térképek, stb.) mind saját készítésűek.

Interjúk rendszerezve

Név	Életkor /nem	Végzettség	Születési hely	Kedvenc hely	Miért Tirana?	Tirana legnagyobb baja - társadalom	Tirana legnagyobb baja - városrendezés	Álomház	Riport
Adnan	23 / f	Informatikus BSc, szakmájában helyezkedett el	Kukës	Nincs Tiranában	Nincs jobb lehetőség	Egymással szembeni tisztelet hiánya	Rossz minőségű, rossz kivitelezésű utak, házak	Villa az egész család részére	21-24. oldal
Silva	20 / n	Informatikát tanul	Vlore	Tirana melletti Nemzeti Park	Praktikus okok	-	Koordinálatlan fejlesztések	Modern ház történelmi belváros mellett	37-40. oldal
Andi	23 / f	Programozónak tanul	Tirana	Otthon	Család	Tisztelet hiánya	Túl sok és túl nagy beruházások	Ház a hegyekben	52-55. oldal
Albert	21 / f	Szoftver- fejlesztő BSc, szakmában helyezkedett el	Aibra	A Park	Egyetem	Illogikus és praktikátlan	Kaotikus, egység nélküli városkép	Elővárosban, kerttel	68-70. oldal
Bib	24/f	Képzőművész MSc, szabadúszó	Lezha	Művészeti Egyetem	Önállósodás	az igényesség hiánya	Korrupció	Otthonalanság, sablonok nélküliség?	83-86. oldal
Egon	24/f	Szociológia szakon tanul	Vlore	Teréz anya tér	Egyetem	Bizalom hiánya	Infrastruktúra és a tudatos fejlesztések hiánya	Kertváros szomszédi közösséggel	99- 102. oldal

Ismertetés

A történelem során Albánia volt mindig is Európa legismeretlenebb, legelszigeteltebb állama, mindig inkább csak sodródott az árral, mintsem diktálta volna az iramot. Ez az elfeledett szegény ország szerepe az 1991-es felszabadulással kezdett megváltozni. A kommunista rezsim bukása és a kapitalizmus, a neoliberalizmus térnyerése alakította át az ország mindennapjait. A szabad piacgazdaságba kerülve mérhetetlen nagy hátránnyal és kaotikus viszonyokkal kellett az országnak megküzdenie, hogy fel tudja venni a versenyt a fejlett/fejlődő Nyugattal. Az új szituáció változásokat szült az élet összes területén: gazdaságilag, politikailag, társadalmilag, infrastrukturálisan, kulturálisan, stb. Ezen változások még most is zajlanak, az ország dinamikus fejlődik, ám fejlődésének visszacsatolásai már most érezhető formát öltenek.

Írásom középpontjába Tiranát, Albánia fővárosát helyezem, hogy a városon keresztül mutathassam be a modernizáció és a globalizáció hatásait, a változásokat s annak visszacsatolásait.

Olyan kérdéseket vet fel Albánia különleges helyzete, az elmaradott gazdaság, a nyugati tőke, a demokrácia és a modernkori vívmányok betörése mind a technikában, mind a társadalomban, melyeket a földrajzi, tradicionális és történelmi okok miatt nem lehetett és nem is lehet egyszerű, bevált megoldásokkal megválaszolni. A fejlettebb államokban már bevált elemek kontextusból való kiragadása és egy teljesen új környezetbe való behelyezése nem feltétlenül minősül értéktartó és értékadó beruházásnak. Ez a jelenség a világ számos helyén megfigyelhető, az urbanisztikai szakirodalom fontos témája, de Tirana számunkra is tanulmányozható közelségbe

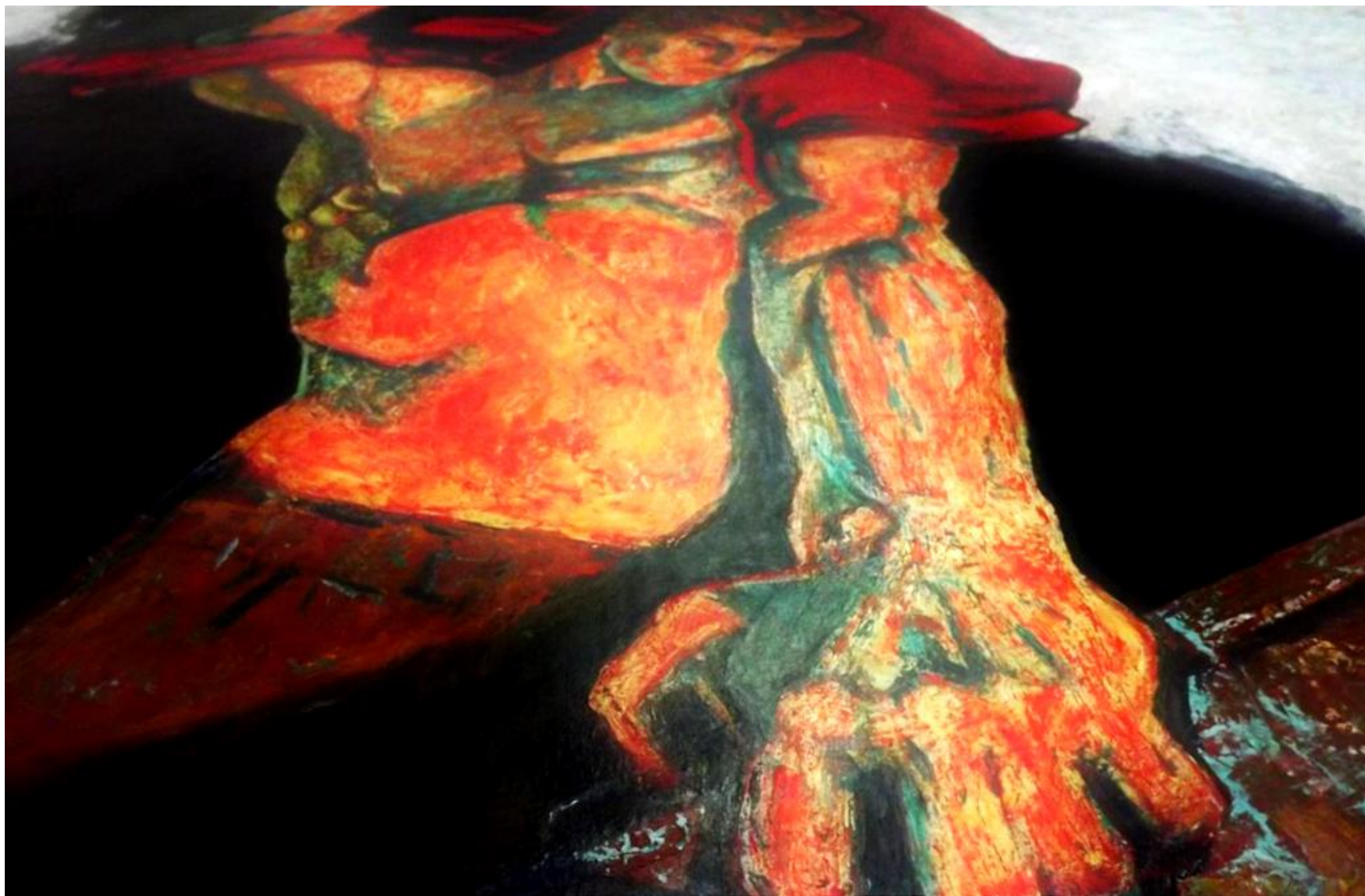
Külvárosi látkép, Tirana

Zsákutca a belvárosban, Tirana

hozza. A globális ingatlanfejlesztés érdekei mentén működő projektek hatásai már a helyi lakosság számára is érzékelhetők. Az agresszív fejlesztések mind a mai napig fontos elemei a városnak, Tirana léptékváltása kézzelfoghatóvá válik. Kétfajta elkülönülés tapasztalható: a térben, horizontálisan elhatárolt (új fejlesztések a külső részeken) és a történeti közegben, magasságával elkülönülő vertikális szintugrás. Ám a gyors fejlődéssel és a megnövekedett igényekkel az infrastruktúra még nem tud lépést tartani, sem a privat-, sem a közösségi közlekedési rendszer nem jól szervezett, alulműködő, csakúgy, mint például a vízhálózat. A helyzet bonyolultságát erősítik a gyenge városrendezési tervek és a korrupció megkérdőjelezhetetlen léte. A magán ingatlanfejlesztést nem előzi és a történelemben sem sokszor előzte meg tudatos településfejlesztés közpénzből.

Mindemellett Tirana még mindig nagyon kiváltságos helyzetben van: a fejlesztések pozitív hatásai és az új téri szituációk megélése mellett nem vesztette el keleties, kaotikus hangulatát. Jól keveredik benne a szegénység, az omladozó vakolat képe a léptéket váltó tízemeletes üvegpalotákkal. Ám ha az elmúlt évek rendezetlen városfejlődése, városrendezése nem változik, a fejlesztések negatív vonzatai erősen láthatóvá válnak, s a városszövet is drasztikus átalakuláson fog átmenni, mely kimenetele szintén kétséges.

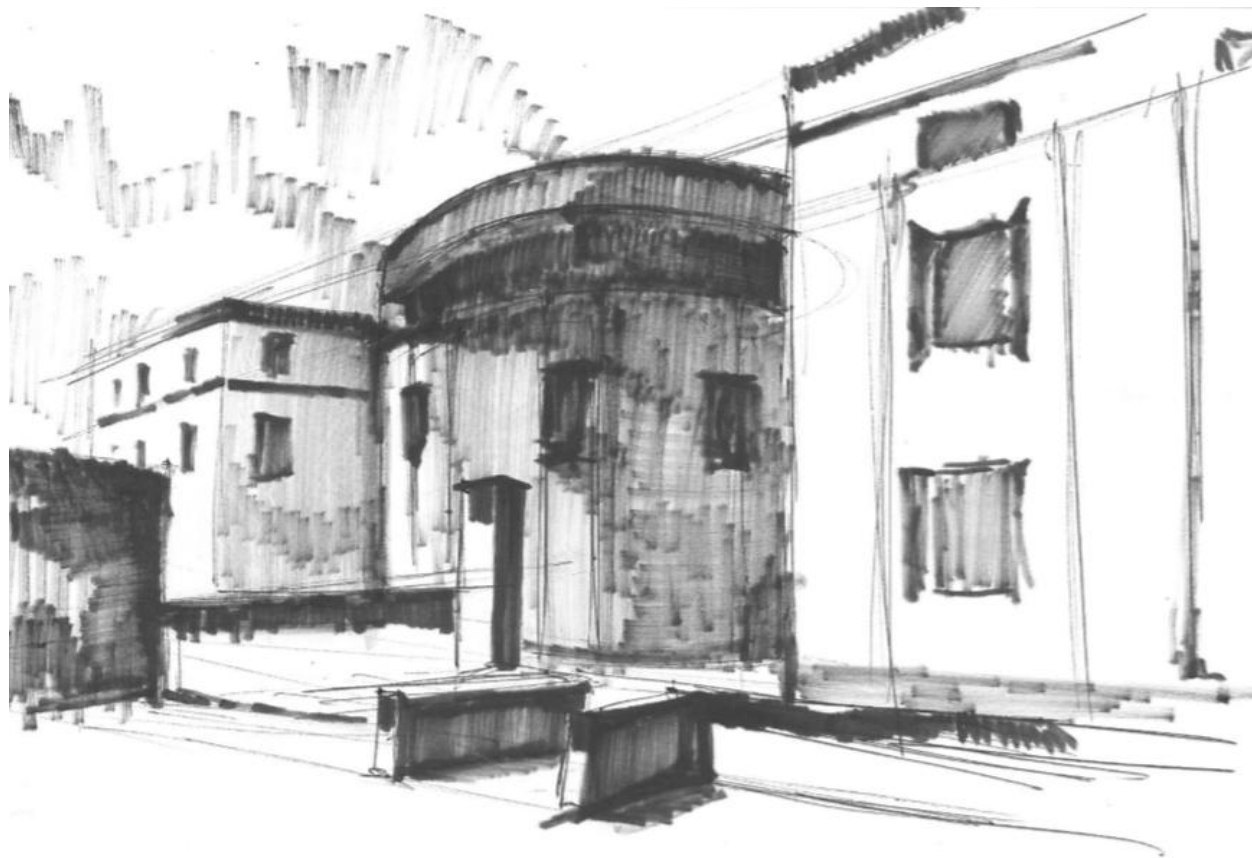
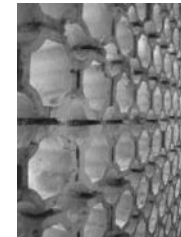

Sali Shijaku: Vojo Kushi²
saját fénykép a festményről

1. Fejezet

Tirana Albániában

Demográfia
Földrajz
Városhálózat
Gazdaság
Történelem
Művészetek

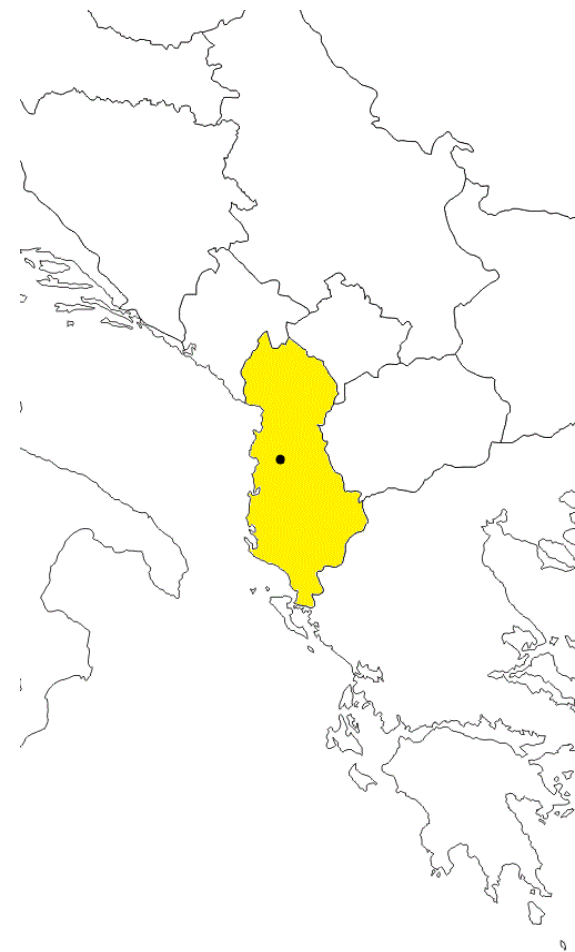
Demográfia

Az Albán Köztársaság, más nevén Albánia Délkelet-Európában, a Balkáni-félszigeten fekvő független állam. Lakossága 3 millió körül mozog (2015-ös népszámlálás szerint 3 029 278 fő³, míg az Albán Statisztikai Hivatal által kiadott éves adatok szerint 2016-ban 2 886 026 fő, 2015-ben: 2 892 302 fő⁴). Népsűrűsége 105fő/km²⁵. Albánia természetes demográfiai változása minden évben pozitív (minden évben több gyerek születik, mint ahányan elhaláloznak), mégis Albánia lakossága 1990-től kezdve csökken a nagyszámú kivándorlások miatt. Etnikailag viszonylag egységes ország, a társadalom 82,58%-a vallja albán nemzetiségűnek magát, míg az albán nyelvet a lakosság 98,8%-a beszéli. (Az óriási eltérés a két felmérés módszere közötti különbségnek tudható be: amikor a nemzetiségi kérdésről esett szó, a válaszadók 14%-a tartózkodott, míg

további 1,6% nem találta fontosnak a nemzetiség mikéntjét. A másik felmérésnél nem voltak megadva ilyen válaszlehetőségek.⁶⁷). Nagyobb etnikai csoportjai: görögök (0,83%), romák (0,3%), makedónok (0,2%).

Albánia a világ első hivatalosan is ateista állama⁸, noha a lakosság 58%-a muszlin, 10%-a katolikus, 7%-a ortodox, 3%-a ateista (12% nem válaszolt).

Az albán nép sok külföldi országban kisebbségként képviselteti magát: Koszovóban 1,5 millió, Olaszországban 700 ezer, Macedóniában és Törökországban fél-fél millió, míg Németországban 300 ezer albán él. Noha Albániában csak 3 millióan élnek, az albán nemzet populációját 8 millió köré becsülik világszerte⁹.

Tirana és Albánia földrajzi elhelyezkedése

Földrajz

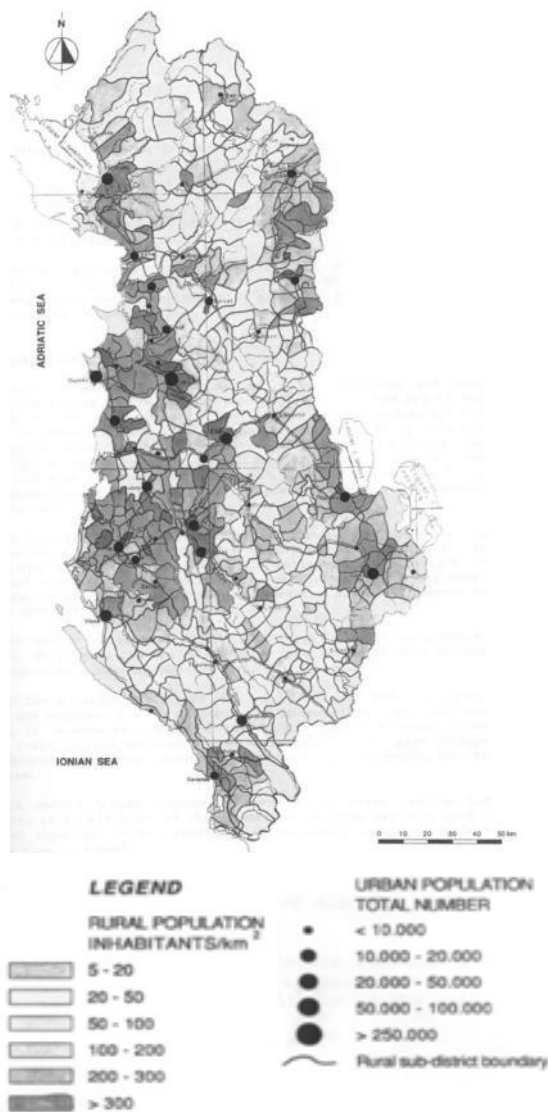
Albánia egy változatos természeti adottságokkal rendelkező állam, területének 70%-a hegyvidék, 4,9%-a tavak alkotta vízfelület. Átlag tengerszint feletti magassága 708 m, míg legmagasabb pontja 2764 m. Domborzatilag két nagy egységre tagolható: Magas-Albánia, mely az ország hegyvidékes belső és keleti részét jelenti és Alacsony-Albánia, mely az ország nyugati, tengerparti részén elhelyezkedő síkságok összessége. Több, mint 300 km hosszú tagolt tengerparttal rendelkezik, melyet túrzások és lagúnák határolnak. Területe 28 748 km², megközelítőleg harmada Magyarország területének. Éghajlatát tekintve megosztott, míg a tengerpartnál (Alacsony-Albániában) mediterrán időjárás van, addig a hegyekben (Magas-Albániában) már négyévszakos kontinentális éghajlattal találkozhatunk¹⁰.

Albánia közlekedési térképe¹¹

Városhálózat

Az albán lakosság urbanizációja későn és kis mértékben valósult meg. Az európai urbanizációs folyamatokhoz képest későn, csak 2009-ben érte el az 50%-ot a városi népesség a teljes lakossághoz képest⁴, mára a népesség 57%-a él városokban. Noha a városlakók száma és aránya az elmúlt 15 évben mindig nőtt, a növekedés mértéke változott: az elmúlt években lecsökkent. Az urbanizáció gyengülése még jobban kiütöközik, ha csak a nők adatait vizsgáljuk: míg az elmúlt 15 évben mindig nőtt a városi nők száma és csökkent a vidéki nőké, 2016-ban a tendencia megállt, a városi nők száma csökkent, míg a vidékieké nőtt. Ez értelmezhető pillanatnyi megtorpanásként is, végletekig menő következtetéseket levonni egyértelmű felelőtlenség lenne. Az ország pozitív természetes demográfiai arányát is a

Demográfiai térkép, Albánia¹²

vidéki adatok emelik fel, a városi arány elmarad ezektől. Tirana az agglomerációjával együtt a 65%-át adja a városi népességnek, centralizáltsága megkérdőjelezhetetlen. A második legnagyobb város, Durres Tirana "tengerpartja". A kikötő- és nyaralóközpontként funkcionáló város, 20 kilométerre található a fővárostól. Nagyobb városok alakultak még ki Alacsony-Albánia sík területein, a tengerpart közelében, mint Vlore, Durres és Shkoder. Az ország népessége is itt oszlik el, a hegyek szinte érintetlenek.

Gazdaság

Az ország nyugat-kelet irányú földrajzi tagoltsága mellett (tengerpart melletti síkság - hegyek) megjelenik egy észak-dél irányú gazdasági tagoltság is: míg a déli részek a fejlett, iparosított modern Albániát testesítik meg, addig észak a szegénység, a

vandalizmus és a bűnözés terepe¹⁶⁹. A kialakult rendszer több okra is visszavezethető:

1.történelmi/földrajzi

A történelem folyamán, a török Porta központjához, Konstantinápolyhoz közelebb elhelyezkedő vilajetek fejlesztése, fejlődése volt egyszerűbb, nagyobb rangú, fontosabb előljárók lettek a tartomány élére kinevezve. Ezáltal a jobb földrajzi adottságok miatt a Déli rész vált frekventáltabbá¹³, az északi izolált maradt.

2.gazdasági/kereskedelmi

A környező országok fejlettségi/gazdasági szintje nagyban befolyásolhatja az adott ország vidékei közti gazdasági különbségeket. Erre példa lehet Magyarországon Győr-Moson-Sopron megye (Ausztria) és Békés megye (Románia), vagy épp Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (Ukrajna) közötti gazdasági különbség. Albániát délről Görögország

határolja (már 1981-ben Európai Unió tag Görögország), míg északról ma Montenegró és Koszovó határos vele. Ám nem csak a mai jugoszláv utódállamok rendelkeznek gyengébb gazdasággal, mint Görögország. Elődjük, Jugoszlávia sem erősítette a térség gazdasági potenciálját. A 90-es években lezajlott Délszláv Polgárháború szintén az Észak-Albán térség fejlődését gátló tényezőként jelentkezett, ezzel újból előnyt biztosítva a délieknek.

3.politikai

Enver Hoxha, Albániát 44 évig vezető kommunista diktátor Gjirokasterben, egy dél-albániai kisvárosban született¹⁴. Mivel diktátoruk az ország déli részen nevelkedett, a fejlesztések, az iparosítás nagy része is erre a területre összpontosult uralkodása alatt. Urbanizálttá vált ez a vidék: a nagyobb befektetések, gyárak, iparosítások mellett a pártnyaralók és

persze díszes pártházak többsége is ide épült. A diktátor az ország irányítása közben sem szűnt meg lokálpatrióta lenni. Nem igazán érzékelhető, de mégis ez az örökölt és erősödő gazdasági különbség egy kisebb társadalmi feszültséget szült a szegény északiak és a "gazdag" déliek között.

Nagy változás volt az ország számára az 1991-es rendszerváltás. A gazdasági fejlettség vidék és vidék között részben kiegyenlítődött (észak és dél), míg a város és vidék közötti szakadék nőtt. Az új rendszer kinyitotta kapuit a külföldnek, a külföld felé. Ezt legjobban a szegényebb északiak használták ki, így Észak-Albánia fejlődésének legnagyobb forrása a kiindulópontja a külföldre költözött családtagok hazaküldött keresete lett¹⁵. Mindemmellett persze Albánia gazdaságilag visszamaradott mind a mai napig, de az elmúlt évek tőkeáramlatának és fejlesztési

kedvének köszönhetően egyre inkább felzárkózik az európai átlaghoz. Az egy főre jutó GDP-je 12 484 dollár, ezzel a világranglistán a 106. helyen szerepel (Magyarországon egy főre 26 941 dollár jut, ezzel a 49. helyen áll¹⁶). A mezőgazdaságban dolgozók aránya magas, a lakosság 48%-ának ad munkát ez a szektor, míg a lakosság csak 20%-a dolgozik az iparban. Viszonyításképp: Magyarországon a lakosság 4,8%-a dolgozik a primer szektorban, míg 30,2%-át a szekunder, az ipari szektor foglalkoztatja¹⁷.

Történelem

1.eredet

Az albánok szívesen definiálják magukat Európa legősibb, Európa első nemzeteként¹⁸. Albánia mai lakóinak feltételezett ősei az illírek, akik a bronzkorban telepedtek le, ám nincs kellő

nyelvemlék az illír-albán kontinuitás igazolásához, így felmerül, hogy őseik a dákokhoz, trákokhoz vagy épp a románokhoz köthetőek¹⁹.

2.ókor

Az illírek i. e. 10. századtól tevékenykedtek a Balkáni-félsziget nyugati partvidékén. Mezőgazdaságból és kalózkodásból élő törzsek mellett a tengerparti sávban i. e. 7. században görög kolóniák jelentek meg. Az illírek királyságba tömörültek, s folytonos háborút folytattak a görögökkel, a macedónokkal, a rómaiakkal és egyéb szomszédos népekkel, míg végül i. e. 168-ban a Római Birodalom elfoglalta, s provinciaként gazdaságilag és kulturálisan egyaránt felvirágoztatta.

3.középkor

A Római Birodalom bukása után különböző barbár népek foglalták el, míg később a római és bizánci egyház közötti viszály helyszínévé vált. A 9-10. században

Antik római emlékek, amfiteátrum, Butrint

Tradicionális oszmánkori ház,
Enver Hoxha szülőháza, Unesco heritage falu,
Gjirokastra

a Bolgár és a Bizánci Fejedelemség közti háború dúlt e területen. Ez időben alakul ki az albán identitástudat, saját nyelvvel és kultúrával. A következő megközelítőleg fél évezredben különböző fejedelemségek kezébe került az albán föld. Albániát Kasztrióta György negyedszázados ellenállásának köszönhetően csak 1501-ben hódította meg végleg az Oszmán Birodalom.

4.török megszállás idején

A törökök már 1393-ban foglaltak el albán lakosú területeket, ám uralmuk 1501-ben vált felülírhatatlanná, s tartott több, mint 400 éven át, egészen 1912-ig. Uralmuk alatt a lakosság nagy része iszlamizálódott és a feudális viszonyok konzerválásával Európa sereghajtójává vált. A 19. század végén feltámadt albán nemzeti mozgalmakat a Porta sorra leverte, de az első Balkán-háború után, 1912. november 28-án Albánia függetlenné vált.

Érdekesség, hogy az Oszmán hódoltság 400 éves rabságára ma pozitívumként tekintenek, a fejlődést, az erkölcsöt és a biztonságot látták/látják benne, szemben a kapzsi, szeszélyes Nyugattal²⁰.

5.huszadik század első fele

Az első világháború kirobbanásakor Albánia politikai anarchiába süllyedt. Az összes szomszédos kis- és nagyhatalom szemet vetett Albánia egyes vidékeire, úgy, mint a Habsburg-Magyar Monarchia, az olaszok, a szerbek, a montenegróiak, a franciák, vagy épp a görögök. A háború után Albánia felosztása volt a cél a környező hatalmak közt, ám 1920-ban az albán vezetők megteremtették országuk alapját, megalapult a parlament, az ország fővárosa Tirana lett^{21 22}. Az ország helyzete azonban továbbra sem volt fényes: félféudális bégek uralkodtak, nagy szegénység, rossz infrastruktúra, alacsony oktatási és egészségügyi színvonal

jellemezte az új államot. Hitelt és segílyt főleg Olaszország nyújtott Albániának, így az olasz függés, az olasz befolyás egyre erősebb lett. 1939-ben Mussolini csapatai lerohanták Albániát, s könnyen annektálták. Mussolini bukását követően 1943-ban német megszállás alá került az ország, de az Enver Hoxha vezette kommunista partizánok 1944 végére felszabadították az országot.

6.diktatúra

Enver Hoxha hatalomra kerülésével kezdetét vette Albánia egyik legsötétebb korszaka. A diktatórikus Hoxha sztálinista, izolacionista politikát követett, így Albánia mind a nyugati, mind a keleti blokktól elszigetelődött. Az ország gazdasága és infrastruktúrája évtizedekkel maradt el az európai országokétól. Az ország teljesen bezárta kapuit. Míg kezdetben próbált a kommunista vezetés kereskedelmi kapcsolatot ápolni Jugoszláviával,

Szovjetunióval majd Kínával, ám ideológiai nézeteltérések miatt mégis mindig elhidegültek egymástól. Félve a külföldtől, Albánia önellátó gazdaságot épített ki, így export és import nélkül, új fejlesztések, külföldi tudás és tőke nélkül maradt az ország. A pártvezetés 40 évig várt s készült a külső, külföldi ellenségre, mely sosem jött el. Enver Hoxha 1985-ös halálát követően utódai lassan nyitottak a külvilág felé és 1991-ben kikiáltották a köztársaságot.

Művészetek

Tirana ad otthont az ország majd minden tudomány- és kultúraszervező intézményének: Albán Tudományos Akadémia, Nemzeti Könyvtár, Kultúra Palotája, Nemzeti Történeti Múzeum, Természettudományi Múzeum, Régészeti Múzeum és Képzőművészeti Galéria. Noha úgy tűnhet, múzeumok terén Tirana nem

marad el más európai nagyvárosok kulturális életétől, e kép hamis. Egy neves színházzal vagy színi társulattal sem bír a város. Az operaházba (Kultúra Palotája) a belépő fele annyiba kerül, mint egy mozijegy, így ha az előadás magas színvonalú is, a közönség viselkedése, etikettje nem (bekiabálások, tapsvihar, ha rokon szerepel a színpadon , stb.).

Képzőművészeti Galériájuk kiállítótermei nem nagyok, nem tudják befogadni s kellőképp reprezentálni az ország művészetét. A Galériában lévő képek többsége a kommunista időből származik: vagy a propaganda bemutatását, vagy az az ellen való küzdelmet hivatottak prezentálni. Enver Hoxha vezetése alatt a képzőművészet cenzúra alá került: a képeknek tükröznie kellett az ország helyzetét: **BOLDOG MUNKÁSSÁG**. A művészek, kik hivatásuknak érezték

Spiro Kristo: Femijet²³
saját fénykép a festményről

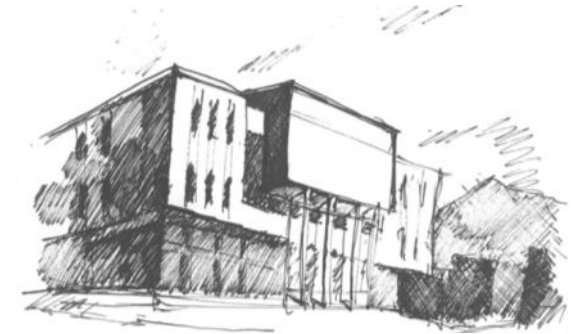
Edi Rama színes házai a Lana folyó partján,
Tirana, 2016

kifejezni önmagukat ("szomorú" képek festésében), az erősen és jól működő cenzúra hálójába akadtak, s több évnyi börtönbüntetés lett jutalmuk a rendszer elleni lázadás miatt²⁴.

A rendszerváltás után a művészetek is nagy teret kaptak, az ország nagy hangsúlyt fektet azóta a művészeti oktatás fejlesztésére, a modern művészetek támogatására. Ennek egyik emblemikus projektje volt a tiranai volt polgármester - 2013 óta az ország miniszterelnöke - Edi Rama sajátos akciója, mely keretén belül színes homlokzatokat varázsoltak lepusztult tiranai társasházak falaira^{25 26}. A projektben résztvevő házak szét vannak szórva a városban, főleg a körút és más nagyobb utak, sugárutak mentén futhatunk beléjük. Sajnos mára már ezek a homlokzatok is összekoszolódtak a kipufogógázok, illetve az eltelt 15 év miatt, mégis különleges hangulatot adnak a

Nemzeti Galéria, főbejárat, Nemzeti Mártírok útja

Nemzeti Történelmi Múzeum, Szkander bég tér

Nemzeti Galéria, oldalhomlokzat

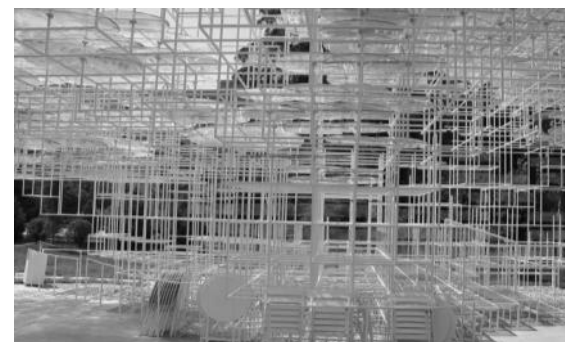
városnak. Szegény környezetben, szerény megvalósítási lehetőségekkel festettek nagyon ötletes, vidám homlokzatokat.

De ugyanilyen projektnek nevezném a most tavasszal felépített Sou Fujimoto installációt is, mely a Képzőművészeti Galériájuk előtti téren található²⁷.

A londoni Kensington Garten-ben megrendezett Serpentine Pavilon 2013-as változatával 2016-ban Tirana utcáján lehet találkozni. Egyértelmű turista-vonzó funkcióra lett tervezve a projekt, mégis nem csak a turisták nyernek vele: értékes köztér alakul ki és a tiranai lakosok (egy része) is megismerkedik, ha csak egy picit is, a világ modern, innovatív építészetével. Emellett még sok kisebb, különleges kortárs konstrukcióval és szoborral próbálják feldobni köztereiket.

Úgy hiszem, számukra a modern művészet egyfajta identitáserősítő eszköz. Tirana nem büszkélkedhet annyi régi

emblemikus épülettel, mint a legtöbb európai nagyváros (Budapest, Párizs, Barcelona, stb.). A város mindennapi szinten használt terei Hoxha ízlését tükrözték, míg reprezentatív terei és épületei mind-mind egy-egy elnyomó nemzet ottmaradt emlékeként hirdették az albán állam keserves múltját. Ezen negatív benyomások levetkőzése társadalmi elvárás és a befektetői siker kulcsa: intenzív beépítések, sűrű, nagy értékű fejlesztések, a régi eltakarása (homlokzatfestés) - feljavítása (modern szobrok a köztereken) - lerombolása, új építése (landmark) mind része a változásoknak.

Sou Fujimoto, Serpentine Pavilon, Tirana, 2016

INTERJÚ - ADNAN

2016. 07. 10.

Bemutakozás

23 éves informatikus vagyok, egy nagy telekommunikációs cég infotechnikusaként dolgozom. Előző évben kaptam meg az BSc diplomámat IT-ből. Szeretnék később majd MSc-re is jelentkezni, de előtte még dolgozom pár évet - jó az iskolapadból kiszakadni, új közegben lenni és megtapasztalni a való életet. Jó pénzt keresni.

Két nővérem van, apukám fiatalkoromban elhunyt, anyukám munkanélküli, velem élek egy villában (villa = 2-3 emeletes többgenerációs családi ház, minden egyes emeletén a rokonság 1-1 családja lakik. pl: földszint nagyszülők, 1. emelet szülők, 2. emelet unokabáty)

Tirana térképe, jelölve a 3 legfontosabb hely Adnan számára

Hogyan kerültél Tiranába?

Kukës városában születtem, ez egy 20 000 fős kisváros a koszovói határtól nem messze, fent a hegyekben. 1 éves koromban költöztünk le Tiranába a jobb lehetőségek miatt. Persze Tirana városában a legdrágább az élet, mégis sokkal több lehetőség van itt, mint bárhol máshol az országban. Sokkal fejlettebb, jobb gazdaság, több munkahely, nagyobb munkaerőigény, magasabb életminőség.

Mikor felnőttél, miért nem költöztél el?

Miért pont Tirana?

Nincs jobb lehetőség. Vízum kell mindenhova, hogyha külföldön akarnék élni vagy tanulni. Így maradt Albánia, illetve Koszovó és hát e két ország lehetőségei közül Tirana a legjobb.

Mi Tirana legnagyobb problémája? (társadalom)

Ha mint közösséget, mint a benne élő embereket nézzük, akkor Tirana olyan,

mint egy Kis-Albánia. Tirana mindig is egy nagyon gyorsan fejlődő és növekvő város volt, nincs igazán őslakos tiranai, mindenki jött valahonnan. Ez hozza magával a sokszínűség előnyeit és hátrányait egyaránt. Mindenki különböző: tradíciók, gondolkodásmódok, kimondatlan szabályok, viselkedésformák találkoznak és sokszor ütköznek, konfrontálódnak. Ez az egész kaotikus helyzeteket teremt, mely szociális feszültségeket szül. Nem annyira tisztelik egymást az emberek, mint amennyire kellene.

Mi Tirana legnagyobb problémája? (város, városrendezés)

Az utak hihetetlen rosszak. Mind minőségben, mind úthálózatként illogikus, gyengén szervezett és pazarló. Minőségtelen. Az egyik útszakaszt a körúton 2 éve újíttotta fel egy osztrák cég. Már most felkátyúsodott. A nemtörődömség és a korrupció általános,

Építkezések, Albánia, 2016

"elfogadott". Bár azért meg kell jegyezni, hogy a sok párbeszédnek köszönhetően a vállalkozók - kormány - civil szervezetek között a helyzet javul. A házaknál a helyzet szinte ugyanaz, mint az utaknál. Rossz minőség, káosz, rendezetlenség, tervezetlenség, korrupció. Sok építész utazott külföldre, látta a külföldi példákat. De sok megrendelőre is igaz ez és próbálják átvenni, leutánozni az amerikai/európai házstílusokat, így Tiranába (vagy bármely más albán városba) oda nem illő, félig amerikai, félig albán épületek kerülnek, teljes összevisszaságba, értelmetlenül.

Milyen a városvezetés?

Próbálnak új dolgokat behozni a városba, új projekteket, beruházásokat, új házakat építenek, hogy ezáltal lopjanak pénzt. Sok fantom cég és fantom projekt létezik csak a korrupció, csak a lopás végett. A

városvezetés mottója is lehetne: Steal more, build less.

Mi a kedvenc helyed Tiranában?

Igazából nincs kedvenc helyem. Inkább "elmenekülni" szeretek. Persze szinte bármikor kapható vagyok egy kávézásra este a barátokkal, de az igazi megnyugvást számomra a természet, a falusi környezet jelenti. Hetente egyszer jó elhagyni a várost és más, természetes, emberközeli környezetben felfrissülni. Tele van szépséggel a falu, az erdő, a hegy.

Hogy képzeled el a jövődet (10 év múlva)?

Az MSc befejeztével, 3-4 év múlva mindenképp ki szeretnék költözni külföldre. Kanada lenne a célpontom. Rokonaim, ismerőseim is élnek ott kint.

El tudod képzelni, hogy ott éld le az életed?

Igen. Örökre kiköltöznék.

Mit tartanál meg az albán gyökereidből? (Hogyan asszimilálnád?)

A nyelvet, a beszédtechnikát, a gesztikulációt, az ottani viselkedési formákat biztos könnyen átvinném, megtanulnám. Sőt, még a vallásukra is áttérnék (8 évig tanultam a katolikus-ortodox-iszlám vallásokról mélyebben, nyitott és elfogadó vagyok). De vannak dolgok, melyeket megtartanék: mindig is úgy fogok gondolkodni, mint egy albán, az erkölcsi értékrendem, a tradíciók mind megváltoztathatatlanok.

Voltál már külföldön (nyaralás vagy akár hosszabb időre)?

Nem. Soha.

Hogy lehet az, hogy mégis örökre itt tudnád hagyni a hazádat? Mi az, amit Albánia nem tud nyújtani neked?

Albániában élni nehéz. Nagyon nehéz. Sok külföldi ismerősöm van - külföldre kiköltözött albánok, előző munkahelyemen

olasz és német munkatársak - akiket sokat hallgattam, sokat beszéltem velük, és ha 10 emberből 10 ugyanazt mondja, akkor hiszek nekik: külföldön az élet könnyebb. De nem is a pénzről van szó elsődlegesen. Albánia legnagyobb negatívuma, hogy a szaktudást, a tehetséget, a befektetett erőt, munkát és energiát nem becsülik meg. Az értékek elvesznek. Csak második helyre tenném a pénz szerepét. Itt mindenki szegény, nincs jól fizető állás. Éhbéért dolgozni egy életen át nem lehet. Harmadik legfontosabb érv a szervezetlenség. Még a legegyszerűbb dolgok működésével is gondok vannak. Hogy csak pár egyszerű példát említsek: nincs buszmenetrend, az utakon káosz uralkodik, a rendőrség működése nevetséges.

Mi Albánia legnagyobb baja?

A pénz, az alacsony fizetések és a hozzá képest irreálisan magas árak tönkrevágják,

megfojtják a társadalmat. De emellett még van egy fontos tényező: az oktatás, az igazságügy, az egészségügy és a végrehajtó hatalom mind-mind korrupt. Én nem függhetek ettől. Nem látom fényesen a jövőmet ebben a rendszerben.

Elhiszem, hogy a helyzet hihetetlenül kilátástalan. Elhiszem, hogy nagyon nehéz itt élni ebben a rendszerben. Persze el is lehet hagyni ezt a rendszert, de meg is lehet változtatni.

Nem hiszem azt, hogy változtatni tudnék rajta. Albániát nem lehet annyira megváltoztatni, hogy az életminőség elérje azt a szintet, amit minden ember megérdemel.

Milyen házban szeretnél élni?

Egy ugyanolyan többgenerációs villában, mint amiben most élek a családommal. Persze lehet medence nagy kerttel és szaunával, de elég csak annyi, amennyire majd futni fogja.

"Házlány" egy belvárosi utcában
sikátor, piac, Tirana, 2016

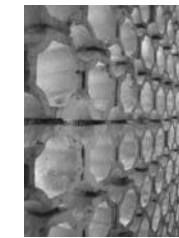
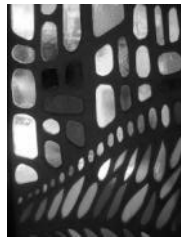

Sztálin szobor a Nemzeti Galéria parkolójában, Tirana, 2016

2. Fejezet

Város történet

Tirana városfejlődése
Építészeti emlékek

Tirana városfejlődése

1.eredet

Tirana környékén már a neolitikum korából is találtak emberi maradványokra utaló nyomokat illetve település-maradványokat.

Tirana környékén jelentek meg elsőnek az illírek Albánia területén, így a vidéken sok mai településnév valószínűleg illír eredetű.

²⁸ Tirana nevének eredetével kapcsolatban 5 hipotézis született^{29 30}:

1. Görög és latin források szerint Tirana az illír Theranda (Tërana) szóból származik, mely "hulló követ" jelent, utalva a hegyvidékekből folyók által lehordott kövekre, melyek csiszolták a környék felszínét.

2. Egy hatodik századi várról, a közeli Dajti-hegységben található Tirkanról kapta a nevét.

3. Egy antik görög szóra, a Tyros-ra vezethető vissza, melynek jelentése tejgazdaság. A hipotézis szerint Tirana

területére jöttek a környékbeli pásztorok, hogy itt adják el tejtermékeiket.

4. A város alapítójának Szulejmán Mulletit tekintik, így Tiranának nevet is Szulejmán pasa adott. Ő foglalta el a 17. században Perzsiát, ezzel Iránt s annak fővárosát, Teheránt. A háború után Albániába utazott, s meglátva e vidéket, Teherán jutott eszébe, így lett a falu neve Tirana. 5. Szintén Szulejmán pasához fűződik ez a történet is, amikor is a vezér e faluhoz ért, megkérdezett egy szembejövő öregasszonyt, mit csinál, s azt válaszolta "Po ti ran." (Selymet fonok.).

Az utolsó két változat megdőlt, ugyanis egy velencei dokumentum már 1418-ban Tirana névvel emlegeti a várost.³¹

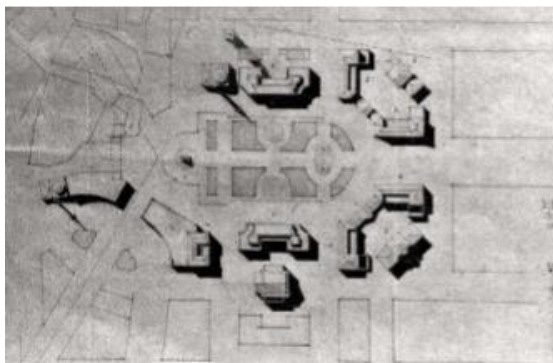
2.középkor-török-megszállás

A város még a 15. században is inkább csak falunak volt nevezhető. 1432-ben a törökök megszállták a vidéket³². A török önkormányzat rögtön a

megszállás után felmérte a vidéket: 1431-32-ben Tirana környéke két részre oszlott, Kis- és Nagy-Tiranára. Összesen 60 település tartozott hozzá, 1 000 házzal és közel 7 400 lakossal. 150 évvel később, 1583-ben már 110 kisebb településsel, 2 900 házzal és 20 000 fővel rendelkezett Tirana környéke, szintén az oszmán népszámlálási adatok szerint. A környék életében fordulópontként szerepel 1614, amikor is Sulejman Mulleti pasa irányítása alatt kiépültek a városi lét elengedhetetlen kellékei: a bazár, a török fürdő és a mecset, ezáltal megalakult Tirana, mint város³³. Minthogy fontos karavánutak metszésében feküdt, a 19. század elejéig gyorsan, de a történelem viharaitól háborítatlanul fejlődött a város, az Oszmán Birodalom védelmében. A városban kézműves-manufaktúrák tucatjai nyíltak, híres volt kelmegyártó, bőrfeldolgozó, fazekas és , kovács iparágairól, ezüst- és

indult: 1923-ban 10 845-en éltek Tiranában, míg 1930-ra a lakosság száma 30 000, 1945-ben pedig 60 000 lett³⁶.

A város első rendezési tervét 1923-ban Estef Frashëri készítette el, ennek következtében több régi, földszintes épületet leromboltak, s kiszélesített utakat nyitottak a helyükön^{29 41}. Az ország önálló királyság volt, de az olasz függőség, az olasz állam hatalma nőtteen nőtt. Armando Brasini^{42 43}(1925), később Florestano di Fausto⁴⁴ (1928) olasz építész lett felkérve a város újratervezésére. A kormányzati negyed kialakítása, 11 minisztériumi épület felépítése, az egykori királyi palota, a városháza és a főtér: a Szakder bég tér tervezése is az ő nevéhez fűződik⁴⁵. Cél volt a hivatalokat, s ez által a hatalom monumentalitását, nagyságát dicsőíteni, s mindemellett a már meglévő városszövet pozitív elemeit érvényesülni hagyni. A megvalósult terv jól tükrözi ezt.

Di Fausto terve Tirana főteréről⁴⁶, 1928

Di Fausto épülete, Tirana, 2016

Bosio terve Tirana utcahálózatáról⁴⁷, 1939

Szakder bég tér, Tirana, 2016

Ellipszis alakú főter körül elhelyezett 11 épülettömb, neoreneszánsz és neobarokk stílusban, belekomponálva a már meglévő Öreg Mecset és a régi parlament (ma bábszínház) épületét⁴⁸. Még ma is jelentős szerepük van a 30-as években megvalósított épületeknek Tirana belvárosában. A második világháborúban végül Olaszország megszállta Albániát s kezdetét vette az Olasz protektorátus⁴⁹. Albánia teljes bábállammá vált az olasz fasiszta vezetés alatt. Ekkor valósult meg a belváros átalakításának második üteme. Gherardo Bosio⁵⁰, a korabeli fasiszta olasz hatalom városfejlesztési elvei alapján, 1939-ben megalkotta tiranai tervét, melyet haláláig próbált megvalósítani. Fő munkája a Szkander bég térről induló Nemzeti Mártírok útja, a város új tengelye⁵¹. Erre az útra fűzi fel az új hatalmi rendszer szükséges épületeit. Az út másik végét a Teréz anya tér zárja, melyet

Részlet, Boscio terve Tirana utcahálózatáról⁵⁴, 1939

az egyetem épületei határolnak⁵². Az épületek formájukban különböznek egymástól, elszórva helyezkednek el, ám jellegzetes olasz racionalista stílusok miatt könnyen beazonosíthatóak⁵³.

4.diktatúra

A háborút követően az olasz megszállást az albán kommunista párt diktatórikus rendszere váltotta fel. Enver Hoxha folytatta a település fejlesztését, noha eltérő módon, mint elődei. A már előzőleg is jelentős élelmiszeripar mellé több ipari üzemegységet telepített a városba, de számos oktatási és kulturális intézményt is ő hozott létre⁴¹. Az 1950-es évek erőltetett iparosításának eredményeképp a korábban is számottevő népességnövekedés felgyorsult, 1960-ban már 137 000-en éltek az albán fővárosban. A megnövekedett lélekszám okozta lakásigényt a szovjet tömeges lakásépítés mintáit követve próbálták megoldani. Ám sem

infrastrukturálisan, sem minőségi lakóhelyek biztosításával nem sikerült a város léptékváltását megélni.

Minden rendszer próbál örök nyomot hagyni a város fontosabb helyein, így Hoxha is alakított a főtéren. Szkander bég szobrát felváltotta a diktátor szobra⁵⁵. Az ortodox katedrális és a régi bazárt leromboltatta, helyére a Kultúra Palotáját emeltette szovjet brutalista stílusban⁵⁶, míg Di Fausto egyik önkormányzati épülete helyére a Nemzeti Történelmi Múzeum került⁵⁷.

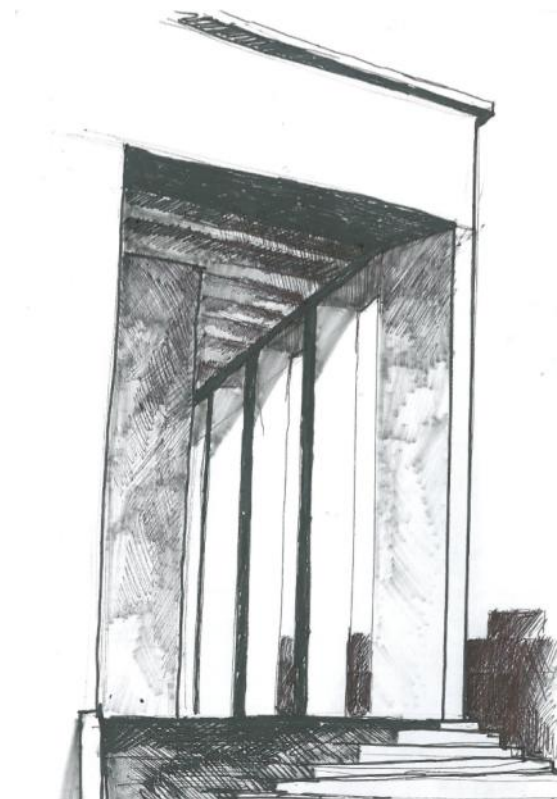
Hoxha 1985-ös halála nem hozott magával nagy változásokat. Már 1983-ban nem volt képes az idős diktátor az irányításra, mégis felesége és hű párttársai a diktátor nevében még évekig adtak "megrendelést" kivégzésekre⁵⁸. Bár utódja finoman az izoláltság megszüntetéséért tevékenykedett, a sztálinista elvek megmaradtak⁵⁹. A társadalom nem tudott

mit kezdeni a kialakult helyzettel. Megbénult. Bár a szörnyűségeket mindenki Hoxha nevéhez fűzi, 40 éves kormányzása alatt a rendszer megszilárdult, mindent áthatott. Ezt nem tudta megváltoztatni halálának ténye sem.

5.közelmúlt-napjaink

Ám jött Európa és a rendszerváltások. Hoxha utódjának, Ramiz Alia-nak⁶⁰ fel kellett adnia a hoxhai hagyatékot és 1991-92-ben lezajlott Albániában is a demokratizálódás⁶¹. Több polgárháború is kitört a 90-es években, 2000-en vesztették életüket a polgárháborúban, tüntetések milliói zajlottak le, a külföldre menekülők száma megtöbbszöröződött⁶². Albániának csak a 2000-es évek elejére sikerült megszilárdítania a politikai és társadalmi békét.

Mindezek ellenére Tirana fejlődését semmi sem gátolta, sőt, az új rendszer serkentette.

Kultúra Palotája, Szkander bég tér

Nemzeti Történelmi Múzeum, Szkander bég tér

Népessége 15 év alatt kétszeresére nőtt, főleg az északi falvakból történő belső népvándorlás következtében⁶³. Mint Albánia egyetlen nagyvárosa, Tirana rivális nélkül a modernizáció és az urbanizáció központja, húzóeleme lett.

Tirana építészeti emlékei

1.19-századi-történelmi-emlékek

A város első építészeti emléke egy középkori kőhíd, a tímárok hídja¹⁷⁰. A 18. századi híd közvetlen közelébe autótutat és magasházakat építettek. A város emblemikus történelmi épületei, az Et'hem Bey-mecset és az Óratorony^{64 65}. A 19. század első felében (1821-23) épültek. A város akkori népességéhez (120 000 fő) képest magas minőségűek, kiemelkedők, reprezentatívak. Az épületeket mára már kinőtte a város, ezek még egy másik léptékben épültek. A mecset még most is üzemel, pont ezért a léptékváltást remekül

szimbolizálja a mecset hétköznapi használata: az eredetileg külső keringőként funkcionáló oszlopos verandát beüvegezték - zárttá tették, így növelve kétszeresére a mecset zárt terét⁶⁶. Ám a hihetetlen nagy tömeg számára még így is kicsinek tűnik a bővítés: az imák idejére szőnyegekkel terítik be a mecset előtti járdát/utcát, hogy a hívők elférjenek. Egy órával az imádság kezdete előtt már nincs hely, csak a járdára lehet a szőnyeget leteríteni. A muszlim vallástól nem távol álló dolog a szabadtéri istentisztelet és mivel Tirana éghajlata mediterrán, a tél ideje alatt is zökkenőmentesen működik ez a kialakult rendszer. A mecset építése 1791-ben kezdődött Molla Bey építész vezetésével, ám halála után fia, Haxhi Et'hem Bey fejezte be az épületet, 1821-ben⁶⁷. Az Albán Szocialista Népköztársaság idején minden vallás, így az iszlám gyakorlása is tiltott volt: a mecset nem üzemelt⁶⁸. 1991.

Et'hem Bey mecset, Szekander bég tér

Tímárok hídja, Tirana, 2016

január 18-án tízezres tömeg tüntetett a kommunista hatóságoknál a vallásszabadságért. Ez volt az a fordulópont a hivatalosan ateista Albánia életében, mely véget vetett az erőltetett vallástalanságnak. Az emberek azóta élhetnek a szabad vallásválasztás jogával.

2.olasz-fejlesztés

Nagy újjátásokat hoztak magukkal az 1920-as, 30-as és 40-es évek. Az újonnan alakult országnak és fővárosának fontos építkezésekre volt szüksége, hogy az ország irányításával sikeresen boldoguljon (minisztériumok) és hogy a nép s a külföldi hatalmak számára egyaránt bemutathassa, Tirana képes modern fővárosként helyt állni (reprezentatív főtér). Noha a cél nemesnek mondható, sajnos a körülmények nem tették lehetővé a nemzeti önállóság kinyilatkoztatását. Az óriási függés az olaszoktól az összes szakterületre igaz volt, így az építőiparra is. Tiranát fővárossá

olasz tervezők formálták. Sugárutakat és körgyűrűket építettek, új monumentális kormányzati épületeket terveztek. A várost új főtérre szervezték rá.

Érdekességként hallottam, hogy min is alapul a főtér koncepciója. A főtér madártávlatból nézve egy szimbólum, ugyanis az olasz csizma körvonalazódik ki a főteret határoló épülettömböktől. Bár az olasz fejlesztések tényleg kifejezetten agresszív beavatkozásokként valósultak meg, legtöbbször figyelembe sem véve a már kialakult városi kontextust, a főtér "olasz csizma" formáját csak a későbbi időben, Enver Hoxha idején nyerte el⁶⁹, így inkább tekinthető a főtér szimbolikája városi legendaként, mintsem egy tudatos koncepció megvalósulásaként. Di Fausto⁴⁴ tervei alapján az ellipszis alakú főtér köré 11 minisztérium lett 11 épületbe elhelyezve, a már meglévő fontos

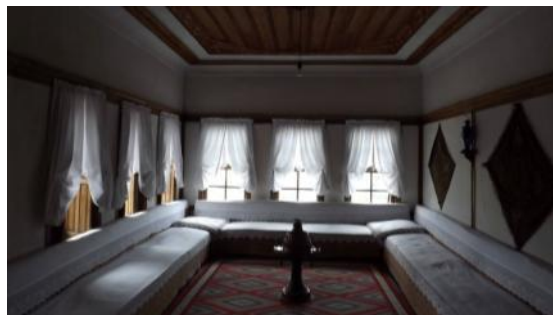
épületeket (bazár, mecset, ortodox templom, volt parlament) figyelembe véve, de teljesen új rendszert alkotva. A megbízatást 1928-ban nyerte el Di Fausto együttműködve Brazinivel⁴³, ám 1929. január 20-án Zog király szabad kezet adott az összes épület tervezésében Di Faustonak, Brazinit mellőzték. Di Fausto foglalkoztatott építész volt a fasiszta Olaszország ideje alatt. Mussolini világbirodalom-építő törekvéseinek megvalósítását sokszor bízta Di Fausto várostervezőre⁷⁰. Több ország városát is újratervezte: Tirana mellett Tripoli⁷¹ és Rodosz⁷² képét változtatta át.

Az új épületek monumentalitása és léptékváltása egyértelmű, ám Di Fausto próbálta az új rendszer mellett a már meglévő kontextust is élni hagyni, ezért épületei 2-3 emelet magasságúak, messze elmaradnak a mecset tornyának vagy épp az Óratoronynak a magasságától. Az

épületek stílusát egy eklektikus mátrixként lehetne jellemezni: elemeket emel át a történelmi olasz építészetből, az antik Róma építészetéből csak úgy, mint a reneszánszból vagy épp a helyi tradíciókból, de találkozhatunk rodoszi és észak-afrikai motívumokkal is. Pilaszterek, timpanonok és az architrávok kiemelkedő plasztikus vonalai adják meg a lüktetését a lineáris épületegyüttesnek⁷³. Csak 9 épület valósult meg. A házakat összekötő parkot Giulio Bert tervezte. A park koncepciója, hogy az épületek monumentalitását hirdesse, így 2 méterrel került az utcaszint (földszint) alá, hogy a járókelők még nagyobbnak érezzék az épületeket⁴⁴.

3.Enver-Hoxha-építésze

Hoxha 40 évig tartó paranoiás autokráciája középkori mélységekbe taszította országát. Sztálinista elképzeléseit nem félt megvalósítani, ezzel a szegénység és a nyomor országává tette államát⁷⁴. A

Enver Hoxha lakóháza, helytörténeti múzeum
Unesco heritage falu, Gjirokastra

Az Albánok, Nemzeti Történelmi Múzeum, Tirana

Kultúra Palotája és a TID Tower, Szkaner bég tér

bizalmatlanság, a szegénység, a kilátástalanság és a félelem jellemezte Albániát¹⁸. Enver Hoxha szülőháza Gjirokastra-ban található⁷⁵. Sem kitáblázva, sem reklámozva nincs sehol, noha Gjirokastra a három albán UNESCO világörökségi helyszín egyike⁷⁶, turisztikailag kiemelt fontosságú kisváros, mégis megfeledkeznek/elfedik/eltemetik a diktátorhoz való kötődésüket. A házban helytörténeti múzeum lett kialakítva. Egyetlen egy fénykép látható a diktátorról, semmi más nem utal rá.

A második világháború után több mint 10 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az új hatalom fejlesztésekbe, építkezésekbe tudjon belekezdeni. 1957-ben született meg az első szocialista rendezési terv Tiranáról⁷⁷. Ennek egyik megaprojektje volt a Tiranai Kulturális Palota megépítése⁷⁸. A brutalista elemeket használó épület alapkövét 1959-ben Nikita

Khrushchev⁷⁹, a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára rakta le. Az épület a Szovjetunió ajándéka. A volt városháza, egy ortodox katedrális és a régi bazár helyére épült. Az épület főhomlokzata egy, az épület magasságával azonos magasságú arkádsorból és a hozzá felvezető lépcsőből áll. A Nemzeti Könyvtár, a Nemzeti Operaház és Balett Színház mellett ma már a Turisztikai Hivatal és az Olasz Intézet is itt kap helyet.

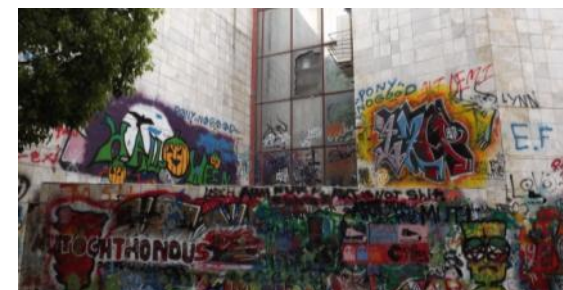
A következő emblematikusnak szánt épület megnyitására a 80-as évekig kellett várni. A Szkander bég teret minden oldala felől épületek vagy utak határolták, ilyen formában egy újabb grandiózus épületnek már nem tudott helyet adni. A főtér telítettsége miatti problémára Enver Hoxha elég egyszerű választ talált: Di Fausto felépült kilenc kormányépületéből kettőt felrobbantott. Helyükön épülhetett fel az Albán Nemzeti Történelmi Múzeum⁸⁰. Ez

az egyetlen olyan épület a főtéren, melyet albán építész tervezett (Enver Faja⁸¹). Az épület formavilágában követi Bosio racionalizmusát és a Kulturális Palota minimalista megjelenését, mégis sokkal felszabadultabb és összetettebb kompozíciót hoz létre. A háznak lüktetése van: noha egyértelmű az elhelyezkedése miatt, hogy egy tengely (Nemzeti Mártírok útja) végpontjaként a főhomlokzat bír csak kitüntetett szereppel, mégis az építész a többi homlokzatról sem feledkezett meg, azokon is találhatunk változatos formabontásokat, mint például a hátsó homlokzaton a földszint "kihagyása" és a közvetlen kapcsolat megteremtése a belső kert és a külső utca között. Az épület legművesebb részlete a főhomlokzaton található óriás mozaik kép, melynek címe: Az Albánok⁸².

Albánia, Tirana és persze az Enver Hoxha-i idők egyik, ha nem a legfontosabb

szimbóluma a tiranai Hoxha-piramis⁸³, mely a Szkander bég térre befutó kiemelt fontosságú, reprezentatív sugárút, a Nemzeti Mártírok útja és a Lana folyó kereszteződésének egyik sarkán foglal helyet. Ezt, az 1988-ban átadott központi helyen fekvő épületet Enver Hoxha- emlékmúzeumnak szánták. Később Hoxha-mauzóleum lett volna belőle, ám a történelem átírta forgatókönyvét. Az épület kompozíciója geometrikus mintázatot követ, egy kúpból adja alapját a formának, melyből szimmetrikusan körcikkek indulnak ki, egyre távolabbról, egyre nagyobb alapkörrel rendelkezve, tompább lejtővel. A megépült ház összképe azonban a kivitelezés minősége és a végig nem vitt koncepció következtében zavaros. Az épületet ma már nem használják, noha vannak tervek a hasznosítására⁸⁴. Erős szimbolikus jelentése miatt lehet, hogy közfelháborodást keltene újrahasznosítása,

ezért inkább hagyják, hogy az enyészetté váljon. A helyére terveztek már parlamentet és parkot egyaránt, ám mindegyik projekt vár még a megvalósítására⁸⁵. Az épület tetejére fel lehet mászni (illegálisan és nehezen), ahol a fiatalság szokott inni és bandázni. Az irónia egyik legszebb megnyilvánulása. A Sztálin-szobrok (Hoxha-szobrok) ledöntésének szimbolikusságát ismétli meg ez a cselekedet nap mint nap. (A múlt jogos/pozitív meggyalázása?) Ám ez a meggyalázás nem biztos, hogy mindenki szerint jogos. Sokak számára az épület nem csak a diktatúrát jelenti, hanem a diktatúra élő és halott áldozatainak emlékét is.

A Piramis, Tirana, 2016

INTERJÚ - SILVA

2016.07.16.

Benutatózás

20 éves egyetemista vagyok, infotechnikát tanulok, bár még keresem az utam. Könnyen tanulok, négy nyelven beszélek. Vlore-ban nőttem fel, apukám orvos, anyukám tanár. A középiskolai éveim alatt költöztünk Tiranába. 2 évet éltem itt, Tiranában, majd a középiskola befejeztével úgy döntöttem, hogy kimegyek külföldre, s ottani kurzusokon veszek részt. Így tanultam egy fél évet Bulgáriában az Amerikai Egyetemen, majd Chicagóban szociológiát, végül Bécsben voltam egy Aiesec projekten. De mindet elég hamar meguntam. Végül szüleim kérésére előző szeptemberben elkezdtem IT-t tanulni egy tiranai egyetemen. Kell egy-két biztos pont, mint mondjuk majd amilyen ez a diploma lesz. Bár szívem szerint állnék már tovább és fedezném fel a világot.

Tirana térképe, jelölve a 3 legfontosabb hely Silva számára

Van terved a jövővel kapcsolatban?

Ahahahh ... semmi. Nem tudom még magamat sehogy sem elképzelni, még bármi bekövetkezhet. Én csak élek, nem kellene tervek. Ha reggel úgy kelek fel, hogy most cigizni akarok a tengerparton, akkor fogom magam és leutazom oda. Nem kötelezem el magam semmi felé, nem függök semmitől sem. Szabad és fiatal vagyok, van ennél szebb?

Mi jelenti számodra az otthont? Tirana, Vlore, Albánia?

Még nem találtam otthonra. Tirana nem az.

Miért Tiranát választottad egyetemed városának? Mind külföldön, mind belföldön is lett volna más lehetőség.

Praktikus okok miatt. Családom is itt él, mégiscsak itt vannak a legjobb albán egyetemek, ezért lett Tirana. Nem élveztem volna, ha 3-4 évre egy külföldi városhoz kell elköteleznem magam. Tiranában legalább ott van a családom.

A kint töltött 2 év alatt mi hiányzott Albániából?

A nyelv. Nagyon hiányzott az albán beszéd. De semmi más. A kultúra a fontos, nem a hely.

Mi a kedvenc helyed a városban?

A városhatáron belül nincs igazán kedvenc helyem, ám a közelben van egy hegy, az az egyik Nemzeti Park része. Ott található a Tirana felőli részén egy terasz-kávézó, gyönyörű kilátással a városra és a vidékre. Imádom.

Mi a kedvenc helyed Albániában?

A nagymamám háza a Vlore-i tengerparton. Nagyon hangulatos kis hely volt, 2 utcányira a tengertől, gyönyörű kilátással. Volt. Ugyanis pár évvel ezelőtt elé építettek több mint 10 emeletes hoteleket és apartmanokat. Teljesen elmúlt a varázs. Vlore földrengés sújtotta hely, így ott viszonylag szigorúbbak az előírások: max

5 emeletig lehet építkezni. Mégis a legtöbb új ház enne a kétszerese, de nem ritkán a háromszorosa is.

Hogy történhet ez meg?

Korrupció. A várost/országot nem a politikusok, hanem a tőkésék irányítják. Pénzért bármit megtesznek.

Mi a város (Tirana) legnagyobb problémája?

Nem is tudom, hogy ez jó vagy sem, de sok kisebb fejlesztés van, és nem amiatt, mert nincs többre pénz, hanem amiatt, mert elmegy a pénz legnagyobb része a propagandára, a médiára, a látványra. Nincs rendezési elv. Nincs növekedési terv. Annak idején Edi Ramának voltak ötletei, ám azok inkább csak víziók voltak, mintsem épkezési javaslatok. A megvalósulásig igazán egyik sem jutott el. Emellett még nagy baj a megaberuházások. Nagy profitot remélve feleslegesen túlméretezett beavatkozások

épülnek, melyekre se igény, se lakos, se pénz nem lenne, mégis felépülnek. Márpedig valahogy el kell adni ezeket a házakat, ezért nem egyszer máshogy értékesítik az ingatlant. A fizetséget, a lakás árát nem pénzben adják meg (pl. munkában, autóban, földben, stb.). Teljesen olyan, mint a középkorban.

Van egy bizonyos érdekcsoport, akik mega-beruházásaikkal fejlesztik Tiranát?

Négy évente változik a megrendelői csoportok összetétele. Minden választás után az alakítja Tiranát s az országot, aki jó viszonyt ápol az ideiglenes kormánnyal. Jó példa erre az Enver Hoxha emlékmúzeum, a Piramis. Az előző kormány le akarta bontani, ezért nemzetközi nyílt tervpályázatot hirdetett a helyén építendő új albán parlamentre. A verseny során Coop Himmelb(l)au terve nyerte el a döntéshozók tetszését, megvették a tervét

Amadeus Palace¹⁶⁵, ötsillagos hotel a belvárostól 7 km-re, az autópálya mellett.

Kilátás a Dajti-hegységről, távolban Tirana

Tirana látképe este a Piramisról

A Piramis előtti tér

és építési engedélyt adtak rá, míg elrendelték a Piramis lebontását, a bontási engedélyt is elfogadtatták. Ám jött a választások s az új kormány már nem kért ebből a projektből, ezért az asztal alá söpörte az új-parlament projektet. Azóta magára hagyatva omladozik a Piramis.

Te mit kezdenél vele?

Semmiképp sem bontanám le. A történelmünket tisztelnünk kéne, emlékezni rá, nem pedig eltakarni vagy épp megfélemezni róla. Az emlékezés fontos része az emberi életnek. Én felújítanám és a kommunizmus áldozatairól állítanék emléket benne.

Mit gondolsz az újonnan épült, de historizáló épületekről (Amadeus Palace¹⁶⁵) ?

Fura. Nincs értelme a múltban élni és hamis értékeket sugározni. A 21. században kéne élnünk.

Mi jellemzi Tirana városrendezését?

Nincs terv, nincs vízió, csak megrendelő, csak pénz, csak korrupció.

Milyen házban szeretnél élni?

5-6. emeleten, igazából bárhol a nagyvilágban. A ház legyen modern stílusú, a padlótól a mennyezetig üvegfallal. De mindenképp közel egy történelmi helyhez, rálátással a történelmi belvároshoz.

Utcakép Bathore-ban, informális szegény negyed, periféria, Tirana, 2016

3. Fejezet

Negyedek

20. századi fejlesztések

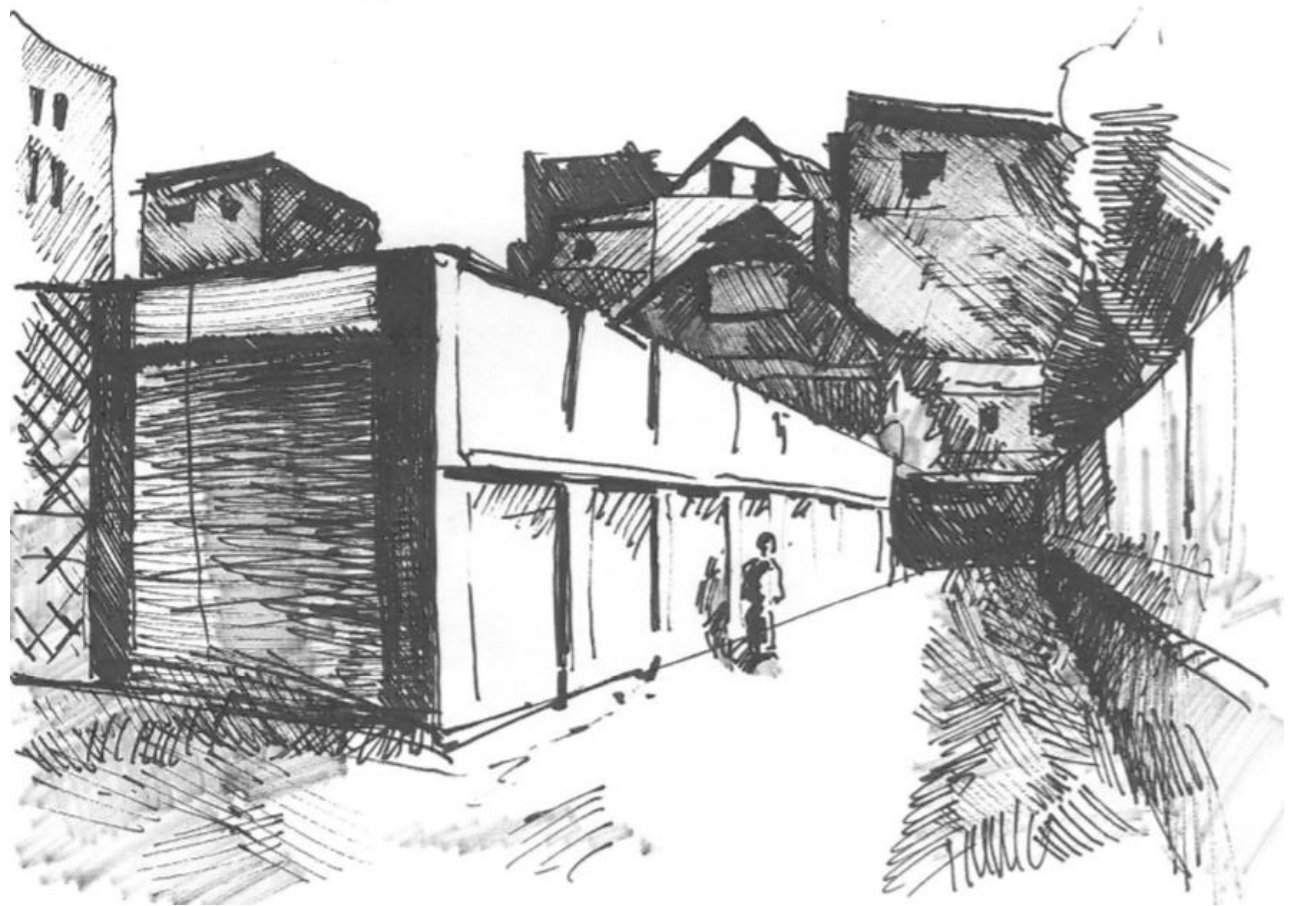
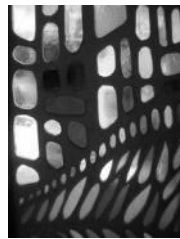
Modern felosztás

Kilépés a városszövetből

Periféria

Luxus agglomeráció

Policentrális Tirana

A városok működésében fontos szerepe van a negyedeknek. A városi rendszerben különböző feladatokat ellátó és különböző problémákkal küszködő városrészek összehangolása teszi élhetővé és élvezhetővé a várost. E nélkül egyes városrészek perifériális szerepbe jutnak, lezülkennek. A szegénység, a nyomor, a munkanélküliség és a nagyszámú bűnözés válhat mindennapossá. Tudatos fejlesztések nélkül a városon belüli térbeli különbségek társadalmi különbségeket, társadalmi diszkriminációt és izolációt eredményezhetnek.

Tirana életében is még megoldásra vár a körzetek közötti különbségek feloldása. A belvárostól leszakadó perifériák és luxusnegyedek közötti társadalmi, gazdasági, kulturális és építészeti különbségek megőrzik az elmaradottabb városrészeket.

20. századi fejlesztések

Tirana első tudatos városrendezéséhez az olasz időkig kellett visszamenni. Már 1929-ben Wolfgang Köhler osztrák építész vezetésével épültek egyemeletes házak³⁷, melyek nem elszórva helyezkedtek el, hanem egy bizonyos terület intenzív fejlesztéseként jelentek meg. Ez mégsem nevezhető városszintű beavatkozásnak, hatása nem kivételes. Az első városrész nagyságú beavatkozásnak az 1940-ben felépült lakóblokkokat tekinthetjük. Piero Bartolini olasz építész tervezte a háromemeletes épületeket⁸⁶, pincével, zöld parkkal, parkolókkal és sportolási lehetőségekkel ellátva. Ennek a tervnek különböző változatai, kompozíciói épültek fel városszerte. A fejlesztések célja a város nyugat irányú terjeszkedése volt. A beruházás komfortos modern lakásokat teremtett. Észak-déli tájolásuk, tágas elhelyezkedésük és könnyű

Bartolini épülettömbjei a Lana folyó mellett⁸⁷, 1940

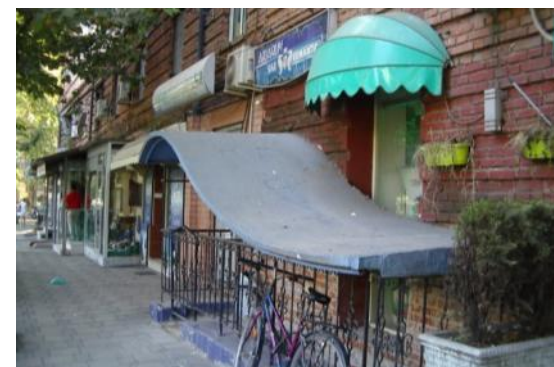

az 50 Vjetori elhelyezkedése, térképen és légi felvételen⁸⁷, 1960-65

szellőztethetőségük is pozitívum. A házak 12 méter magasak voltak, egymástól 32 méter távolságra helyezkedtek el.

Az 1957-es városrendezési terv előírnyozza⁸⁷, hogy az újonnan épülő magánházak kétemeletesek, míg a társasházak maximálisan csak négyemeletesek lehetnek. A házakat az utca vonalában kellett elhelyezni, ezzel zárt és nyitott blokkokat létrehozva. A teljes mértékben albán építészek által tervezett koncepció visszafojtotta az informális, kaotikus építkezéseket. A városvezetés célja, hogy kelet felé, a Dajti-hegység felé terjeszkedjen a város. A körgyűrűket megerősítették, még egy újabb, külső körgyűrűvel fejlesztették a város infrastruktúráját. Ezek mellé épültek az újabb lakónegyedek. A városi lakóblokkokba nem kerültek kialakításra játszóterek, parkok, teresedések, szolgáltató létesítmények, ezek a főúttól

távol, rendszertelenül helyezkedtek el. A kommunizmus alatti magánépítkezések nem követték a helybeli előírásokat, nem feleltek meg a rendezési tervnek, nem tartották be a kötelező távolságokat a telekhatártól. Az 1960-as években újabb grandiózus építkezési projekt jelent meg, az "50 vjetori" komplexum⁵⁴. Az új negyed a Lana folyó mentén terül el. Parkokat, szórakozási lehetőségeket és játszótereket tartalmaz. A házak 4-5 emelet magasak. A környék egyetlen hiányossága a parkolóhelyek hiánya, ám ez a kort tükrözi, mivel akkor még a párt tagjain kívül nem nagyon voltak autótulajdonosok. A szovjet mintára épült házak albán építészek munkái, közel 7500 lakosra lettek tervezve. A lakóépületek egymástól mért távolságának legalább a magasságuk másfélszeresét el kellett érniük. A házak jó minőségű életkört nyújtottak ki, így még ma is kedvelt része a városnak. Az

Az 50 Vjetori egyik háztömbje, Tirana, 2016

emberközelség, a nyitottság, a társadalmi élet elősegítése normatívként mutatkozik a házon. Ám ez a pozitív példa egyedülállónak mutatkozott.

A diktatúra alatt Tirana külvárosainak populációja megháromszorozódott¹⁵, míg a belváros érdemileg nem változott. A környékbeli mezőgazdasági és szabad területeket épületek váltották fel, melyek elrendezése kaotikus, rendszertelen volt. Elsősorban spontán, szabályozatlan építkezések eredményei. Csak két olyan külvárosi központ jött létre, mely decentralizálta a belvárost: Kombinat és Kinostudio. Kombinat egy ipari telepekkel, textilgyárakkal (manufaktúrákkal) és lakóövezetekkel is rendelkező városrész⁸⁸, saját központtal (térrel), kulturális, szociális és adminisztratív funkciókkal is ellátva. A városrész teljesen megfelel a korabeli kelet-európai negyedek kialakításának. A Kinostudio nevezetű

Kombinat (bal) és Kinostudio (jobb) elhelyezkedése Tiranában egy 1953-as⁸⁹ és egy 2016-os térképen.

50 Vjetori

negyed a Dajti-hegység irányában található, annak lábánál fekszik⁹⁰. A neve beszédes: a filmgyártás és a filmstúdiók saját birodalmaként működött, monofunkciós negyed volt. Bár saját főterrel nem rendelkezett, saját rendszerével enyhe ellenpólusát képviselte a belvárosnak.

Tirana további növekedése rendszertelenül zajlott. A városrendezési tervek figyelmen kívül hagyásával a megnőtt perifériákon olyan lakónegyedek alakultak ki, ahonnan a belvárosba, az egyetlen központba való bejutás nehézkessé és hosszadalmassá vált. Ezen lakónegyedek leszakadtak a város érrendszeréből. Tirana urbanisztikai válságba került⁸⁹. Ahhoz, hogy a perifériák vonzóvá váljanak mind a lakosság, mind a munkahelyek számára, olyan fejlesztéseket kell végrehajtani, melyek decentralizálják Tiranát, s egy policentrális várost hoznak létre⁸⁹.

Modern felosztás

Tirana jelenleg 11 városrészből áll⁹¹. A városrészek lakossága 25 000-tól 75 000-ig terjed⁹². A legtöbb városrész kifejezetten lakónegyedként funkcionál, ám két körzetben más funkció is domináns szerephez kerül.

Egyik, a kivételes helyzetben lévő Qendra nevezetű közigazgatási városrész, mely a belvárosnak ad helyet⁹³. Itt található a Szkander bég tér, így a legtöbb turisztikai látnivaló is itt sűrűsödik. A legtöbb irodaház, cégközpont és hotel mellett a parlamentet és az összes adminisztratív hivatal épületeit sűríti magába ez a negyed. 26 457 fős lakosságával jelentősen elmarad a többi negyed lélekszámához képest, mégis a város életének nem csak, hogy nélkülözhetetlen eleme, hanem irányítója, mozgatórugója is egyben. A Qendra folytonos fejlődésben van. A belvárosban új üvegpalaták, kültéri konstrukciók és

Qendra elhelyezkedése Tiranában
jelölve a 11 negyed

Tirana e Re elhelyezkedése Tiranában

landmarkok hirdetik, Tirana méltó rá, hogy egy 21. századi, modern fővárosnak tekinthessük.

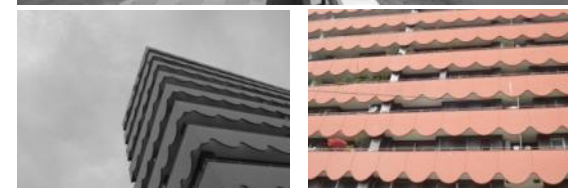
Másik nevezetes kerülete a Tirana e Re (Új Tirana) s annak is egyik negyede, a Blloku (A Blokk)⁹⁴. A Nemzeti Mártírok útjának nyugati oldalán található, nevét a kommunista időben kapta, amikor is ez volt a párt saját negyede. Kormányzati épületek és Enver Hoxha saját háza is itt állt⁹⁵. A rendszerváltással megnyitotta kapuit a negyed, s mint kihasználatlan, funkciót vesztett, de jó minőségű belvárosi hely, hamar a befektetők kedvenc területévé vált. Éttermek, bárók és szórakozóhelyek tömkelege mellett a hotelek és a külföldi kiskereskedések vették birtokba s változtatták buli-negyeddé a városrészt⁹⁶. Az éjjel-nappal pörgő kerület a külföldiek és a fiatalok célpontjává, kedvelt helyévé vált. Modern épületeivel és folyton zsúfolt utcáival a

nyugat-európai nagyvárosok hangulatát kölcsönzi a negyednek. Ám ez az érzés nem tart tovább, mint A Blokk határa. Új Tirana többi része a Blloku-tól dél-, dél-nyugati irányban terül el. A városrész neve árulkodó, épületei intenzív beépítésű modern (rendszer-váltás óta épült) társasházak, lakóparkok. A beruházások célcsoportja egyszerre az egyszerű ember s a közép- és felsőosztálybeli lakosság. A városrész sokszínű, összetétele már csak a demográfiai adatokból is adódik. Tiranának ez a legnépesebb (74 936 fő) és az egyik legnagyobb népsűrűségű kerülete. Délen az új autópálya, míg dél-nyugati irányban Kombinat határos vele. Keleti irányból a városrészt az 1955-ben épített mesterséges tó és a Nagy Park határolja, emiatt a negyed kifejezetten frekventált helyen található⁹⁷. Ezt kihasználva olyan látványberuházás helyének választották a negyedet, mint az Olgiai által tervezett

társasház⁹⁸. A luxusház a Nagy Park határoló falaként funkcionál, két homlokzata is a tóra néz. A laza poénossággal operáló ház beleillik a köré épített többi épületkomplexumba, mégis intelligens humora és tekintélyt parancsoló nagysága kiemeli a többiek közül¹⁷². Ám míg a többi modern épülettel egységes városrészként tetszeleg, az épület (és maga az egész negyed) 8 emeletnyi magasságával messze eltér a történelmi belváros léptékétől csakúgy, mint a szegényebb körzetekétől. Sűrű beépítettsége és magasházak rendszere új, agresszív struktúraként jelenik meg a város hálózatában.

Kilépés a városszövetből

Mint minden nagyváros esetében, Tiranánál is az egybefüggő városszerkezet mellett kialakulnak olyan háztömbök, melyek lazább viszonyt ápolnak a várossal,

Olgiai luxus apartmanja a Nagy Park mellett⁹⁹

Képek Tirana e Re-ről

mégis a városi működés elengedhetetlen részei. Ezen települések egyértelműen a nagyváros miatt, annak kielégítésére születtek. Ezen települések/házblokkok halmazába tartoznak a város perifériái és agglomerációi. Az ilyen, leszakadó települések kialakulását két didaktikus változatra egyszerűsíthető: Az első esetben a városlakó a várostól önként egy békésebb, tisztább, komfortosabb, elitebb helyre és közösségbe költözik. Így alakulnak ki a kertvárosok, vagy épp a luxus lakóparkok messze a belvárostól. A másik eset ennek az ellentéte, amikor is a város nem kér a városlakóból. A munkásnegyedek, a gyári lakótelepek, a szegénynegyedek perifériára helyezésével a város élő szövege nem vesz tudomást, eltakarja a nélkülöző tömegeket. Térben is szegregál. Az asszimilálódást, a társadalmi mobilitást megnehezíti (ellehetetleníti). Ezen probléma egyik okozójaként

nevezhetjük meg az építészeti (helytelen fejlesztések, fejlesztések hiánya, munkahely hiánya, minőség hiánya, stb.), így a megoldást is kereshetjük építészeti válaszokban.

Periféria

Tirana és környékének lakossága az elmúlt 25 évben megháromszorozódott¹⁰⁰, ami óriási lakáshiányt vonzott magával. Megközelítőleg Tirana agglomerációjának 55%-a valamilyen informális faluban él¹⁰¹. Tirana perifériái a város minden irányában megjelentek, ám koncentrációjuk az északi városhatár környékén található. Ilyen informális falunak (városrésznek) tekinthető Bathore³³, félúton Kamez és Tirana belvárosa között. A két város összenőtt, elvesztette határát város és agglomerációja. Ez a városrész testesíti meg a mérhetetlen nagyságú és gyorsaságú szuburbanizációs folyamatot Albániában.

Bathore elhelyezkedése Tiranában

Bathore 1994-ben és 2007-ben¹⁰¹

Az albán építészeti szlengben, mint egy új városi folyamatot használják a bathorizmust. A rendszerváltás idején Bathore egy tehénlegelő volt. Most közel 100 000 lakossal bíró szuburbia. A házak többsége illegálisan épített. A házak hihetetlen gyorsasággal lettek felépítve, gomba-mód szaporodtak a rendszerváltás után. Az Észak-Albániából jövő belső migránsok vért izzadva húzták fel saját kezűleg házaikat. Kezdetben közművek nélkül tudtak csak építkezni. Az önkényesen kisajátított, privatizált földekért harcok folytak: a régi pásztorok küzdöttek még megmaradt területeikért a bevándorlókkal szemben, akik egymással is viaskodtak a földért. A 90-es években történő politikai bizonytalanság indokolta az önkényes földosztást: "Ahol nincs állam, ott törvény sincs." - hirdették¹⁰¹. A város bevándorlói főleg a szegényebb, északi országrészből költöztek ide.

Képek Bathore-ből

Mezőgazdasággal, állattenyésztéssel foglalkoztak, ám a rendszerváltás és az utána bekövetkező kaotikus, évekig elhúzódó állapotok ellehetlenítették a vidéken való életet. Dolgozni jöttek a fővárosba, ám Tirana nem bírta eltartani, nem bírta foglalkoztatni őket. A városszél, noha területileg és lélekszámitag gyorsan és könnyedén növekszik, minőségi fejlődése nehézkes az elsöprő szegénység, a munkanélküliség, illetve a városrendezés nemtörődömsége miatt. Közterek, parkok, iskola, kórház vagy épp munkahelyek nélkül a városszél fejlődése a jövőben is kétséges marad.

Luxus agglomeráció

A rendszerváltás nem csak a szegények számára tette vonzóvá a nagyvárosokat. A befektetői csoportok, a luxusberuházások is a gazdaságilag kiegyensúlyozottabb, biztonságosabb helyet preferálják, így

Kodra e Diellit elhelyezkedése Tiranában

Képek Kodra e Diellit-ből

jelenhetett meg nagyszámban Tiranában is a luxus és a sokszor elszigetelt lakóparkok. A város és környékének térképére jellemző egyfajta térbeli tagoltság: míg a belvárostól északra lévő részek a szegényeknek adnak otthont, addig a belvárostól délre fekvő negyedek a jómódú lakosságot foglalják magukba. A látványberuházások nem egyedülállóak, sok helyen találkozhatunk a város déli határánál a jómódú, elszigetelt negyedekkel (falvakkal).

Új-Tirana legdélebbi városhatáránál található a Kodra e Diellit Residence, azaz a Napdomb lakópark, melyet a legnagyobb luxus beruházásként tartanak számon Tiranában¹⁰². A hotelt, luxus apartmanokat, galériákat, medencét és brit magániskolát is felsorakoztató épületkomplexum a várostól elzárva található. Nehezen megközelíthető, 0-24 biztonsági őrkkel védett negyed, melynek egyik profilja az

Kilátás Tiranára, Kodra e Diellit

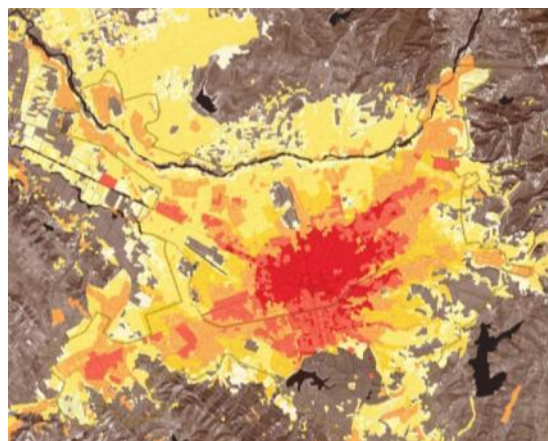

A negyed szimbólumai: színes csempék és a hattyú Kodra e Diellit

üzleti és diplomáciai vendégek elszállásolása. A lakópark mérhetetlen gazdagságát mindenhol, mindennel reklámozza: installációk, streetart-ok, épület-díszítőelemek és egy szökőkúthoz odaláncolt élő hattyú hirdeti: itt minden lehetséges.

Policentrális Tirana

A mérhetetlen nagy kettősség Bathore és Kodra e Deiellit között nem egyedülálló: városi szintű probléma a nagy társadalmi különbségek, a fent (elitizmus) és a lent (nyomor) elszakadása. A városvezetésnek olyan programot kellene előírnia, mely a külső területeket is bevonná a város működésébe, így ha a szegények és a gazdagok közti különbség nem is szűnne meg, de a társadalmi mobilitás felgyorsulna. Olyan külvárosi csomópontok létrehozásával lehetne ezt megteremteni, mely felértékelné, élővé

Tirana népsűrűségi térképe¹⁰³

Lehetséges policentrumok kialakítása⁸⁹, Tirana, 2015

tenné környezetét. Közlekedési csomópontok, szórakozási lehetőségek, munkahelyek, bevásárlóközpontok, közintézmények, szabadidős tevékenységek, stb⁸⁹. Ahhoz, hogy Tirana élhető és továbbfejleszhető város maradjon, a külvárosok és agglomerációk rehabilitációja és a városi vénába való bekötése elengedhetetlen feltétele kell, hogy legyen a jövőbeni városfejlesztési stratégiáknak. A belvárosi centrum ellenpólusaként működő központok kiépítése jelentheti a város minőségi továbbfejlődését a jövőben.

INTERJÚ - ANDI

2016.07.10.

Bemutatkozás

23 éves egyetemista vagyok, programozónak tanulok, az MSc-t végzem. Anyukám mérnök diplomával rendelkezik, bár sosem dolgozott, mindig is főállású anya és feleség volt. Apukám már tinédzser kora óta a családi vállalkozásban munkálkodik - a nagypapám alapította szabóságban dolgozik; közösen irányítva azt nagypapámmal. Két húgom van, mindketten még középiskolások. Egész életemben Tiranában éltem, és ha jól tudom, 3-4 generációra visszamenőleg is már tiranai lakosok voltak elődjeim.

Tirana térképe, jelölve a 3 legfontosabb hely Andi számára

Gondolkodtál valaha is azon, hogy más városba költözz?

Nem, soha. Ez fel sem merült. Mindig is a családommal éltem és mindig is velük szeretnék élni. Ha ők Tiranában laknak, akkor én is.

Hogyha a családot elköltözne, velük mennél?

Persze. Akárhova. Nem a város, nem a hely fontos, hanem a benne élő emberek. Nagyon szeretem a szomszédságomat, nagyon szeretek itt élni, de nem azért, mert az utca szépen szűkül, vagy mert a járda jobbra kanyarodik, hanem a benne élő emberek miatt. A legtöbb rokonom itt él, az utcán mindenki rám köszön, a szomszéd srácokkal együtt fociztunk. Barátaim és emlékeim kötnek ide, nem az építészet.

Hol képzeled el magad 10 év múlva?

Egy saját vállalkozást szeretnék vezetni, de ugyanebben a házban laknék, ugyanígy a családommal. Ha a jövőbeli feleségemnek

nem tetszene a családom, konfrontálnék, akkor nem ő lesz a feleségem. A család az első. Ott akarok élni, ahol felnőttem, amit az otthonomnak mondhatok. Ami a szülővárosom. Ahol ismernek, ahol biztonságban vagyok.

Milyen volt a gyerekkorod ebben a közösségben?

A szomszédság összes gyereke együtt játszott az utcán egész nap. Csak elfütyentette magát valaki és 2 perc múlva már 25-30 gyerek állt mellette az utcán, hogy focizzanak. Az egész nyarat együtt töltöttük kint, úgy kellett esténként az anyukáinknak hazavonszolni minket. A zsákutcák, a csendesebb, kanyargósabb utcaszakaszok voltak a mi játszótereink.

Mi a helyzet a mai fiatalsággal?

Nem sokat változott a helyzet, ugyanúgy használják az utcát, ahogy mi tettük. Talán egy picit kevesebben vannak már, a mobil és a többi elektronikai eszköz miatt

megváltozott már a világ, de még most is látni gyerekeket focizni egy-egy zsákutcában. Az iskolaudvarok is nyáron vannak csak tele. Mondhatni, többen járnak az iskolába nyáron, mint évközben.

Mi a kedvenc helyed?

Az otthonom. Nincs hely, mely ezt megközelíthetné.

Mi a kedvenc köztered?

Nagyon szeretek csak spontán, célok nélkül sétálni vagy biciklizni a környező utcákon, de sosem állok meg, sosem nézek körül. Nem izgat a város. Az csak egy díszlet. Emberek nélkül nincs hely, melyet szeretnék.

Hogyan újítanád fel a helyeket, amiket használsz (konditerem, út, focipálya, iskola, stb.) ?

A belső tereket újítanám fel, a sporteszközöket fejleszteném. A funkciónak megfelelő, a funkció által megkövetelt felújítások lennének ezek.

Andi szomszédsága, külváros, Tirana

Mi a helyzet a külső homlokzatokkal vagy épp a funkcióváltással, funkció bővítéssel (pl: kondi mellett egy új kávézó) ?

A külső nem fontos, az csak külsín. Plusz funkciók nem kellene. Azt szeretném, ha az emberek élveznék azt, ami ott van. Ez a célja egy épületnek. Például egy stadionnak az a célja, hogy élvezze benne a sportot a sportoló és élvezze benne a szurkolást a szurkoló. Se több, se kevesebb.

Mit gondolsz Tirana úthálózatáról?

A főutak - a körgyűrűk és a sugárutak nagyon jól kiépítettek, jól működőek, ám ezekről letérve a labirintusszerű kis utak kaotikusak. A lakosoknak könnyű ott eligazodniuk, ám a látogatók mindig eltévednek. Ez az útépitési stílus egy olyan tradíció, melyet még ma is változatlanul használunk. Ugyanilyen labirintusok és érthetetlen zsákutcák vannak a város új

negyedeiben, csakúgy mint a városközpontban.

Mit gondolsz a városrendezésről?

Nem jó. Mindent csak a tőke, csak a pénz oldaláról szemlélnék a befektetők. Lehet ez úgy fog hangzani, mintha egy falusi vén bácsika lennék, de én szeretem a régi épületeket. Szeretem a falusi hangulatot. De ezzel sajnos totális ellentétben vannak napjaink beruházásai, a többemeletes magasházak építései. Lehet, hogy önző vagyok, de nem szeretnék több óriás társasházat, mely elrondítja a várost. Nekem így tetszik. Nem szeretnék több agresszív fejlesztést, melyek egy az egyben csak profitorientáltak.

Számomra már a te mostani szomszédságod is magas.

3-4 emelet még nem sok. Amíg látom a felkelő Napot, addig nincs nagy baj.

Mi Tirana legnagyobb problémája? (társadalom)

A tisztelet hiánya. Nem tiszteletlenek és nem is bunkók az emberek, de nem olyan jó emberek, mint amilyenek lehetnének, s ez ellen nem is próbálnak tenni. Nem ismerik a személyes tér/magánterület és a köztér közötti különbségeket. Hol közteret privatizálnak (utcai árusok), hol magánterületet használnak illetéktelenek (nyitott lépcsőházak).

Mi Tirana legnagyobb problémája? (városrendezés)

Magas épületekkel teleszórni Tirana belvárosát nem egy jó dolog.

Te hogy építkeznél helyettük?

Nagyon-nagyon oda kell figyelnünk, hogy hova és mit építünk a belvárosban. Nem vagyok a változások vagy az építkezések ellen, de sokkal körültekintőbben, sokkal finomabban, sokkal óvatosabban kéne építkezni a körgyűrűn belül.

Én a körgyűrűn kívül szabad utat engednék a magas társasházak építésének. Azon belül viszont csak pár új épületet engednék felhúzni, melyek helyeit, mikéntjeit majd a szakmabeliek, majd az építészek határozzák meg.

Milyen házban szeretnél élni?

Vannak álmaim, melyeket szeretném, ha nem valósulnának meg. Melyek jók, ha csak álomnak maradnak. Ilyen például egy ház fent a hegyekben, ahol én vágnám a tűzrevalót, elzárva a világ elől. Közelen csak egy kis falu, jéghideg azúrkék patakkal, fenyőerdővel és égis erő havas hegyormokkal.

A valóság ennél földhözragadtabb: a mostani otthonom. Persze ez még változhat, hisz nagyban függ a feleségemtől, gyerekeimtől, iskolától, munkahelytől, stb. Az emberek fontosak, nem a hely.

Kilátás Andi tetőteraszáról

Rruga e Dibres és a Rruga Siri Kodra sarka, Tirana

4. Fejezet

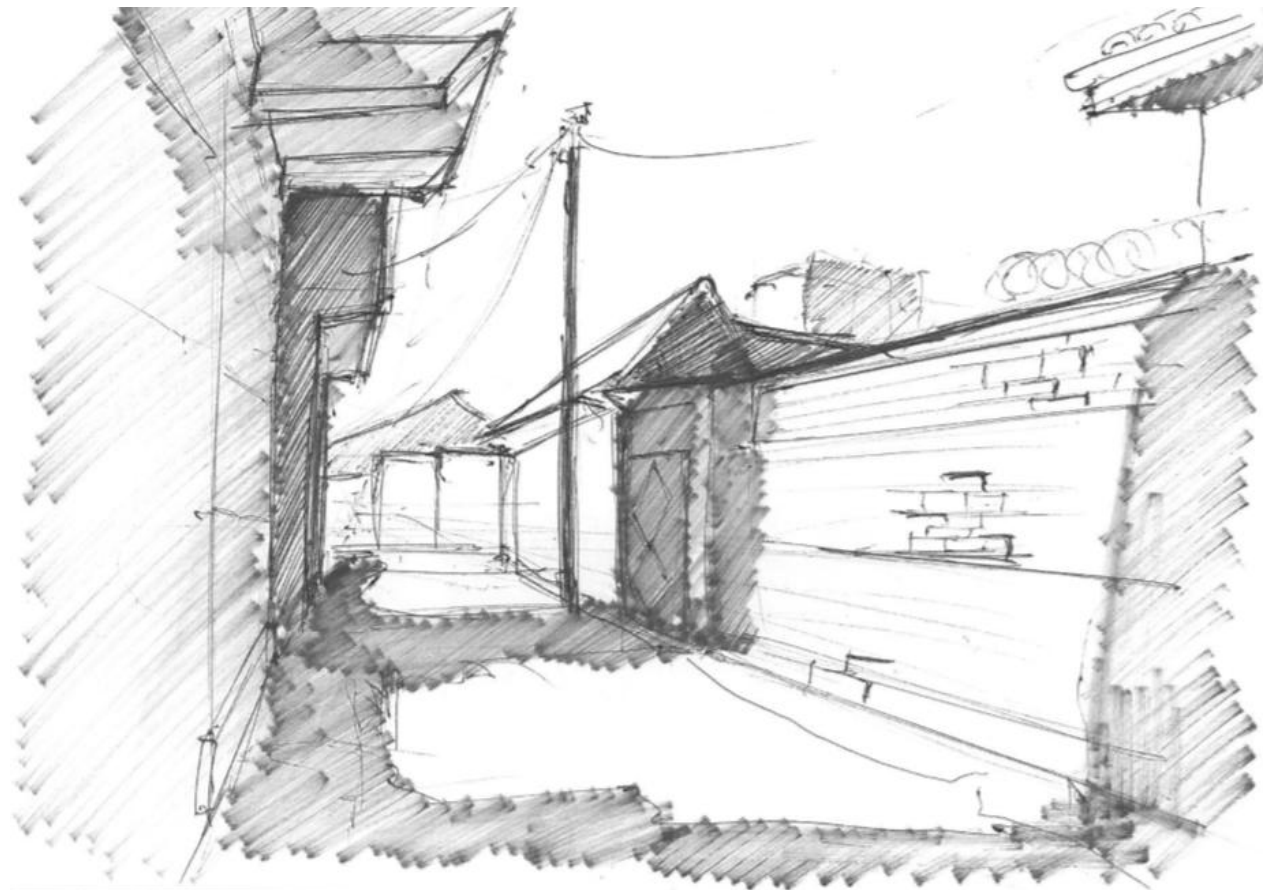
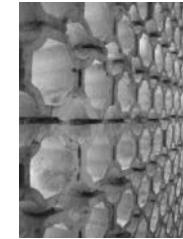
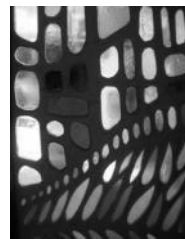
Utcák

Utcahálózat

Közlekedés, megváltozás

Utcakép

Szintugrás

A város megismerésének és használatának szinte kizárólagos helyszíne az utca. Ez az élet színtere. Minden cselekedetünk, mely nem korlátozódik az otthon tartózkodásra, kapcsolódik az utcához, részeként tekint rá. Egy utca több funkciót is kijelöl: elsősorban a közlekedés helyszíne, egy kiszakított tér a világból, mely az utazásokat bonyolítja. Ám csak az utazás nem köti le az emberek figyelmét. Mellékselekvéseket végzünk közben, melyek sokszor túlnőnek, fontosabbá válnak, mint maga a primer cselekvésünk, az utazás. Az utca azért az egyik legfontosabb eleme az építészetnek, s azért oly csodálatos, mert arról éljük át a feltárulkozó tájat¹⁰⁴. A legelhidegülbbebb utcahasználat (autóval való közlekedés) során is mérhetetlen gazdagságú vizuális inger ér minket. Ezek társulnak a város dinamikájával, a szagokkal, a többi ember hangulatával, mozgásával, gyorsaságával

vagy épp lassúságával, stílusával. Valós képet kapunk a város infrastruktúrájáról, gazdasági működéséről, szórakozási lehetőségeiről, szokásairól, identitásáról. Egy város utcáinak lineáris látványelemzése (promenadológia¹⁰⁵) szinte tökéletesen definiálja a várost. Az utcák főleg dinamikus funkciókkal vannak felruházva, de ez nem korlátozza őket. Ugyanúgy lehetnek a találkozások, a szabadidős tevékenységek (foci, beszélgetés), a kikapcsolódás (padon ülés) vagy épp a vásárlás színterei is. Tirana esetében sincs ez másképp: az utcák testesítik meg a történelmet, a régmúlt s napjaink fejlesztéseit egyaránt. Formájukkal, sűrűségükkel, kialakításaikkal, csatlakozásaikkal ők maguk a városszerkezet. Tirana utcahálózata magában rejtje a történelmi, kisvárosias múltat, a balkáni településszerkesztést és a modernkori

beavatkozásokat, az új struktúrákat és az új layer-ek megjelenését egyaránt. A város változásait több szinten veheti fel az utca. Hosszú távú változás a besűrűsödés. Ezáltal koncentráltabb úthálózat jön létre. Tudatos városfejlesztési döntés lehet az utcák jellegének megváltoztatása, kiszélesítése, növényesítése, a forgalmi rend megváltoztatása, mely utal környezetének változásaira. Ám Tirana esetében még a legegyszerűbb változás figyelhető meg nagymértékben, ez pedig az utca környezetének léptékváltása, az utcakép megváltozása. A határoló házak megváltozása hatással van az utcaképre, s így az utca megváltozására is. Így egy vizuális változás funkcióbeli, használatbéli újítást is hozhat. Ám Tiranára jellemző a mértéktelenség. Ilyenkor a sokszor erőszakos beavatkozások felborítják, eltorzítják, vagy épp rossz irányban

változtatják meg az utcaképet. A zsúfoltság, a zártság, a koszosság, a kiüttlanság válik általánossá. Ennek megoldása, a transzparencia¹⁰⁶, a zártságérzet feloldása még várat magára.

Utcahálózat

Tirana egy jó fekvésű város. Sík terepen terül el, így könnyen terjeszkedhet. Közel van hozzá mind a tenger, mind a hegyek. Az ország szívében helyezkedik el, a főbb útvonalak, az ország artériáinak találkozásánál. Már a történelmi időkben is összekötő szerepet töltött be az észak-dél és a kelet-nyugat irányú tranzitútvonalak között⁴¹. Ez, a városokat összekötő úthálózat kihatott a város belső úthálózatára, a városszerkezetre. Tirana szabálytalanul, de mégis főutakra szerveződött még a 20. századi fejlesztések előtt. A főutak természetes kanyarulatokkal rendelkeznek, képük nem szerkesztett. A

Utcalények, térképrészlet³⁷, Tirana, 1917

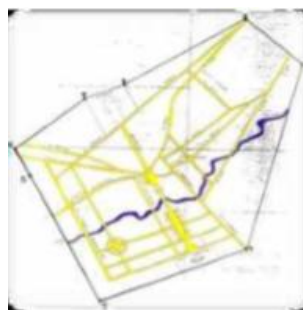
A négy irányból befolyó tranzit útvonalak Tiranában, térkép³⁹, 1916

Tirana térképe jelölve a 3 megerősített sugárutakkal⁸⁷, 1923
1. Rruga e Kavajes 2. Rruga e Durrësit
3. Rruga e Dibres

Új úthálózat¹⁰⁷, 1923

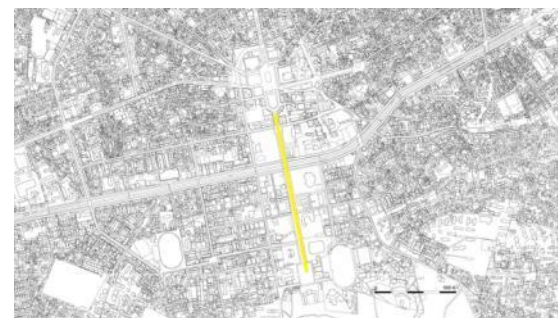
Di Fausto terve¹⁰⁷, 1930

házak ezekről a főutakról leágazó utcákról, zsákutcákról érhetőek el. A házak különálló egységek, elszórta helyezkednek el, nem függtek az utca vonalától. Halmaztelepülésszerű, zsákutcás hálózata még ma is az egyik legmeghatározóbb eleme Tiranának. Identitásának alapja, mely kohéziós erőként összetartja a várost.

Az 1923-as és 1926-os városrendezési terv keretein belül³⁷, Wolfgang Köhler, Osztrák-Magyar Monarchiabeli építész vezetésével Tirana úthálózatának fejlesztése már formálisan valósult meg. Új utcák kijelölésénél a négyzetes utcahálózat szerkesztési elveit használták. A belvárosba befutó sugárutaknak erősebb irányultságot, kiépítettséget adtak, így nyerte el mai formáját a Rruga e Dibres, a Rruga e Kavajes és a Rruga e Durrësit is. Az osztrák megszállás után olasz építészek alakították a város. Florestano di Fausto

Bosio városrendezési terve⁵⁴, Tirana, 1942

Nemzeti Mártírok útja, Tirana, 2016

radikális transzformációkat hajtott végre a városon. Egy újabb réteget megadva palimpszeszt várost hozott létre⁴⁴. Új négyzethálós úthálózatot tervezett a külvárosokba, kialakította a főteret és észak-dél irányú tengelyt épített ki.

A második világháború idejében újra olasz építészt kértek fel Tirana áttervezésére. Gherardo Bosio⁵⁰ városrendezési terveinek (1938, 1942) két fő pontja volt: a sugárutak összekötése egy belső és egy külső körúttal, illetve a di Fausto által kijelölt tengely megerősítése, a város fő motívumává való avanszálása. Fő munkája a Szkander bég térről induló Nemzeti Mártírok útja⁵¹, mely dogmaként jelöli ki a város irányultságát. Ez az út Tirana egyetlen reprezentatív utcájává vált. Erre fűzte fel az új hatalmi rendszer a szükséges épületeit: az Elnöki Rezidenciát, a Nemzeti Fasiszták Házát, a Hotel Dajtit és a Főhadnagyság Palotáját. Az épületek

elszórva és messze vannak egymástól, ám jellegzetes stílusuk miatt könnyen beazonosíthatóak. Bosio művészetére a racionalizmus volt jellemző⁵³. Az utca képe nyitott, az egyedülálló épületek sorát parkok, közterek és kertek fogják össze. Egy egységes zöldfelület keletkezett az utca kezdetétől a végéig. Az utcának nagyon erős irányultsága van, dinamikus színpadként működik. Az utca kiindulópontja a város centruma, a főtér. Végpontja a Teréz anya tér, melyet az egyetem épületei határolnak, szintén Bosio tervei által megvalósulva⁵². A tér egyfajta szoborként működik, ha ezen az úton jutunk oda. Az utcát mindkét irányból dús növényzet zárja le, így épített környezetként csak az útburkolat funkcionál. A burkolat a távolban térfallá alakul, épületet formál. Az út végén található tér teljesen leburkolt, a növények eltűntek, három oldalról épület zárja közre.

Nemzeti Mártírok útja

Teréz anya tér az egyetemi főépülettel, háttérben a Nagy Park

Egyetemi épületek a Teréz anya téren

Nemzeti Mártírok útját határoló épületek

Az utca kiindulási pontjából nézve egyfajta citadellaként magasodik ki környezetéből a tér. Erős irányultsága és az út épületre való szervezettsége jól tükrözi a neoklasszicista térformálást.

A kommunista időkben nem történt nagy változás, a város kialakult szerkezetét éltette. Az 1957-es városrendezési terv a körgyűrűket megerősíti, kiszélesíti⁸⁷.

Közlekedés

Infrastrukturálisan messzemenően Albánia a legelmaradottabb állama Európának.¹⁰⁸ Egy ország fejlődési potenciáljának legmeghatározóbb eleme az infrastruktúra színvonala, így ha egy ország a globális gazdaság részévé szeretne válni, ezt kell elsőként drasztikusan fejlesztenie. Ez történik még napjainkban is egész Albániában¹⁰⁹. Intenzív fejlesztéseknek lehetünk tanúi a városok közötti úthálózatok és a városon belüli utak

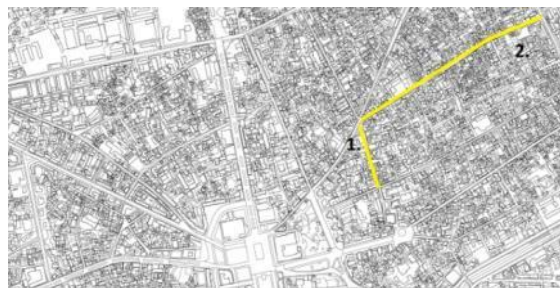
esetében egyaránt. Az ország történelmi, gazdasági viszonyához képest felülreprezentált, magas minőségű úthálózattal rendelkezik. Új autópályák, bekötő utak és kikötők biztosítják Tirana könnyű megközelíthetőségét szárazföldön és tengeren egyaránt¹¹⁰. Az építkezési stílusuk még mindig messze van az európai normáktól, sok nehézséget és veszélyt okozva ezzel az arra közlekedőknek, ám a végeredmény már minőségi.

Tirana visszamaradott. Infrastrukturális hiányosságokkal küszködik. A város nem bír lépést tartani a gyors növekedéssel. Nem bírja fenntartani a nap mint nap benne közlekedő autótömeget, nincs jól működő tömegközlekedése, vízhálózata nem bír 24 órában működni, nincs fűtési rendszere. Noha a város próbál javítani a közlekedési rendszerén, még messze állnak a megoldástól.

A nagy autótömeg sokszor szül forgalmi dugókat, ám a forgalom figyelésekor nem tekinthetünk el az albán/balkáni vezetési stílustól. Európában a közlekedés a kölcsönös bizalmon alapul: mindenki ismeri a KRESZ-t és aszerint cselekszik. Albániában szintén a kölcsönös bizalmon alapul a közlekedés: mindenki ura a helyzetnek és megfelelő körültekintéssel közlekedik, felkészülve bármilyen váratlan fordulatra. Nincs szükség KRESZ-re¹¹¹. Pont ezért szabályok nélkül közlekedni Európában életveszélyes, Albániában viszont az egyetlen lehetőség. A szabályosan közlekedők válnak életveszélyessé, a dugók és balesetek fő okozójává. Tiranában közlekedni nem nehezebb vagy könnyebb, mint bármelyik más hasonló nagyságú városban, csak más. De ennek megvan a maga varázsa. Bicikliként és gyalogként is biztonságos Tirana utcáit róni, sokszor egyszerűbb,

mint Budapestét. Bármilyen váratlan közúti helyzetet jobban kezelnek. Előzékenyen, gyorsan, logikusabban és egyszerűbben reagálnak az albánok.

Tiranában sokszor valósul meg a shared space elmélet¹¹². Ezzel találkozhatunk nagy forgalmú kereszteződéseknél, négysávos utaknál is, ám ezeknél az építészeti törekvések miatt (kerítés, térburkolatváltás, burkolatok közötti szintváltás) ez csak részlegesen, csak bizonyos esetekben tud megvalósulni. A kisutcák esetében a shared space már teljesen meg tud valósulni. Ilyen például a Ruga e Saraceve, mely egy kis utca a főtértől nem is olyan messze. Az utca használata nem különbözik a többi közelében lévő utcáétól: a parkoló autók, az utcára kitelepült árusok portékái, a sétáló tömeg, a biciklisták és a közlekedő kocsik is ugyanazon a szintéren mozognak. Az élet természetes menete

1. Ruga e Saraceve

2. Ruge 4 Deshmoret

Shared space: Ruga e Saraceve

Shared space: Nemzeti Mártírok útja

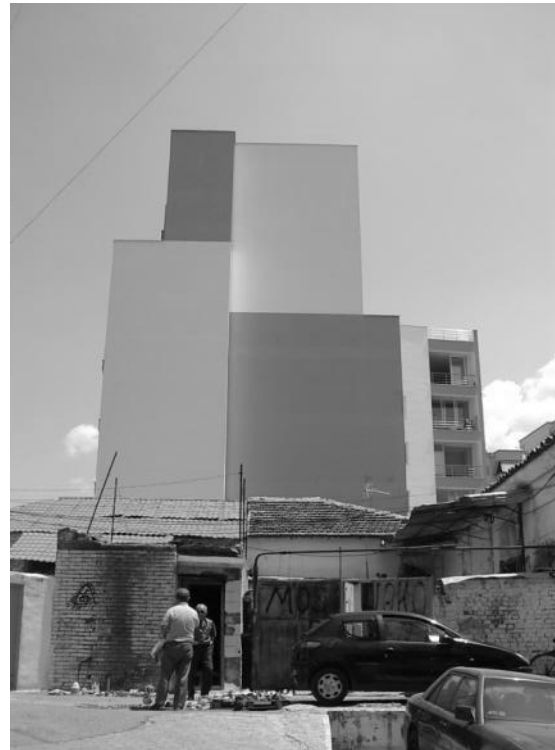
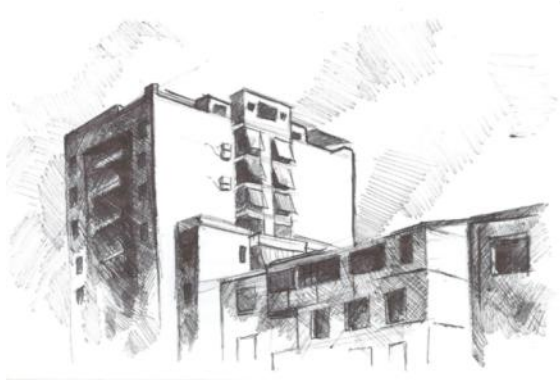

Shared space: Ruga e Saraceve

ezek az utcákon, hogy mindenki figyel egymásra. Mindenki egy közösséget alkot. Itt nincs különbség gyalogos és autós között.

Utcakép

Az identitás szó a latin identidem szóból ered, melynek jelentése "újra meg újra", "többször", "ismételten"¹¹³. Egy személyiség esetében ez a rá jellemző, többször is előforduló magatartásformát, viselkedést jelenti. Egy ember beszédstílusának identitását az ismétlődő szófordulatokat, szavakat képzik. Egy város esetében az identitást az ismétlődő téri helyzetek jelentik. Egy tipikus ajtóforma, egy ismétlődő stíluselem, hasonló utcaformák, többször előforduló megoldások, újra és újra felfedezhető elemek jellemzik és definiálják a várost¹⁷¹. Identitást adnak.

Szintugrások, Tirana identitása

Ha Tirana identitását egyetlen elemmel kell megneveznem, akkor az az utcakép lenne. A legmélyebb benyomást számomra az utcákat határoló épületek változatos magassága, szintugrásai adták. A rendszerváltás óta bekövetkezett szabályozatlan fejlesztések önkéntelenül is léptékváltást hajtottak végre, melyek az utcáknak dinamikát, hullámzást adtak.

Mára már bevett szokás lett a magasházak építése Tiranában. Az épületek magasságát 25 emeletben szabályozták¹¹⁴. Nincs olyan utca, mely ne rendelkezne nagy szintbeli ugrásokkal. Ezek a fejlesztések nem próbáltak és nem is próbálnak idomulni környezetükhöz. Új formákat, anyagokat használnak. Az illeszkedés nem kérdés. Néha belső udvarral vagy házon átfutó sétálóutcákkal még a közterek egységét is megbontják, új téri helyzeteket teremtenek. Merészen bánnak a formákkal, a

magasságokkal, az új téri szituációkkal. Az állandóan változó szabályozatlan utcakép az építés mögötti lehetőségeket és korlátokat tükrözi. Kaotikus összkép, pulzáló utcák. Izgalom jellemzi a várost. Sokszor zezgugos részeket alakítanak ki maguk körül, melyek misztikusságot és változatosságot teremtenek. Magasságukkal egyszerre hívják fel magukra a figyelmet, illetve az ürességre a többi ház felett. Nem mintha tudatos várostervezési elv vagy cél vezérelte volna a házak építtetőit, mégis azzal, hogy elszórtan, magukban állnak a városszövetből kiemelkedő épületek, a városnak új, egységes képet adtak. A kontextus megváltozott s így Tirana városképe egységesen változott át egy heterogén halmazra. A város és annak az észlelhetőségi határa kitolódott. Az eddigi 1-2 szintes házak mellett megjelentek az akár 20 emeletes

Utcakép, homlokzatok
Rruge 4 Deshmoret

Ortogonalis utcakép, homlokzatok
Rruge 4 Deshmorat

házak is. A házak többsége még mindig 1-2 szintes, így a közjük beépülő magasházak nem sűrítik a térérzetet, hanem oldják azt. Az ember fentebb emeli a szemét, s mivel a legtöbb ház felett nincs semmi, a házak együttes hatása, az utcakép levegősséget, szabadságot és nyitottságot sugall. Ha nem is tudjuk érzékelni a magasház konkrét magasságát, a tudat, hogy az épület jóval magasabb, mint a többi, kiszélesíti látókörünket. A nem annyira ránk nehezedő egyemeletes utcaképet feloldja. Térérzetünk megváltozik, szabadabbnak, lazábbnak érezzük magunkat. Téri illúzió áldozataivá válunk. Nagyobb tereknek érezzük az egysávos utcákat Tiranában, mint Budapest kétsávos utcáit. Az illúziókeltést segíti a fák hiánya és a benapozottság. Fák nélkül az utca kitágul, világossá válik. Az erős napsütés szintén tágítja a teret. Példának egy tipikus sugárutat, a Rruga 4

Deshmoret-et nevezném meg. A kétirányú utcán több, különböző stílusú és minőségű magasépület is el van szórva. Sokszínűségében jól prezentálja Tirana képét. Az önkényes építkezések ezernyi formája áll össze egy egészébe ebben az utcában. A földszinti ház a 20 emeletessel, a modern a régivel, a szegény a gazdaggal. Mind-mind egy kontextust alkotnak. Ez Tirana identitása.

Szintugrás

Míg Tirana belvárosi kerületeire ez a lazább szerkeszthetőség jellemző, a légiesség és a pulzáló hullámzás, addig az új, szervezeten épített, összefüggő negyedekre az egyhangúság. A keskeny utcákat meghagyták, ám az 1-2 szintes épületeket felváltották a 8 emeletes, sűrű, intenzív beépítésű épületek. Ez az építkezési forma kedvelt az egész világon, hisz a meglévő terület szinte egészét

Zártság - légiesség, Tiranai látkép

Rruga Teodor Ruzvelt elhelyezkedése Tiranában

Rruga Teodor Ruzvelt és a szomszédos utcák

sikerül beépíteni, sikerül értékesíteni. Így nem megfelelő módon a megnövekedett lélekszám kezelésére Tirana is ezt az utat választotta. Ám nem figyeltek az utca ideális szélességének és a házak magasságának szabályozására. Így alakulhattak ki zárt hatást keltő utcák. Ez jellemző mind a szegényebb, mind a gazdagabb környezetre. Ilyen beépítéssel találkozhatunk a Rruga Teodor Ruzvelt esetében. A felépített társasházak az elmúlt 20 évben körbezárták az utcát. Mindkét oldalról óriási támfalak veszik körül a járófelületet. A használó egy folyosóba kerül, ahol nincs kiút. Hiába épültek fel a házak magas minőségben, hiába próbáltak színvonalas környezetet teremteni, hiába szánták az épületeket az elitnek, az életterüket túlságosan leterhelték, ellehetetlenítették. A szűk utcában nehézkes a közlekedés, kevés fényt kap. Általános a bezártság és a kilátástalanság

érzete. Az ember elveszti tájékozódási képességét, elszigetelődik a világtól. Felértékelődnek az apró különbségek, frusztrálóvá válik a sokszínűség. Jellemző a síkatorok használata, mely tízemeletes házak közelében groteszk hatást kelt. A térérzet felborul, elvesztjük arányérzékünket.

INTERJÚ - ALBERT

2016.07.14.

Bemutatkozás

21 éves web-fejlesztő vagyok, viszonylag jól fizető állással egy multinacionális cégnél. Szoftver-fejlesztésből BSc-ztem, és úgy érzem, MSc nélkül is megállja a helyét a diplomám a piacon. Nem látom értelmét a továbbtanulásnak, további specializációt majd cégen belül, vagy saját vállalkozással könnyen el tudok végezni. Családom középosztálybeli, anyukám bolti eladó, apukám taxisofőr. Három testvérem közül kettő kint él Londonban, míg a harmadik itt él Tiranában. Bátyám egy nemzetközileg meghirdetett állásra jelentkezett, míg nővérem tanulmányi vízummal került Nagy-Britanniába. Az Európai Unión belül az albánok szabadon mozoghatnak, de az Egyesült Királyságba csakis munkaviszonnyal vagy tanulmányi vízummal lehet belépni.

Tirana térképe, jelölve a 3 legfontosabb hely Albert számára

Mik a tervei a kint élő testvéreidnek?

Brit útlevelük van. Ők már sosem fognak hazaköltözni. A bátyámnak tökéletes állása van, a nővérem 1-2 éven belül elvégzi a tanárképzőt és tervei szerint ott, Angliában fog elhelyezkedni. Egyszerűen az élet könnyebb kint. Elfogadják, megbecsülik őket. A társadalom teljes értékű tagjai. Persze egyszer-kétszer hazalátogatnak, de megszokták már a kinti életet, alkalmazkodtak.

Mi a te terved? Te is kimész utánuk?

Még nem döntöttem el. Vannak ötleteim, melyeket meg akarok valósítani egy saját cégen belül, főnökök nélkül.

Lehetséges ez Tiranában? Valóra tudod váltani itt az álmaidat?

Az infotechnikai szektorban semmi és senki sincs helyhez kötve. Könnyen dolgozhatok külföldi cégeknek, könnyen teljesíthetek külföldi megrendeléseket, bárhol is legyek a világban, ezért a

válaszom igen. Tiranában meg tudom valósítani a terveimet.

Hogy kerültél Tiranába?

Egy Aibra nevű kisfaluban születtem, légvonalban kb. 100 km-re Tiranától, ám autóval így is 5 óra az út, mert nem vezet direkt út oda. Ez egy nagyon csendes, békés kis falu, ahol mindenki ismer mindenkit, mindenki rokona mindenkinek. A falu elszigeteltsége miatt eléggé zárt szemléletű a közösség. Nagyon kíváncsiak. Sokat pletykálnak, beleszólnak egymás privát dolgába. Belemásznak az életedbe. Noha sok szép emlék köt ide, nem költöznék vissza. Tiranába az egyetem miatt kerültem, ugyanis csak itt, csak ezen az egy egyetemen indítanak olyan szakot, amire specializálódni szerettem volna. Nem volt kérdés, hogy ezt a várost válasszam.

Gondolkoztál azon, hogy külföldön tanulj tovább?

Külföldre jelentkezni nagyon nehéz és körülményes, nincs nagyon más alternatívája Tiranának.

Mi volt az első benyomásod a városról?

Nagyon hangos. Túl sok zaj, túl sok interakció, túl sok ember, túl sok autó, túl sok stressz. Sokkal nyitottabb, befogadóbb, megtűrőbb. De túl hangos. Túl nagy.

Még most is így gondolod?

Ahahh ... Nem. Már nem az. Már ez is kicsi.

Hol élsz Tiranán belül?

A központban van egy lakásom, két utcával arrébb a munkahelyem és egy picivel arrébb az egyetem, illetve a főtér. Igazából ez az a háromszög, amelyen belül mozgok hétköznaponként.

Mikor lépsz ki ebből a háromszögből?

Milyen alkalom vagy hely kell ehhez?

A Park az, ahova szívesen kimegyek pihenni, fellelegezni. Csendes, nyugodt, természet-közeli, vad. Lehet ez picit

szenimentálisan fog hangzani, de ilyen helyen nőttem fel. A falumra, a gyerekkoromra emlékeztem.

Mit tapasztalsz a városrendezési tervből? Mit gondolsz a lokális önkormányzat városfejlesztéseiről?

Városrendezési terv? Nem hiszem, hogy valaha is lett volna ilyen. Mindenki csak építi a saját házat felelőtlenül. Nem figyelnek sem utcaképre, sem rendezési tervekre.

Mi a helyzet a közterekkel?

Nagyon kevés köztér van, azok is rossz állapotban, alulfunkcionálva. De az elmúlt időben megjelentek új fejlesztések, melyek eddig nem voltak. Hihetetlen, de új parkok "épülnek", tereket újítanak fel, padokat helyeznek el, fákat ültetnek.

Mi Tirana legnagyobb problémája? (társadalom)

Nagyon illogikus és praktikatlan. Olyan dolgok fontosak számukra, olyan dolgoktól

függnek, melyek feleslegesek és nem fontosak. Olyan gátak ezek, melyek csak az ő fejükben élnek, mégis megbénítják a közösséget. Hihetetlenül erős tömegszellem uralkodik a népen. Mindenki csak beáll a sorba és követi a tömeget.

Mi Tirana legnagyobb problémája? (városrendezés)

Nincs egységes kép. Nagyon kaotikus, ahogy elhelyezik a házakat. Mindenkiben nagyon erős építkezési vágy tombol. Mindenki építeni akar egy házat, de hogy hol és hogy hogyan, az már nem fontos. A minőség a legkevesebb. Családi házaknál a helyzet ugyanaz: illogikus és praktikatlan. Egyik barátom lakásában a folyosó 2,5 m széles, míg a szobájában alig lehet elférni (7 nm). Élhetetlen. Ez olyan felelőtlen gondolkodás terméke, mely jól jellemzi az albán mentalitást. Csináljunk valami nagyot (nagy folyosót), de a

következmények, a minőség már nem számít.

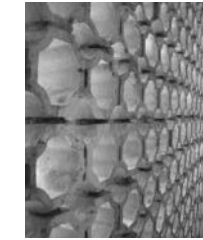
Milyen házban szeretnél élni?

Egy privát villában a periférián, az elővárosokban. A csendesség és a személyes tér fontos számomra. Szeretném élvezni a nagyváros nyújtotta előnyöket, de nem minden egyes pillanatban.

A Piramis előtti tér a Diktatúra áldozatai című emlékművel, a két zöldfelületi axis találkozása, Tirana

5. Fejezet

Terek

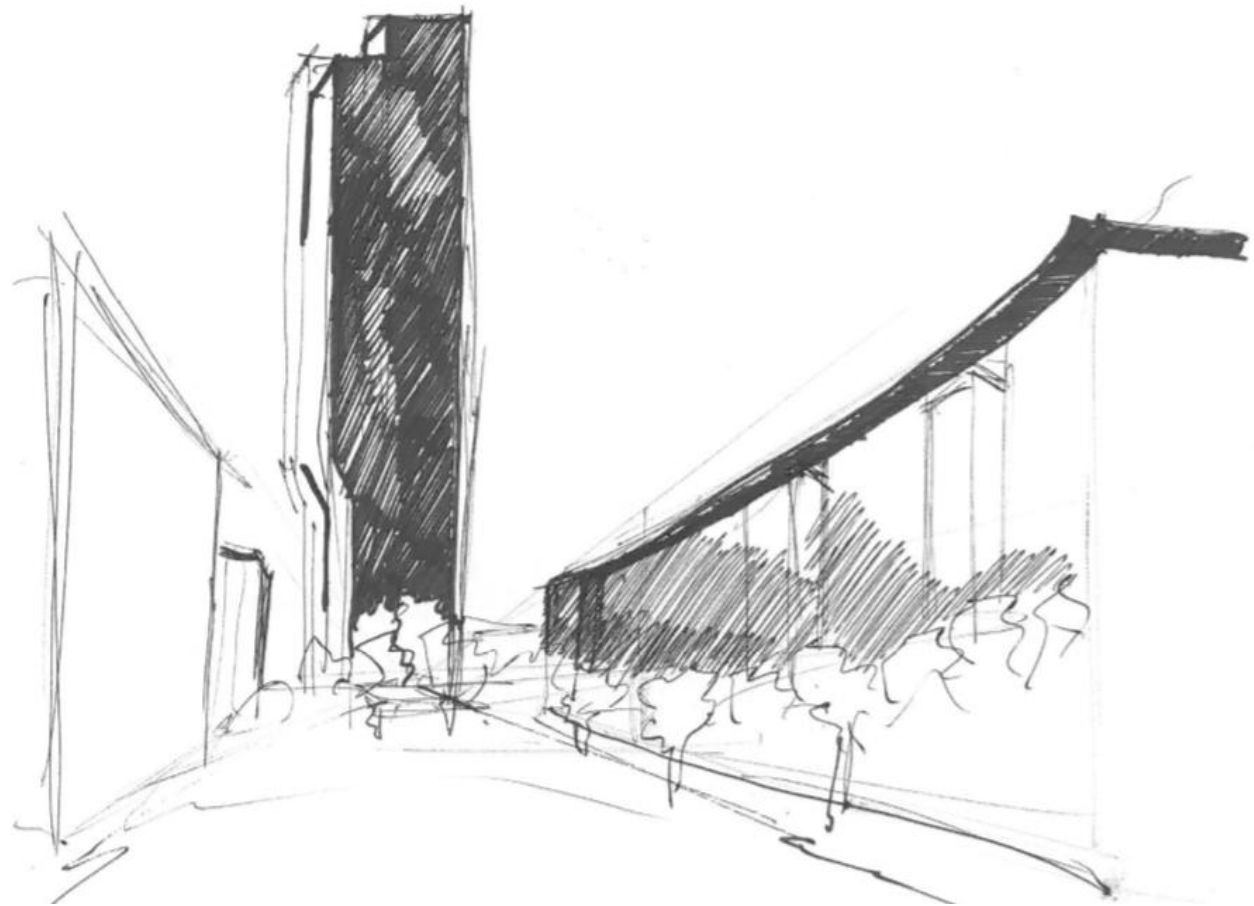
Főtér

Edi Rama

Citysedés

Teresedések

Nagy zöldfelületek

Az utcával nagyon hasonló szerepet tölt be egy város életében a tér. Míg az utca elsődleges funkciója az eljutás egyik helyről a másikra, addig ez a tér esetében a közösséggel való aktív vagy passzív interakció. A nyilvános terek (public space) közül az utca testesíti meg a dinamizmust, míg a tér a statikusságot¹⁰⁴. A közösségi zóna koncentrált, csomóponti elemei a terek. A közösségalkítás, az identitás, a közösséghez tartozás érzésének helyszíne. Fő funkciói emellett lehetnek még a várakozás, a találkozás, a szabadidős tevékenységek elvégzése, a pihenés, a szórakozás, a vásárlás, stb. A város meghatározó, kiemelt fontosságú pontjai a terek. Felértékelik környezetüket, centrummá válnak kontextusukban. Sűrűségük sokszor utal a város vagy a városrész életminőségére. A terek heterogén jellegűek, a tér mindegyik pontja különböző téri szituációkat teremt.

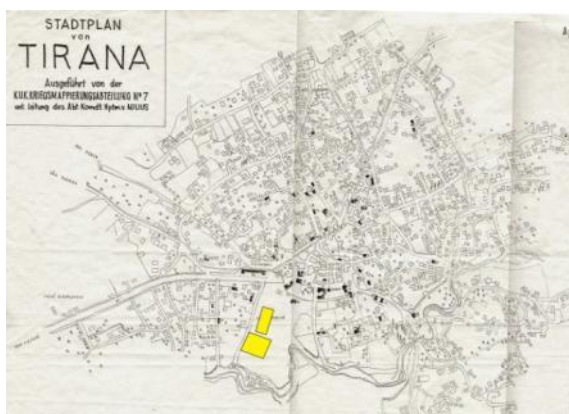
Különböző helyzetbe hozza használóját: lehetünk aktív használói, de passzív figyelői is.

Tiranában óriási gondot jelent a meglévő kevés tér helyzete. A tudatos várostervezés hiánya, az informális építkezések nem korlátozott megvalósulásai túlszűfoltta tették a várost. Eltűntek a szabad terek. Az utcák, a közlekedés terei felértékelődtek, míg a statikus tereket okkupálták, kisajátították és beépítették. Egy öngerjesztő folyamatként a város megvált minőségi és minőségteremtő tereitől. A 2000-es évek elején Edi Rama irányítása alatt újra értékke váltak a közterek. A rehabilitációk újabb és újabb etapban még ma is tartanak. A közterek sorsa sokat javult. A központban felújított terek várnak, míg az újépítésű lakóparkoknál próbálnak gondosabban odafigyelni a közterek kialakítására. Mégis Tirana

beépült negyedek számára a zöldfelületek, vagy épp más jól használható közterek hiánya égető probléma.

Főtér

A városnak már a kezdetek óta hiányossága volt a terek megléte. A legrégebbi, 1917-es várostérképen is megfigyelhető a zöldfelületek hiánya¹⁰⁷. A városban egyetlen sportpálya volt található. Nem rendelkezett közösségi kertekkel, zöldfelülettel, parkokkal és rekreációs területekkel. Am kisváros lévén ez nem jelentett problémát. A városhatár, a mezőségek, a természet közelsége miatt a város épített környezete nem volt domináns. A város első léptékváltásának célja volt az urbánus környezet kialakítása, megerősítése, a természettől, a falusias miliőtől való elszakadása. A város bővítése, terjeszkedése sokszor vonzza magával az elszaporodó zöldfelületeket.

Zöldfelületek Tiranában³⁷, 1917

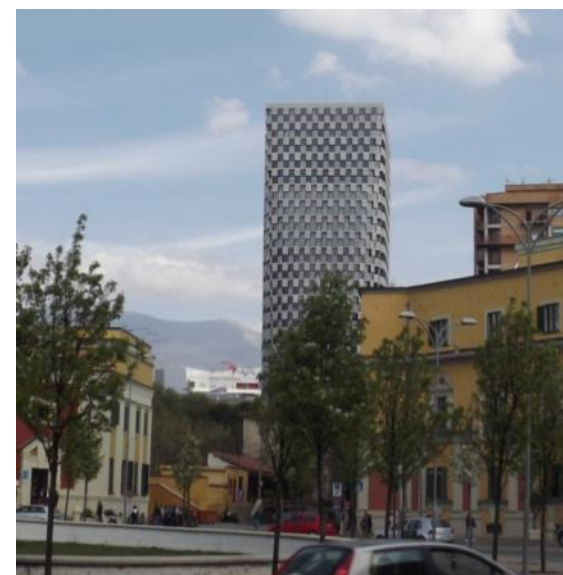

Szkander bég tér, Tirana főtere

Történelmi főter

Tirana esetében az ok-okozati kontinuitás nem annyira egyértelmű. A város fejlesztésének, urbanizációjának egyik fő eleme, fő mozgatórugója volt a főter kialakítása¹¹⁵. A főter vált az urbánus beépítettség kiindulópontjává. A város többi része csak később fejlődött fel hozzá, csak később öltött városias képet. Az új főter alapjaiban változtatta meg Tirana városképét. Kialakítása, majd későbbi átalakításai történelmi jelentőségűek. Hálózata szervezi a várost, épületei felülreprezentáltak, szobrai politikai irányelvek formába öntött megvalósulásai. A főter a politika játéktere. Az élő történelem, az élő politika. Eszmék, érzelmek, irányelvek falakba, utcákba és térbe öntve. Ez a zsúfolt érzelmi és politikai interakció frusztrációt okozhat. Ez az építészeti/politikai erőszakosság nem talált közönségre a lakosságnál mind a mai napig. Sok, a város reprezentatív funkcióit

Megváltozott főter

ellátó épület és maga a főter megépítése, átformálása is várat még magára. Főterüket nem tudják "arrébb tolni", ezért a határoló épületek átalakításával gyengítik az elnyomásuk rájuk erőszakolt emlékét. A szimbolikus, frekventált helyen lévő tervezett kormányzati épületeket nem bontják el, hiszen üde foltjai a város kaotikus képének. Hangsúlyuktól új landmarkok¹¹⁶ építésével próbálják megfosztani őket. Ám építészeti virtuozitás nélkül az új landmarkok is hamar a régi kormányzati épületek negatív megítélésének sorsára juthatnak.

Edi Rama

Az új befektetések számára Tirana belvárosa szerencsés helyzetbe került a rendszerváltás óta. Társadalmi igény van az új, nagy, "uralkodó" épületekre. A kormány sem szabályozza erősen az épületeket, például magassági

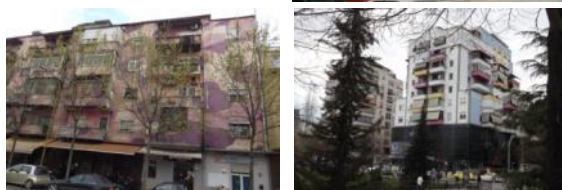
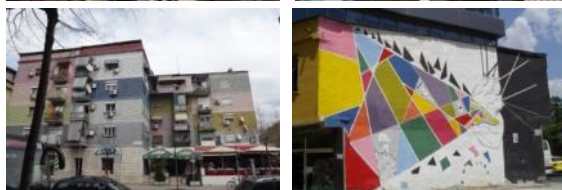
maximumként 25 emelet van megadva¹¹⁴. A befektetők reprezentatív vállalati központjukat, irodáikat közel a főterhez, kiemelt helyen szeretnék felépíteni, így a kereslet találkozott a kínálattal. Ám ahhoz, hogy Tirana központi helyeit is értékesíteni tudja, óriási változásokra, város nagyságú fejlesztésekre és átalakításokra volt szükség. A helyzet felismerését és a folyamatok irányítását Tirana legtehetségesebb főpolgármestere vezényelte le, Edi Rama¹¹⁷. Festőként diplomázott, sokáig festőként is dolgozott, ám 1998-ban, 34 évesen kulturális miniszternek, 2000-ben Tirana főpolgármesterének, 2013-ban Albánia miniszterelnökének választották. 11 évig volt Tirana elsőszámú embere. Extravaganciája, merész ötletei és nyilatkozatai mellett tetteivel és városrendezési programjával is sikert aratott¹¹⁸. Megválasztása utáni első

Rinia Park és a Lana folyó, Edi Rama zöldesítése

Rinia Park 2000-ben és 2016-ban¹¹⁷

Színes homlokzatok, Edi Rama projektje¹²¹, Tirana

feladatának a Clean and Green projektet jelölte ki. Tirana belvárosi köztereit megszabadította az illegálisan felépült pavilonoktól és informális lakásoktól¹¹⁹. Visszanyerte a Rinia parkot, melyet a 90-es évektől újságárusbódék, éttermek, kávézók és bárók vettek birtokba. A park az alvilág központjává vált, ám mára már újra a köznépé. Másik közismert területe a városnak, mely megszabadulhatott az anarchista állapotoktól, a Lana folyó partja. Ma már zöld, parkos felületként jellemezhető¹²⁰. A városi parkok hiányára jól reagált a projekt, hiszen a folyó mentén, kelet-nyugat irányban az egész városon átívelő keskeny, de értékes és értékálló zöldövezet jött létre. 96 700 négyzetméter beépített terület vált zöldfelületté a projekt által. Edi Rama egy másik, a világot is bejárt kezdeményezése a kommunista időkben épült házak homlokzatainak olcsó renoválása, kifestése²⁵. A közbiztonság

Lana folyó partja 2000-ben és 2016-ban¹²¹

javítása, a közkedv emelése, a pozitív vizuális inger megteremtése, a szürke hétköznapiság megszüntetése, egy vonzó környezet létrehozása, városi identitás megtalálása volt a célja a homlokzatok színes, absztrakt, formalista festményekként való újraalkotásának¹²². A renovált homlokzatok Tirana jelképévé váltak, az egész városban találkozhatunk velük¹²³. A Lana folyó menti épületek közül a legtöbb átfestődött, így itt található a legkoncentráltabban Edi Rama munkássága. Az olcsó, de nagy arányú fejlesztés gyors változásokat, gyors minőségjavulást eredményezett a városban. Noha intézkedéseit nem követte mindenkinél felhőtlen boldogság (agresszív kiköltöztetések, munkahelyek bezárása, olcsó kivitelezés, fontosabb ügyek mellőzése), progresszív megoldásai mégis új irányként jelentek meg a szegényebb

városok fejlesztési palettáján. Sikerük megkérdőjelezhetetlen.

Citysedés

A közterületek felújítása, rendbetétele és a környezet fejlesztései vonzóvá tették a belvárost az új irodák, szórakozóhelyek, éttermek és boltok számára. Elkezdődött a belváros citysedése. A körút és a Lana folyó mentén irodaház-szigetek alakultak ki, ahol a tízemeletes irodaházak alkotnak egy-egy épülettömböt. A gyors fejlesztések nem mindig hordozták magukkal a magas építészeti minőséget, ám elhelyezkedésük és szerepük a város működésében kiváló. Funkcionálisan az irodák remek helyre kerültek. Felpezsdítették a belvárost, erősítették az élő városszövetet. Életet, tőkét, fogyasztást, vásárlóerőt hoztak a belváros számára.

Új irodaházak a belvárosban, Citysedés

Megjelent egy másik, ám hasonló fejlesztési forma is a főter közvetlen környezetében, a landmarkok. Ezeknél már az építészeti minőség nem ambivalens. A város két felhőkarcolót épít főtere közelében, két különböző helyen^{124 125}. Mindkét építkezés hihetetlenül nagyszabású, léptékváltása ijesztő. A 2000-es években épült irodaházak is kiugrottak a városszövetből. 7-8 emeletnyi szintkülönbségek adódtak a régi és az új házak találkozásánál. Ám ez a különös szintugrás, arányvesztés csak az utcáról látszott, a ház érzékelési határa nem lógott túl a környező 1-2 utcán. Ennél a két projektnél a láthatóság, a ház érzékelési határának elvesztése, a ház "ráerőszakolása" a városra célként jelenik meg. Az épületek 25 emeletesek. Ekkora építészeti beavatkozásnál az agresszív léptékváltás jogossága megkérdőjelezendő, ám nem magától értetődően elvetendő. A

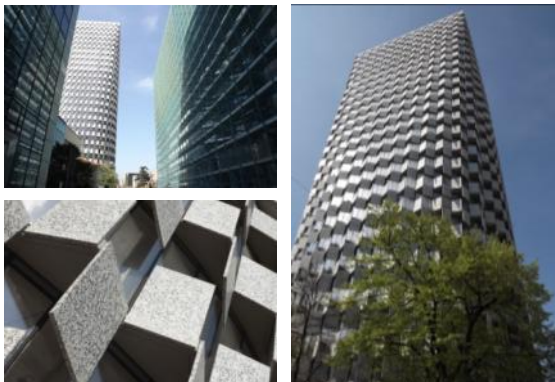
4 Evergreen Tower és a TID tower

4 Evergreen Tower

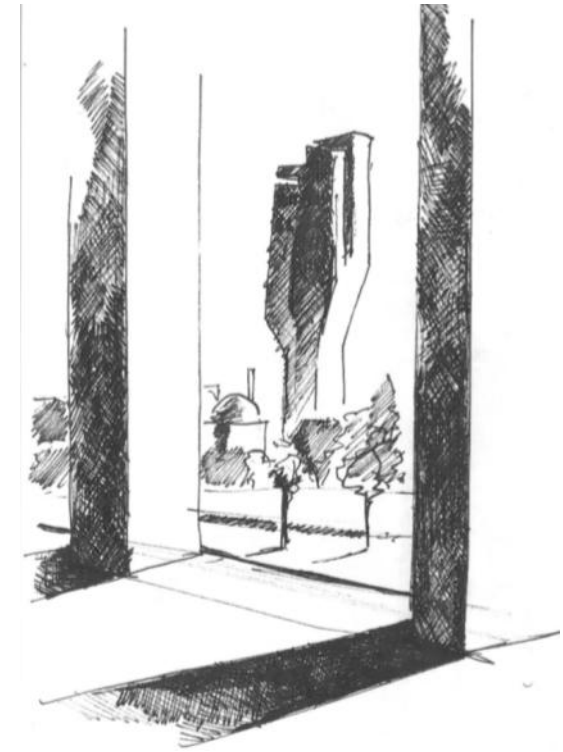
két épület megjelenését a városképben hasonlíthatjuk egy festmény kompozíciójához. Egy kompozícióhoz, melyet nézőként csak átélve, jól megfigyelve és elmélyülve tudunk megérteni, elfogadni és értékelni.

Válhatunk a dinamikus nézővé, aki a belvárosba igyekszik, s egyfajta iránytűként mutatja neki az utat a kétoldalt elhelyezett egy-egy torony. Felhívja magára, s ezzel együtt a belvárosra és a főterre a figyelmet. Beinvitál minket, célt és irányt ad. Kijelöl. Noha a főteről messze vagyunk, értékét már a távolból is reprezentálja a két torony. A teret érzelmi és tudati síkon kitágítja, fontosságát megnöveli. Felkészít minket rá. Egyfajta városkapuként előre hirdeti a város identitását, a város értékeit, a várostudatot.

51N4E : TID Tower

De lehetünk a néző, aki a főtéren áll. Számára jelentheti a nagyvárosok körülzártágát. A city hangulatot, a nyüzsgést, a gazdasági magabiztosságot. De ennél még fontosabb a főtér korábban már említett történelmi épületeinek negatív sugallata. A tér, mely eddig körbe volt véve 2 olasz^{123 127}, 1 orosz (szovjet)¹²⁸ és 1 albán diktátori⁵⁷ épülettel, most kitágult, felszabadult. Határai nem állnak meg a környező házak homlokzatainál, azokon is túlmutatva vezeti szemünket a két magas épület. Társaivá léptek elő a többi neves épületnek. Noha a távolság gyengíti vezető szerepüket, talán ez nem is baj: a főtér megtartotta régi, történelmi képét. Belezoomolva semmi sem változott. Ám ahogy kifókuszálunk, a tér több lett 2 felhőkarcolóval, hirdelve a modern kor jelenlétét. A főtértől 1-1 utcányira épül fel a 2 torony. Új központi tereket vonnak be a város működésébe, kitűntetik őket, életet

AS Architecture Studio:4 Evergreen Tower

lehelnek beléjük. Kitágítják a főter-hangulatot.

Noha a tereken fizikailag nem változtat sem a tömeges irodaház-építés, sem a landmarkok megjelenése, érzetileg megváltoztatják környezetüket. Határoló falként, vagy épp új, fontos épületszoborként újraértelmezik az őket közrefogó tereket.

Teresedések

Az európai hideg, előzékeny magatartás nem jellemző az albánokra: hangosak, lazák, nyíltak, merészek¹⁹. Ennek megfelelően használják a tereket is. Noha a főter formalitása megkérdőjelezhetetlen, a környező kisterek már hétköznapi használatba vannak véve: kitelepült kávézók, szabad ég alatt dolgozó emberek, árus standok, kint lézengő emberáradat. A rendezetlen, kaotikus és irányítatlan

viszonyok labirintussá változtatják a tereket. A terek zsúfolásig megtelnek a portékáikat áruló szegényekkel, spontán piacokkal, kitelepült üzletekkel, sakkozó emberekkel¹⁸. Egy jól működő teret sokféleképpen lehet definiálni, de egy jel jó kiindulási alap lehet: használják-e az emberek. Tiranában használják. Ennek kulturális és temperamentumbeli gyökerei is vannak. Ha egy albán férfi elveszti állását, éjjel-nappal a közeli kávézóban fogja eltölteni az idejét és a pénzét¹⁸. Ez jellemző a legtöbb albánra. Mindenki a szabadban tevékenykedik, a baráti társaságok sűrűn összejárnak, gyorsan ismerkednek, nyitottak. Hiába használják azonban a tereket, azok mégis alulreprezentáltak. Ahogy Tirana térképén is jól látható, szinte csak spontán teresedésekkel találkozhatunk a városban. Egy-egy utca kereszteződésénél, kiszélesedésénél, hátsódudvaroknál, Y alakú

Teresedések egész Tiranában

útágazásoknál alakultak ki közterek. Tiranára az utca, mint típus jellemző, így a tereket is szélesebb, amorfabb utcákként tudjuk definiálni. A legtöbb térnek nincs is neve, csak a mellettük lévő utcákról lehet beazonosítani őket. Ezért inkább nevezném őket teresedéseknek, mintsem tereknek. Házfalak közt bújnak meg, burkolatukban nem különböznek a mellettük futó utcáétól. Ilyen térként, teresedésként definiálhatjuk a Bathore főutcájával párhuzamosan futó hátsódudvarok, szervizutak, és nyitott garázsok hálózatát, mely a kereskedelem, a piac helyszíne.

Tirana városszerkezetéből hiányoznak az időnként előbukkanó felszabadító terek, hiányzik a zöldfelület. A sűrű beépítés következtében csak kisebb teresedések tudtak megjelenni. Alárendelői viszony alakult ki az utcák és a terek között. A terek csak az utca kinövéseiként, az utca

tartozékaiként, de nem ékszereiként funkcionálnak.

Nagy zöldfelületek

Tirana zöldövezetei két tengelyre összpontosulnak. Az egyik a Lana folyó melletti vízpartok tengelye, mely kelet-nyugat irányú. A folyó csak a 2000-es évek elején nyerte el mai kinézetét¹²¹. Nem széles, ezért az urbánus környezet minden oldalról erősen, jól érzékelhetően határolja. Mégis felüldülésként szolgál az egész városon keresztülfutó zöldfelülete. A városlakók nem használják közvetlenül, ám a közvetett hatásai nélkülözhetetlenek. Noha a folyónál senki sem piknikezik, senki sem úszik, vagy napozik, a látványa jólétet és boldogságérzetet sugároz. Másik axisa a városnak az észak-dél irányú reprezentatív sugárút. A főtérről indulva a Nemzeti Mártírok útján végighaladva nagyobb

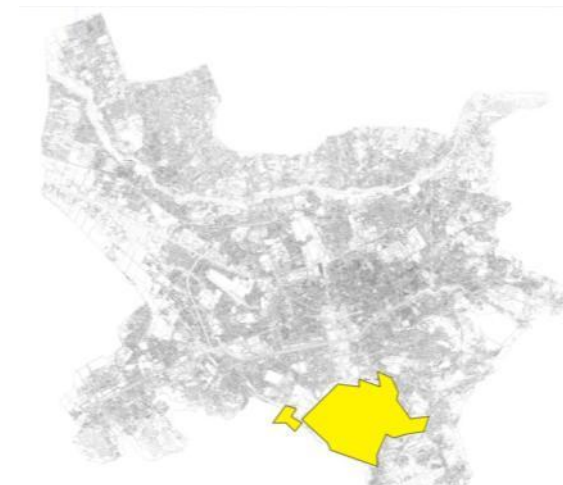
A két axis: Lana folyó és a Nemzeti Mártírok útja

Lana folyó partja¹²⁹

köztterekkel, zöldfelületekkel találkozhatunk, míg nem elérünk a Nagy Parkig. Alkotó elemei a Harry Truman tér, a Nemzeti Történelmi Múzeum Parkja, a Szkander bég tér, a Rinia Park, a Nemzeti Galéria tere, a Piramis előtti tér, a Blloku főtere és a Tiranai Nagy Park. A város legimpozánsabb útjának ékkövei nem az öt közrefogó házak, hanem azok hiánya. Tiranában hiány van a zöldfelületekből, így a gazdagság legerősebb reprezentatív módja a parkok építtetése. A legnagyobb park a belvárostól a városhatárig elnyúló Tiranai Nagy Park¹³⁰. A 230 hektáron elterülő parkban több kisebb ház is helyet kapott. Ilyen a Miniszteri Palota, a Szent Prokopiosz templom, az uszoda és a sok kávézó. Az 1955-ben kiépített park bolgár építészek tervei által valósult meg. A park legfontosabb eleme a mesterséges tó. Itt található Tirana botanikus kertje¹³¹ és állatkertje¹³² is. A parkot 2005-ben

rehabilitálták, biztonságossá és tisztává téve a környezetet. A felújítás után hamar a város közkedvelt rekreációs helyévé vált¹⁸. A természet közelsége, a belvárosi elhelyezkedés, a tó nyújtotta esztétikum felbecsülhetetlen érték lett. Ám a park a megnövekedett érdeklődés miatt kezdi elveszíteni természetes jellegét. Egy 2008-as gazdasági terv keretén belül a parknak több mint felét elcsatolták és építésre alkalmas telkekként értékesítették¹³⁴. Ennek következtében luxus lakónegyedek jöttek létre Tirana déli részén. Autópályával húzták meg a Park újabb körvonalát, melyen a botanikus kert kívül esett. Noha a park eredeti mérete aránytalanul nagy volt, elvágva ezzel a város déli irányú fejlődését, az erre adott válasz szemérmertlensége nem igazol építészeti megfontolásokat. Annál inkább érzékelhetjük ezt a magántőke akaratának érvényesüléseként.

A Nagy Park és a leszakadt Botanikus Kert

A Nagy Park, szökőkúttal és mütóval

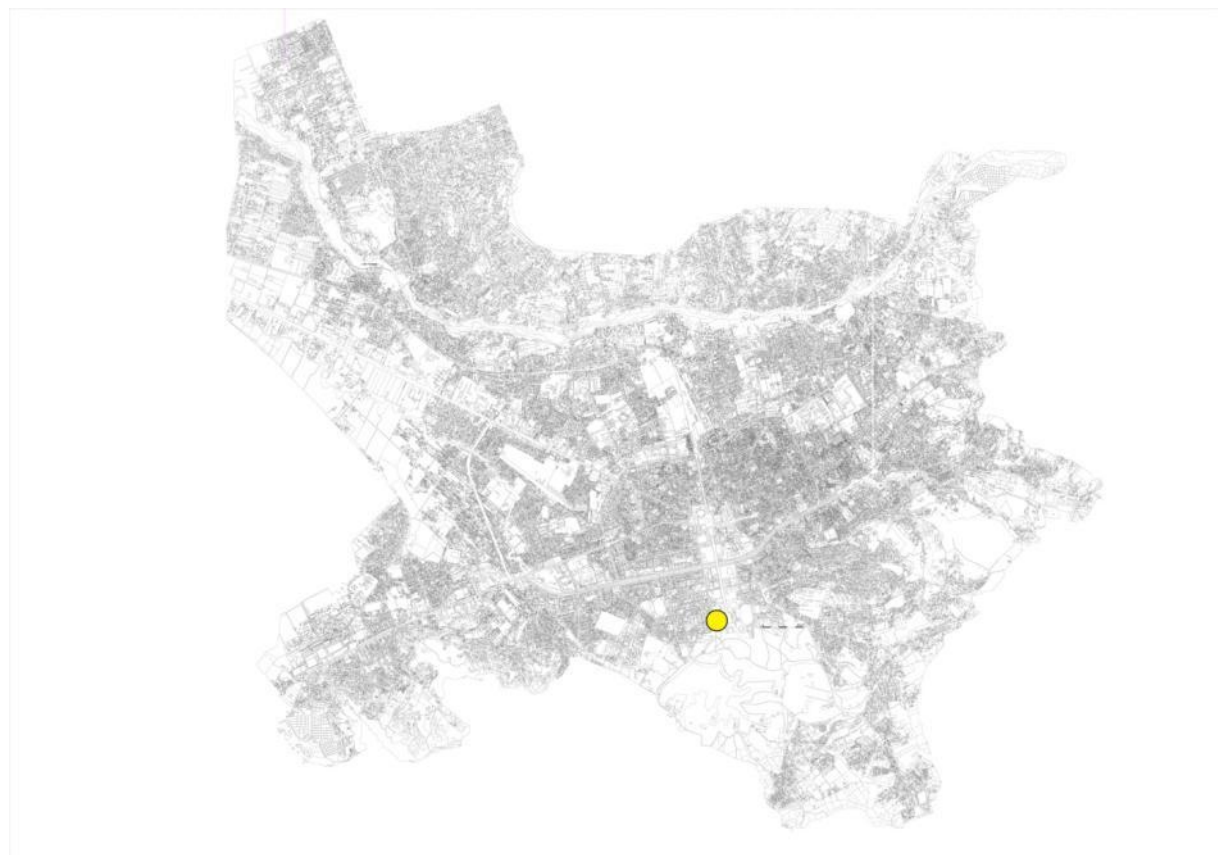
Tiranai Botanikus Kert

INTERJÚ – BIB

2016.07.11.

Bemutatózás

24 éves friss diplomás vagyok. 2 hete állították ki a mestermunkámat, mely a nők és az építészet helyzetére fókuszált. Általános képzőművészetből diplomáztam. Pukában születtem, ez egy 7000 fős kisváros az albán hegyekben. Családommal 9 éves koromban költöztünk Lezhába. Ez egy 20 000 fős település Shkoder és Tirana között félúton, a tengerparthoz közel fekvő síkságon. Szüleim még ma is ott élnek, a mezőgazdaságban dolgoznak, farmerek. Az egyetemi tanulmányaimat Shkoderben kezdtem meg. A BSc-t ott szereztem meg, de bejárós diákként, még a szüleimmel együtt laktam. MSc-re már Tiranába jelentkeztem, ezzel a döntéssel akartam önállósodni. Ez egy új város, egy új élet kezdete. Az álmaimnak élhetek.

Tirana térképe, jelölve a 3 (1) legfontosabb hely Bib számára

Mi volt az első benyomásod a várossról?

Nagy város, melyben én túl kicsi vagyok. Elveszek.

Megfelelt az elvárásaidnak az új város?

Van lehetőség kiállításokra, galériákba menni?

Igen. Tirana Albánia művészeti központja. Havonta 4-5 kiállításra járok. Azt hiszem, viszonylag sűrűn nyílik új tárlat. Emellett az egyetememnek van egy külön kiállítóterme, ahol minden héten új kiállítást rendeznek be, főleg a diákok munkáiból, így sokszor nem csak mint nézelődő, hanem mint kiállító is részt veszek a megnyitókön. Emellett még lehetőség van más galériákban is kiállítani a munkáinkat, nem csak itt.

Milyen visszajelzéseket kapsz?

Próbálok különböző országokba kiutazni, hogy felmérjem önmagam, a saját tudásomat. Keresem a visszajelzéseket, a visszacsatolásokat. Eddig szinte mindig

pozitív és nagyon hasznos kritikákat kaptam. Mindig feltöltődve tértem haza ezekről az utakról. Most voltam egy nyári iskolában Pristinában (Koszovó), illetve az egyetemen is vannak külföldi munkatársaink.

Miért fontosabb egy külföldi véleménye?

Külföldön a művészetet jobban megbecsülik.

Akkor még sokat fogsz külföldre utazni?

Igen. Próbálok mindig új élményeket szerezni, új látásmódokkal találkozni, a világot több felől megismerni, hogy tudjam, mi az igazán fontos számomra. Emellett mindig új ihletet keresek. Ehhez nélkülözhetetlen a folytonos helyváltogatás, az új dolgokkal való találkozás.

Most mit dolgozol?

Hazautaztam a szüleimhez és nekik segíték a ház körüli munkákban, a mezőgazdaságban.

És a művészet?

Próbálok kapcsolatban maradni a galériákkal, interneten keresek lehetőségeket külföldi utakra, munkákra, kiállításokra, igazából bármire. Sajnos nincs időm itthon leülni és festeni képeket, de mindig keresek kitörési lehetőségeket. Nyertem egy nemzetközi ösztöndíjat, mellyel augusztusban nyári egyetemen tanulhatok Salzburgban, fotográfiát.

Hogy sikerült elnyerned az ösztöndíjat?

Mivel jelentkeztél?

Egy kisebb sorozatot kellett beküldeni, mely a legjobban jellemez minket, a mi látásmódunkat. Egy előző projektemet küldtem be, amivel már egy albán művészeti versenyre neveztem. Azon semmilyen helyezést nem értem el, ki sem állították, míg Salzburgba felvettek velem.

Mi lehetett a különbség?

Hát, innen is látszik, hogy az albán művészet sokkal színvonalasabb, mint a

nemzetközi porond. Ami Albániának kevés, az Európának pont tökéletes. Viccet félretéve, korrupció. Mindig valakinek a valakije nyer, vagy ér el helyezést. A díjazottaknak sokszor nem egy rokona, barátja ül a zsűri székeiben.

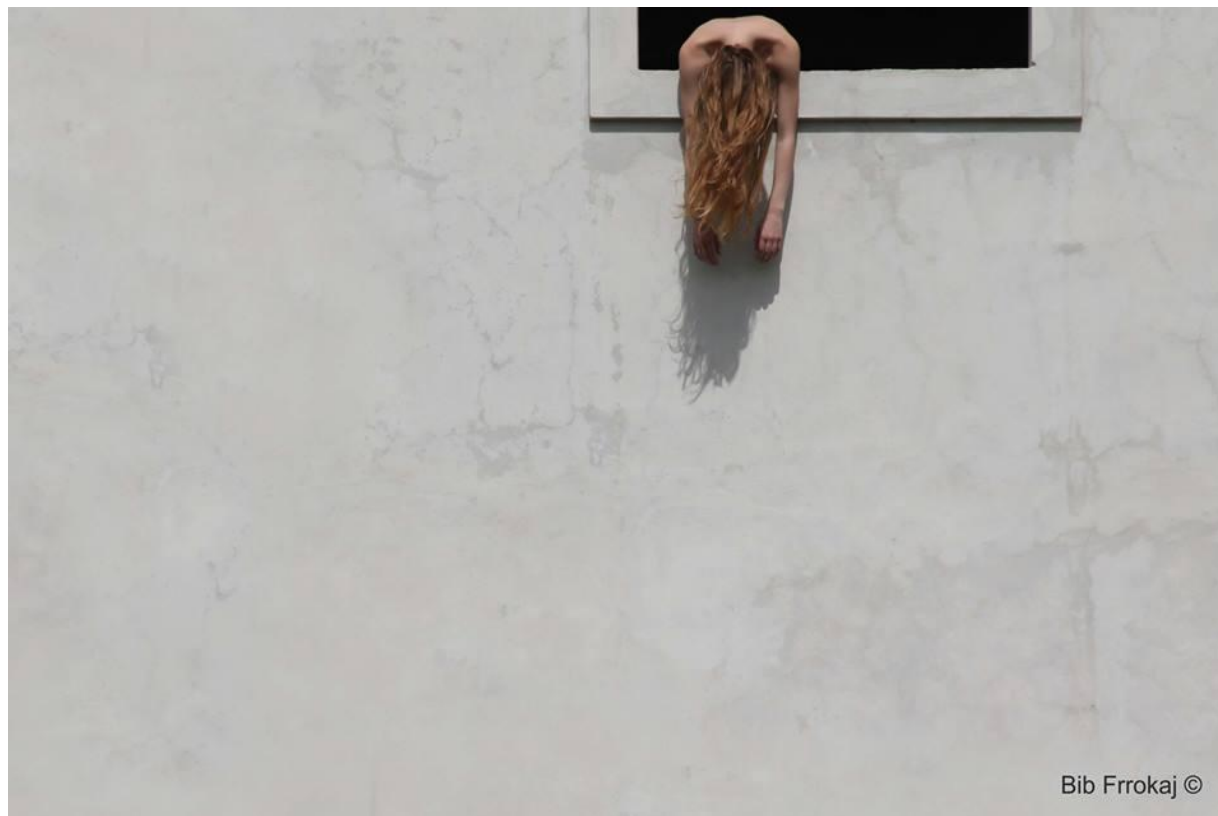
Milyen tapasztalatai vannak a művész ismerőseidnek a művészetből való megélhetésről?

Csak elutasítással találkoznak. Nincs hol, nincs kinek dolgozniuk. Mindenki pesszimista, reményvesztett.

Én úgy vettem észre, hogy a városvezetés próbál nyitni, próbál lehetőségeket találni és teremteni a művészek számára.

Például ott van Sou Fujimoto Serpentine Pavilonja²⁷.

Túl nagy hűhó a semmiért. Olyan szegény embereknek, mint akik mi vagyunk, ez túl drága mulatság.

Bib Frrokaj: Függe, 2016, diplomamunka¹³⁵

Mit gondolsz Edi Rama művészeti projektjeiről, megmozdulásairól¹²²?

Edi Rama próbálja azt mutatni a külvilág felé, hogy ő egy jobb-agyféltekkel gondolkodó, nagyon nyitott, a nyugati eszméket, irányzatokat kedvelő, európai értékekkel rendelkező ember. Azt hiszem, jó úton halad, de még nincs kifutása a munkásságának. Még nem ítélnék meg lépéseinek helyességét. A politikai (kulturális) lépések hasznosságáról, helyességéről mindig csak megfelelő idő távlatából tudunk objektíven, vagy legalábbis objektívebben nyilatkozni.

Gondtál már arra, hogy olyan projekteket szervezz, vagy aktívan részt vegyél bennük, melyek az egyszerű városlakókat, a szegény embereket közelebb hoznák a művészethez? Meg szeretnéd váltani a világot?

A művészet csak a gazdagoké. Az átlagember számára a művészet eltörpül gondjai mellett. Jelentéktelen.

Mi Albánia legnagyobb baja? (társadalom)

A gazdaság. A rossz infrastruktúra, az alacsony életszínvonal. Nincs az emberekben mentalitás, hogy gondolkozzanak, hogy igényeset alkossanak. Amíg mindenki szegény, addig nincs igény művészetre.

Mi Tirana legnagyobb baja?

Korrupció. A politikusok mindent ellopnak. A médiának csinálnak beruházásokat, de a valóságban minden üres. Semmi sem érdekli őket, csak a pénz.

Városrendezés?

Mindenhol csak a káosz uralkodik.

Mi a kedvenc helyed Tiranában?

Ezen még sosem gondolkodtam, de talán a Művészeti Egyetem.

Hol, milyen házban szeretnél élni?

Egy ifjúsági cserén a szállásunk egy hostelben volt. Ott volt a falon egy plakát, ezzel a felirattal: Home is a boring place - Go out. Nem akarom, hogy legyen otthonom. Az behatárol. Egy művésznek nem lehetnek határai. Mindig mozgásban kell lennie, mindig más és más, újabb és újabb élményeket kell szereznie, szituációkban kell kipróbálnia önmagát. Egy barátom mindig is ezzel példálózik: Nem várhatod azt, hogy majd valaki véletlen betéved a műhelyedbe, és rácsodálkozva a munkáidra felkarol és híressé tesz. Neked kell a lépéseket megtenned. Neked kell aktívnak lenned és keresni a kontaktust. Nem lehetnek határaid. E nélkül semmi sem fog sikerülni. Visszatérve az eredeti kérdésre, persze szeretnék családot alapítani, csak nem egy tipikus albán családot. Valami sablon nélkülit.

TID Tower, Tirana

6. Fejezet

Házak

Történelmi típusok

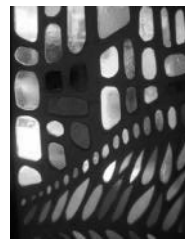
Sztárépítészek játszótere

Villa

Házak működése

Köztes terek

Giccs

Eddig a várost mindig nagyobb elemekre bontva vizsgáltuk, legyen szó akár időbeni elemekről (történelmi korok lenyomata), akár közös elhelyezkedésről (negyed, utca, tér). Eddig is fontos volt a különböző egységek viszonya az összegészhez képest. Egyszerre kellett kontextusba beleilleniük s kontextust teremteniük. Ez a fejezet a város legkisebb eleméről szól. Minden kis elem, minden egyes ház egy-egy külön alkotás. Mégis a várost nem egyesével, nem egy-egy kivételes remekművel definiálhatjuk, hanem az összes ház együttes hatásával. Ez lehet egységes, lehet megnyugtató, de lehet zavaros és felzaklató egyaránt. Az épületek párbeszéde, azok együttes hatása és dallama az, mely a városképet szimfóniába rendezi. Kialakítja a várost.

Tirana legfőbb szépsége legnagyobb problémája is egyben: az informális építkezések. A házaknak individuumot, az utcaképeknek játékosságot, az építészeknek szabadságot ad. Ám a törvények figyelembe nem vétele magától értetődően a minőség romlását, a furcsa és egyedi megoldások megnövekedését és a sokszínűséget vonzza magával. Tirana esetében a minőségtelenséget inkább csak elnéző mosollyal, az egyedi megoldásokat, mint naiv művészeti elemeket csodálattal jutalmazhatjuk. Így alakul ki Tirana groteszk dallama, mely esetében a házak szimfóniája sokkal felzaklatóbb, mint az európai városok többségében. Nincsenek gazdag cifrázások (gazdag történelmi épületek), nincs egy erős refrén, mely rendezné a kottát (tudatos városfejlesztés), minden megoldás sajátos, önkényes. Mégis a mű összeállt és dalol. Ez is egy út.

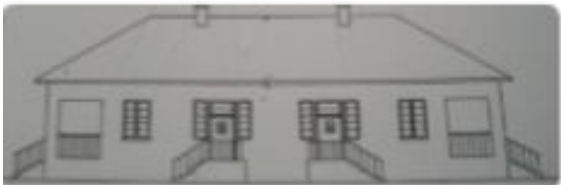
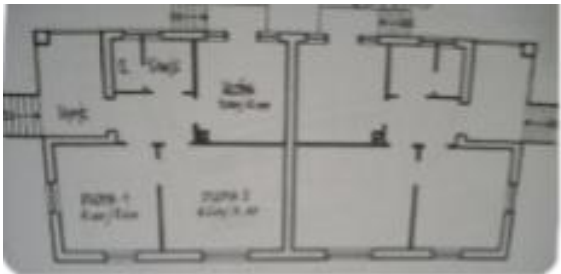
Történelmi típusok

Tirana múltjából nem maradt sok építészeti emlék ránk. Pár fennmaradt festmény és fotó segítségével nyerhetünk csak betekintést a 100 évvel ezelőtti tiranai lakóházak kialakításába. Az első tudatosan tervezett háztípus Tiranában Köhler Wolfgang osztrák építész nevéhez fűződik, aki "nyugatias" lakóházakat tervezett a király felkérésére 1929-ban. Az egyszintes magastetős házak nem illeszkedtek a már meglévő, eredeti házakhoz. Ikerházas kialakítású lakások voltak, egy terrasszal, 3 szobával, konyhával és közlekedővel³⁷.

A kommunista időben nem alakult ki magas minőségű házépítés. Az építészek alkalmazták a szocialista tervezési elveket, ám sajátos módon. Leegyszerűsített, standard elemekkel dolgozva, korlátozott eszköztárral. Az albán szocreál építészet jelmondata ez volt: "nemzeti formavilág, szocialista tartalom"¹³⁷. Noha a jelmondat

20. század eleji képek Tiranáról¹⁴⁰

A Köhler-féle ikerház³⁷, 1929

nem különbözik a többi kommunista országban előirányzottaktól¹⁷³, Albánia számára ez mégis mást jelentett. A politikai dogma nem az erős nacionalista érzelmek miatt született, hanem a gyenge tervezési és kivitelezési feltételek végett¹³⁷. A 60-as évek közepén pár építész nyitott az új irányzatok felé. A kor építésze, Kolevica így fogalmaz: "Meg kell próbálnunk a terveinknél használni a modern építészet szerkesztési szabályait, azok új ötleteit és legjobb példáit."¹³⁸ A formai játékosság jellemzi Maks Velo hat szintes Kockák Palotáját¹³⁹. A társasház egyszerű felépítésű, mégsem unalmas. Formai változatosság jellemzi. Különböző téri szituációkat hoz létre egyszerű elemekkel. Így alakulnak ki árnyékosabb erkélyek, behúzódo falsíkok, vagy épp sötétebb ablakok. A 70-es évekre mindennapivá vált a külföldi modern eszmék jelenléte az építészetben. Kertvárosok, épületblokkok

Maks Velo: Kockák Palotája¹³⁸. A 60-as évek formalista szabadsága Albániában

és épületkomplexumok épültek a modern urbanista eszmék szellemében, az Athéni Chartát¹⁴¹ figyelembe véve. Ám a 70-es évek közepétől az építészet elvesztette szabadságát, tiltottá vált a fertőző ideológiákat követni. A filozofikus koncepciók, a művészi formavilág megszűnt. "Erre az időre megszűnt építészet lenni Albániában."¹³⁸

1985 után a helyi építészek újra egyre nagyobb és nagyobb teret kaptak. Újra felfedezhették a Nap, a fény, a tágas terek és a zöld felületek építészetét. Elkezdődött egy csendes, de innovatív korszak.¹⁴²

Sztárépítészek játszótere

A rendszerváltást követő viharos idők nem segítették a formális építkezéseket. Ám az új rendszer megszilárdítását követően, a 2000-es évek kezdete óta virágzásnak indultak a magas minőségű építkezések

Tiranában. Társasházak, irodák, gyári csarnokok és többfunkciós épületek tervezésénél is sok esetben előtérbe került a minőség és a reprezentativitás. A fiatal szakemberek és az albán építészirodák nyitottakká váltak a nyugati trendek felé. Új irányzatok kaptak teret Tiránában, mint a modern vagy épp a posztmodern¹⁴³. A gazdaság erősödése impulzusként hatott az építészetre. Kulturális fellendülés, innovatív ötletek, kreativitás és az új, külföldi eszmék megismerésére, elsajátítására való törekvés vált fontossá. A helyi fejlesztések vonzóvá tétele elsődleges feladat a külföldi tőke által még nem ismert, attól féltő piacon. A biztonság, a minőség biztosítása érdekében a befektetői csoportok sztárépítészek meghívásával értékelték fel tiranai projektjeiket. Mind az állami pályázatokon, mind a privát szféra építkezéseiben nagy számban jelentek meg külföldi sztárépítészek.

Az első meghívásos pályázat, mely külföldi irodák bevonásával készült, az a 2003-ban kiírt városrendezési tervpályázat volt¹⁴⁴. A győztes mű, noha nem valósult meg, mégis mérföldkőként jelzi Tirana szemléletbeli változását. A párizsi Architecture Studio¹⁴⁵ tervében fontos hangsúlyt kapott a negyedek újraosztása, a magasházak elterjesztése. A pályázat után újabb kormányzati pályázatok jelentek meg, mint a főtér újratervezése¹⁴⁶ (nyertes: a belgiumi 51N4E), Millenium Centre¹⁴⁷ (AS Architecture Studio), 4 Evergreen Tower¹²⁵ (Archea Studio), új parlamenti épület⁸⁵ (Coop Himmelb(l)au), felsőbbíróság épülete¹⁴⁹ (Sadar+ Vuga), kulturális center és mecset¹⁵⁰ (BIG), városrendezési terv¹⁵¹ (Grimshaw). Ugyanilyen pályázat nyerteseként került ki 2004-ben az 51N4E¹⁵² stúdió által tervezett TID Tower¹²⁴. A történelmi Óratorony és a Kultúra Palotája mellett

Architecture Studio: városrendezési terv¹⁴⁵, 2003

51N4E: Szkander bég tér¹⁴⁶, 2012

Sadar+Vuga¹⁴⁹, 2016

BIG¹⁵⁰, 2011

Himmelb(l)bau⁸⁵, 2011

Grimshaw¹⁵¹, 2012

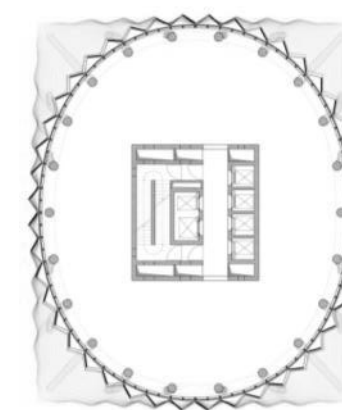

51N4E¹⁴⁷, 2003

AS¹²⁵, 2005

épül fel a 85 méter magas, 46 000 nm nagyságú és 50 millió euróba kerülő épületegyüttes. A 24 emeletes épületben helyet kapott egy étterem, egy szálloda és egy galéria, de irodaházként lesz hasznosítva. Az építkezések 2007-ben kezdődtek el. Egyes részeit már 2013-ban megnyitották, ám a tornyot a tervek szerint csak 2016-ban fogják átadni. A tervezők szerint az egyik legnagyobb kihívás az épület felépítése során a szakemberek és az építkezési technológia hiánya volt. Feladatukként határozták meg az olcsó építkezési megoldások használatával kialakítandó, nemzetközi viszonylatban is magas fokú minőség létrehozását. Az épület fő koncepciója egy újfajta modern felhőkarcoló megalkotása, a Monolit volt. Az alaprajz a földszinten egy kört ábrázol, míg a 24. emelet már négyzet alakú, melyet ezen kör köré írtak. A közte lévő szinteken a két forma egymásba olvadását

TID Tower¹²⁴

figyelhetjük meg. A mediterrán fényviszonyok miatt az üvegpalatát építészeti formával megoldott árnyékoló-rendszer veszi körül. Ez adja meg az épület homlokzatának struktúráját.

A privát szféra számára is fontossá vált egy-egy jónévű építész által tervezettni épületeiket. Míg az állami pályázatok sokszor csak az eredmény kihirdetéséig jutnak el, addig a befektetői csoportok által felkért építészek tervei már meg is valósulnak. Így találkozhatunk Tiranában az Atena Studio¹⁵³ épületegyüttesével, Daniel Libeskind¹⁵⁴ társasházával, Olgiati⁹⁹ többfunkciós épületével a Park közvetlen közelében, vagy épp a texasi LAGUARDA. LOW¹⁵⁵ 50 000 nm-es multifunkcionális városszéli plázájával. Az épületek mind erőszakos befektetői fejlesztéseként valósulhattak meg. Fő funkciójuk környezetük felértékelése,

Atena Studio¹⁵³

Daniel Libeskind¹⁵⁴

LAGUARDA. LOW¹⁵⁵

Olgiati⁹⁹

Villák

vonzóvá tétele más külföldi befektetők és a lakosság számára.

Villa

Noha a magas minőségű beruházások egyre kedveltebbek és sikeresebbek Tiranában, nem ez a jellemző építkezési forma. Az átlagos lakosok számára az informális építkezések jutottak osztályrészül. A hivatalos adatok szerint Tiranában közel 427 000 informális épülettel találkozhatunk¹⁵⁶. Az informális építkezés magával vonzza az örökös egyedi megoldások használatát, a szabálytalanságot és az egyediséget. Ám ez csak nagyon kevés esetben párosul virtuozitással is. A legtöbb ház egyszerű elemekből építkezik, alapszükségleteket elégíti ki. Sokszor ismétli önmagát s társait egyaránt. Az egyik kialakult háztípus a "villa"¹⁵⁷, mely az egész balkáni régióra jellemző. Tiranában és Albániában szinte

az egyetlen családi háztípusként egyedülálló népszerűségnek örvend.

A keleti társadalmakban a család, mint egység sokkal erősebben meg tudta tartani erejét az évszázadok során¹⁹. Ennek több oka is lehet: a tradíciók, a szociális háló, a vallás, de még inkább a gazdasági helyzet. Míg a nyugati kultúrában az önállósodás, az önellátóvá válás társadalmi igény, presztízskérdés, addig ez keleten nem elfogadott, nem támogatott. Míg európai kultúrkörben a fiatalság az első adandó alkalomnál (egyetem) próbál elköltözni a szüleitől, addig ez az albánoknál egyáltalán nem jellemző. Kiköltözni a családi fészekből csak erős indokkal szokás. A legtöbb húsz-harminc éves lakos csak a házasság után költözik el családjától, ám legtöbbször az egyik fiatal szüleihez költöznek. Ennek oka egyfelől társadalmi, másfelől viszont gazdasági. Egy házban

Villanegyed

Villák

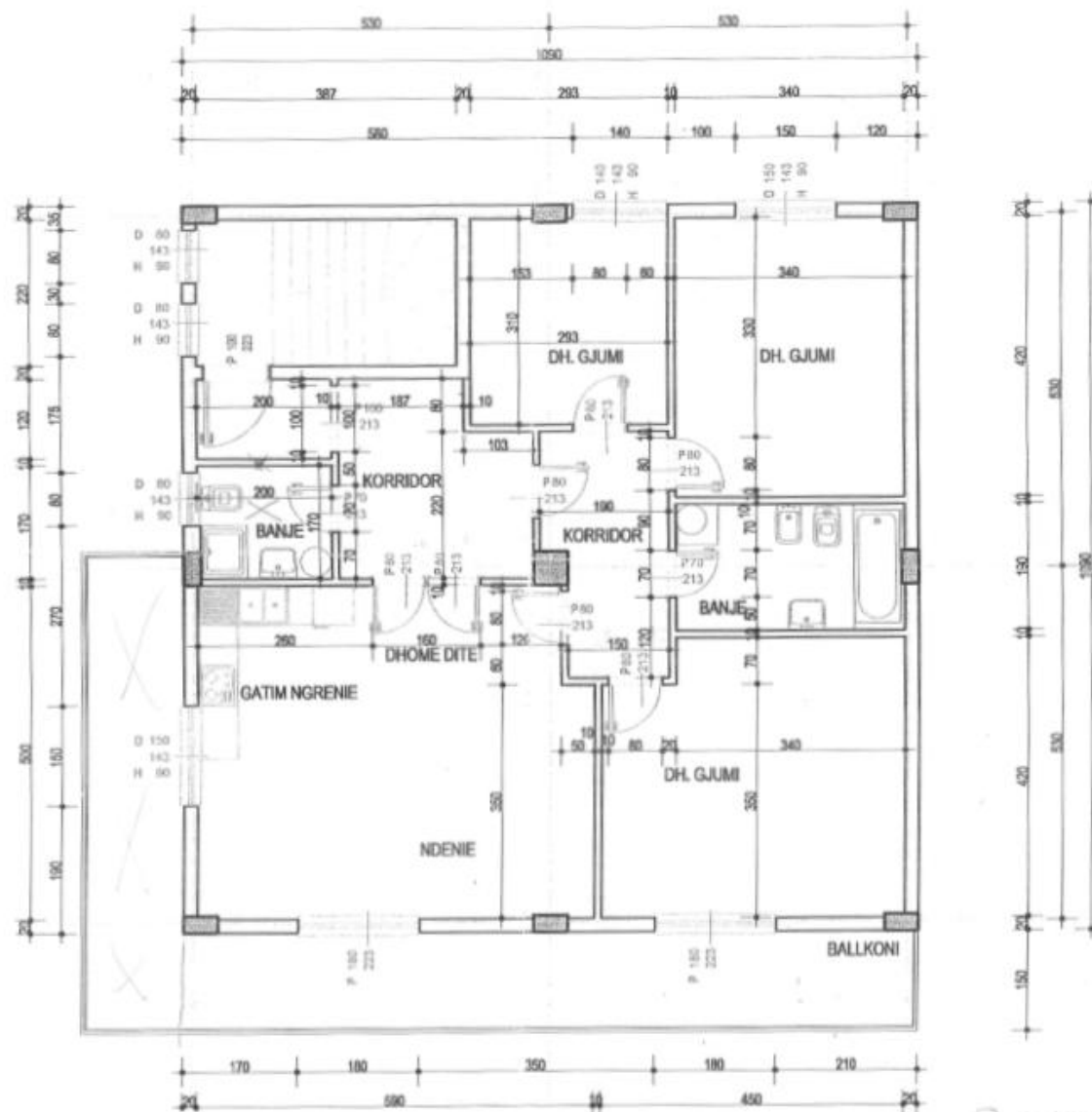
Lépcső megoldások villáknál

több háztartás is él, emiatt nincs felesleges pénzköltés. A telkek esetében is ugyanez a módszer. Egy telken több, különböző ház is épülhet a rokonság különböző tagjai számára, mely házak szintén 2-3 háztartást is magukba foglalhatnak. Ennek következtében a házak többgenerációsak. 3-4-5 generációt is ki kell szolgálniuk. Több szintéren kell megfelelniük az elvárásoknak, a család fenntartásának. Az ilyen, főleg háromemeletes, és szintenként a rokonság más-más családtagjai otthonát magába foglaló házakat nevezzük villáknak.

Házak működése

Albániában a házaknak más komfortkövetelményekkel kell szembenéznük, mint Magyarországon. Ez köszönhető a földrajzi adottságoknak¹⁵⁸ csakúgy, mint az infrastruktúra¹⁵⁹ hiányának vagy épp az informális

építkezéseknek. Az időjárás lehetővé teszi, hogy bármiféle közművesítés nélkül egy ház viszonylag jól használható legyen. A fűtésrendszer hiánya nem csak a szegényebb házak esetében tapasztalható, ez minden házra igaz. Nincs igény sem központi fűtésre, sem egyenkénti megoldásokra (kandalló). Az időjárás adta lehetőségek megengedik, hogy ne kelljen sem hőszigeteléssel, sem fűtésrendszer kialakításával törődnie az építésznek. Másik lényegi szolgáltatásbeli különbség a vízellátás. Tirana vízszolgáltatása alulreprezentált, rosszul kiépített, hiányos. A város növekedésével nem bírt lépést tartani a vízhálózat, az infrastruktúra. A rendszer hibáit ezért az egyszerű használó sínyli meg¹⁶⁰. A lakosság több, mint 50%-ának csak 6 órára engedik meg, hogy használja a vízhálózatot. Emiatt minden udvarban (homlokzaton) saját víztartály található, mely abban a pár órában

Egy villa első emeleti alaprajza

megtelik, majd ezután a felhasználó zavartalanul egész nap fogyaszthatja a víztartályban felhalmozódott vizet. A vidéki házak 52%-ába nem jut friss víz, míg a lakosság 70%-a szenved naponta hosszabb áramkimaradásoktól.¹⁵

Köztes terek

A melegebb időjárás miatt nem alakult ki olyan erős zárkózottság a kültér felé, mint az északi kultúrákban. Közvetlenebb a kapcsolat beltér és kültér között még napjainkban is, amikor már a globalitás próbálja elnyomni, megváltoztatni a lokális, tradicionális értékeket. A köztes tér leghétköznapibb előfordulásai itt az erkélyek és a perforált falazóelemekkel határolt átmeneti terek.

Az erkély elengedhetetlen eleme a háznak, a kültéri közlekedés, vagy épp a pihenés helyszíne, a ház teljes értékű része. Minden

Tetőterasz, villa

Lakossági víztározók

Perforált fal, lépcsőház

lakás és minden ház is rendelkezik önálló erkéllyel. Pont hétköznapiságuk miatt az értékük és a kihasználtságuk sem teljeskörű. Sok erkély inkább csak nyűg a házban, felesleges kiegészítő, nem funkcionál köztes térként. Redőnyökkel eltakarva megszűnik híd lenni bel- és kültér között. Indokolatlanná válik. Ez az elzárkózás az erkély fő funkciójának teljes megerősökölése, a lakók igényeinek félreismerése.

Hasonló sorsra jut sok esetben a tetőterasz. A tetőterasz Kánaánként funkcionál. Egyfajta relaxációs hely, ahol az ember kipihenheti magát, feltöltődhet, s mindez mérhetetlen gazdagságú vizuális értékekkel párosul, szinte bárhol is legyen egy városban. Ám kihasználatlan.

Perforált falazóelemekkel legtöbbször lépcsőházak, közlekedők falaiként felépítve találkozhatunk. Egyszerre hordoz

formai és funkcióbeli értékeket. A perforáltság lehetővé teszi a könnyű szellőztetést, az állandó viszonyt a kültérrel, ám magába foglalja a zártságot és a Nap elleni védelmet. Változatos anyaghasználat jellemzi, cserép, beton és fa anyagból is készülhet. Használata gyökerezhet az arab világból, az oszmán hódoltság korából.

Giccs

Míg az egyszerű emberek által emelt legtöbbször puritán, vagy épp egy-két meghökkentő ötletességgel megoldott házak és azok összhangja, utcává való rendezése pozitív képet alkot, addig a gazdagabb építkezések illúziókeltései megragadnak a primer olvasatoknál. Egyfajta historizmust próbálnak megidézni házaikkal. Ahogy több, mint száz évvel ezelőtt Magyarországon is erős társadalmi indoka volt a historizmus virágzásának,

úgy manapság az albánoknak is megvan a maguk erős indoka. Csak az indokból nem következik egyenesen ez a válasz.

Az albánoknak nagyon kevés történelmi építészeti emléke maradt fenn¹⁶¹, azok sem biztos, hogy az albán identitástudat erősítését szolgálják (görög amfiteátrum, velencei vár, török mecset, olasz parlament, stb.). Pár projekt ezen szomorú tényen szeretne változtatni: klasszicista stílusú egyetemi épületek kőfaragásokkal¹⁶², díszes Atlaszokkal és Vénuszokkal, míg a fedett belsőudvarban kékcsempés medencével. De jelen van egy timpanonos rendőrkapitányság¹⁶³, aranszobrokkal díszített hotel¹⁶⁴, balusztrádos erkélyekkel és egy magántulajdonban lévő vár a domboldalon. A baj nem azzal van, hogy csúnya, vagy nem, hanem azzal, hogy milyen mondanivalót hordoz a ház. Soha nem volt történelmet építeni önámítás.

Egyetem, Durres Rendőrkapitányság,¹⁶³ Tirana

historizáló homlokzatok, Tirana

Egyetemi épület egy Unesco heritage faluban, Berat

A legjobb példa erre az Amadeus Palace¹⁶⁵, mely 7 km-re a belvárostól, a Tirana-Durres autópálya mellett kapott helyet. A 20 000 nm-es, 5 emelet magas (plusz 2 emelet pincézet) luxushotel fényűző barokk és neoklasszicista stílusú. Egyedülálló építészeti, iparművészeti és képzőművészeti megoldásokkal és alkotásokkal találkozhatunk. A ház szimbóluma szeretne lenni a tradicionális albán és a nyugati, az európai kultúra együttélésének. A hotel neve is ezt tükrözi: Amadeus. *"Az épület minden egyes részlete a kezdetektől az utolsó, legapróbb darabig egy végeláthatatlan gyönyörű, időtálló szimfóniába áll össze"*¹⁶⁵. 2010-ben kezdték el építeni, de az építkezés lassan haladt a kidolgozott, kézzel készült részletek, a milliányi iparművészeti alkotás miatt, így még ma sem adták át az épületet. A művészek több, különböző történelmi stíusból merítenek

Az Amadeus Palace Hotel¹⁶⁵, a belvárostól 7 km-re, az autópálya mellett. Neobarokk stílusú, ám szívesen használ antik illír és népi albán elemeket.

ihletet. Találkozhatunk illír és antik görög utalásokkal is a neoreneszánsz, neobarokk és neoklasszicista elemek mellett. Minden egyes művet albán ipar- és képzőművészek alkottak. Több, mint 120 szobrász munkálkodott rajta nap mint nap, így maga az építkezés vált az ország legnagyobb művészeti iskolájává.

Hihetetlen gazdagság, hihetetlen nagyságú befektetett munka, idő és tudás, mely egy ilyen alkotáshoz szükséges. Egyfelől csodálatraméltó. Másfelől csak illúzió. Nem ez Albánia. Ez önámítás. Hazugság.

INTERJÚ - EGON

2016.07.13.

Bemutatkozás

24 éves egyetemista vagyok, újságíró szeretnék lenni. Szociológia-antropológia szakon tanulok. Már most dolgozom egy újságnál, heti rovatába jelentetek meg cikkeket az oktatási rendszer hibáiról. Vloraban születtem, ott is nőttem fel. Apukám mérnök, anyukám tanár. Az egyetem miatt költöztem Tiranába.

Tirana térképe, jelölve a 3 legfontosabb hely Egon számára

Mi volt az első benyomásod Tiranáról?

Már azelőtt is sokat jártam Tiranában, hogy ideköltöztem volna, így nem volt új számomra a város. Persze élni és átutazni rajta nem ugyanolyan. Sokkal fejlettebb, mint az ország többi része. Gazdaságilag, infrastrukturálisan pont úgy, mint a kultúra vagy épp a szórakozás területén. Sokkal jobban szervezett, minden helyet felhasználnak. Például Vlorában is vannak utcai árusok, de ott 1-2 árus jut egy utcára, nem úgy, mint itt. Itt mindenkinek megvan a maga kis helye. Az utcák zsúfolásig megtelnek árusokkal.

A város szerez profitot az utcai árusokból? Fizetnek bármiféle adót vagy helypénzt?

Nem. Utcán árulni tilos és törvénybe ütköző. De nincs más, amiből élni tudnának. Választhatnak, vagy áthágják a törvényt és pénzt szereznek, vagy betartják azt és éhen halnak. Tirana mindig is tele

volt utcai árusokkal, amióta világ a világ. Ezen egy törvény sem tudna változtatni. Előbb volt már ez a szakmájuk, minthogy a törvény megszületett volna.

Mi a város legnagyobb problémája? (társadalom)

Nagy különbség van az emberek között, mind kulturálisan, mind anyagilag. Túl nagyok a társadalmi szakadékok. Megjelent egyfajta érdektelenség és bizalmatlanság egymás irányába. Nem érdekli őket a többi ember. Inkább félnek tőlük - csak hozzájuk ne szóljanak, csak meg ne lássák őket. A város és az ország legnagyobb problémája a bizalom hiánya. (Visszavezethető az Enver Hoxha-i időkre.) Az ország egy álomban él. Mindenki büszkén, mellét veregetve meséli, hogy mi vagyunk Európa legősibb nemzete, az elsők között is az elsők, de mégis mire megyünk ezzel? Számít ez egyáltalán? Fel kéne ébrednünk már!

Kinyitni a szemünket és tenni a világért, tenni a jobb életért!

Külső szemmel nézve dübörög az albán gazdaság - látványos építkezések, nagy beruházások. Én nem érzem ezt a tehetetlenséget. Nem érzem azt, hogy az emberek álomba ringatják magukat, miközben elszalad mellettük a világ. Úgy néz ki, hogy ők is futnak a világgal.

Ez egy hamis kép. Ez egy kamu gazdaság. A gazdaság a szolgáltatásokra és a drogra épül. Biztos te is láttad, milliányi kávézó és bár van országszerte, mert mindenki itt tölti el a szabadidejét és itt költi el a pénzét. Teljesen mindegy, hogy milliomos vagy épp munkanélküli vagy, este mindenképp le kell menned a haverokkal a közeli kávézóba beszélni egy jót. Ez az a balkáni mentalitás, mely a szegényt szegényebbé teszi. De legalább a szolgáltatások tényleg jól működnek, nyereségesek. A másik nyereséges ágazat a drog^{166 167}. Ez ma

Albánia húzóágazata. Szinte az összes nagy ember: politikusok, bírók, bankigazgatók drogárusként kezdtek. Noha hangoztatjuk, hogy most már tiszta, fehér ország Albánia, hogy nincs semmiféle maffia. De ez úgy hazugság, ahogy van. Rendszerszintűvé vált a drogkereskedelem. Drogbárótól kezdve a legkisebb drogárusig ülnek emberek a parlamentben.

Hogy lehet ezt eltakarni?

Propaganda, korrupció, felesleges látványberuházások (Sou Fujimoto), pazarló gazdálkodás. Az Európai Unió sokszor támogatta Albániát, ám amikor 1-2 éve a miniszterelnökünk elment Brüsszelbe újabb segélyeket, újabb támogatást kérni, az Unió elnöke félbeszakította miniszterelnökünk beszédét. Azt mondta, addig egy fillért sem ad az EU Albániának, amíg strukturális reformok nem fognak bekövetkezni, melyek felszámolnák az irreálisan nagy és bonyolult bürokráciát.

Reformok, melyek a beolajozott korrupciós fogaskereket leállítanák¹⁶⁸. Azóta nem kapunk Uniós támogatást.

Mi a város legnagyobb problémája? (városrendezés)

Az infrastruktúra és az elképzelések hiánya. Tudatos fejlesztések nélkül a város rosszul szervezetté, élehetlenné fog válni. A város rendezését nem egy szakmai bizottság, sőt még nem is a politikusok, hanem azok tőkés kliensei alakítják. Van egy mondás: a vevőért mindent. És ez így van a politikában is. Pár gazdag befektetői csoport megvásárolja magának a politikusokat és a választások után szabad kezet kapnak. A kliensek kiskirályokként szabadon alakíthatják a várost. Eközben a politikusok látnokokként, a gazdagságot és boldogságot elhozó projektekként aposztrofálják az új, profitorientált projekteket.

Mi a kedvenc helyed Tiranában?

Az egyetem előtti tér, a Teréz anya tér. Este nem engedik be oda az autósforgalmat, lezárják, így egy az egyben az egyetemistáké lehet. Nagyon fiatalos, laza, cool helyé válik olyankor. Gördeszkások és biciklisek gyakorolnak ott. Más baráti körök csak leülnek oda, megisznak valamit, lazulnak. Másik kedvenc helyem a Park és a tó. Jó oda kimenni és érezni a természetet. Jó relaxációs hely, noha kezd már kifejezetten zsúfolttá válni. Egyetlen szabadidős helyként funkcionálva a város már kinötte a park kapacitást. Elég frusztráló, hogy hétvégén mozdulni sem lehet a nagy tömegtől egy olyan helyen, ahova azért megy az ember, hogy rekreálódjon.

Hol képzéd el a jövődet? Albániában?

Még sosem voltam külföldön, de mindenképp szeretnék kint élni s talán letelepedni.

Milyen házban szeretnél élni?

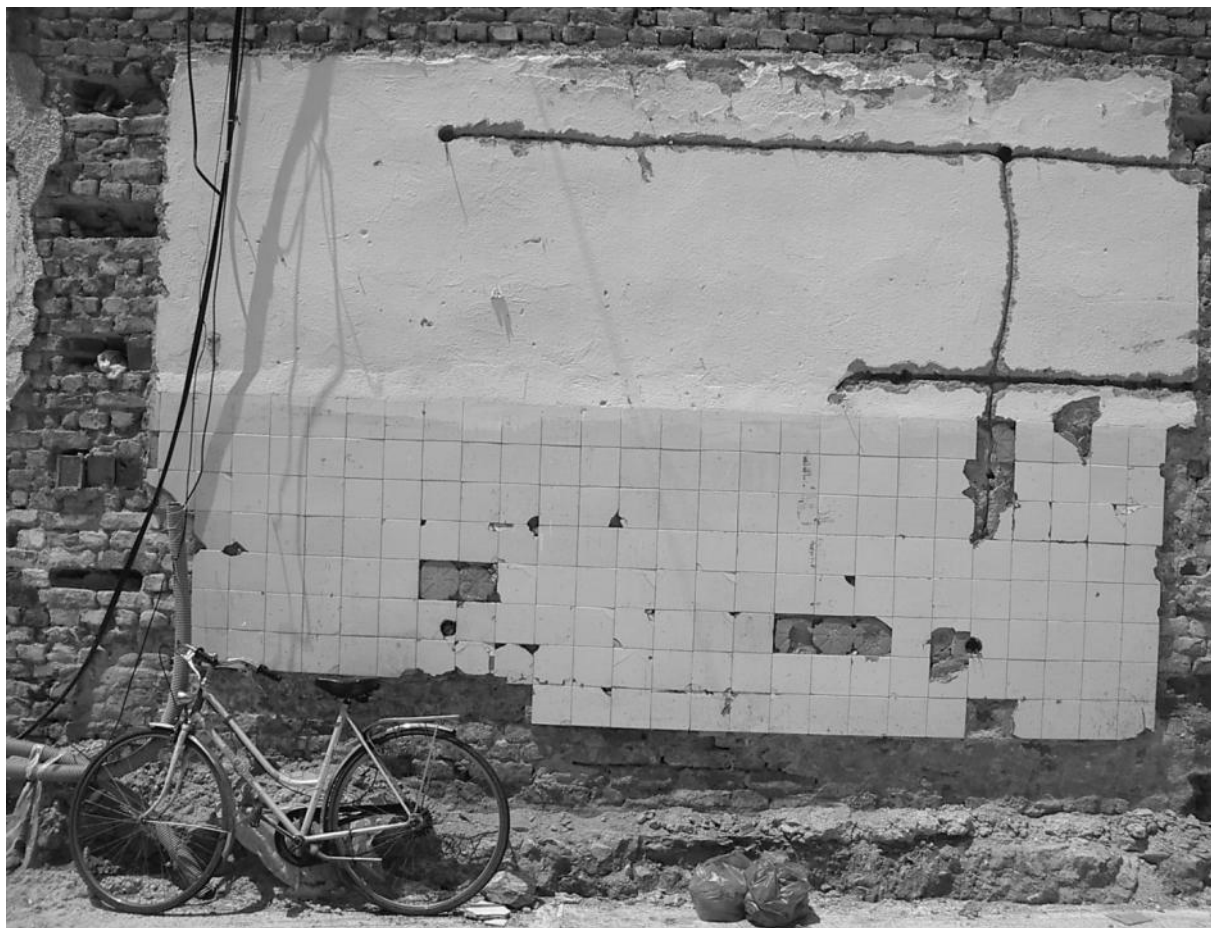
Teljesen mindegy, hogy csak egy lakás lesz-e, vagy ház, a lényeg, hogy legyen saját zöldfelülete. A közelben szeretnék szabadidős sportlehetőségeket és ami még fontosabb, jószomszédi viszonyt. Közösséget. Nem akarok olyanokkal, olyanok mellett élni, akikről azt sem tudom, hogy kicsodák, hogy mi is a nevük. Ennél mélyebb életet kell élnünk. Közösséget szeretnék építeni. Nem gondolok nagy dolgokra, csak köszönjünk egymásnak az utcán, vagy ha elfogyott a tojás, akkor nyugodtan fordulhassak a szomszédjaim felé. Bizalommal. Bízni egymásban.

Sikerülni fog ez az álmod?

Igen. Hiszek benne.

Összegzés

Hipotézisem, hogy a külvilág számára látványos változások, Tirana megjelenése a nemzetközi turisztikai, befektetési mezőnyben a helyiek számára előnyös mindaddig, amíg meg tudják tartani lokális értékeiket és az új piac nem nyomja el saját, már kialakult kultúrájukat. Tirana az elmúlt évek fejlesztéseinek köszönhetően egy fejlődő, modern várossá alakult, megtartva keleties hangulatát. A szegénység és a gazdagság kettőssége, míg az elővárosokban problémaként jelentkezik, a belvárosban maga a megoldás. Az eltérő épületmagasságok, a színek változatossága, a formák megmagyarázhatatlan játéka adja Tirana identitását, mely egy erős, szétszórt, de boldog város képét festi. Sok meggondolatlan, agresszív és építészeti

Köztér, Tirana, 2016

minőségtelen beavatkozás jellemzi Tirana látványát. Hazárdjáték ez, melyet eddig Tirana nyert, ám ez a mentalitás hosszútávon ellehetetlenítve a város működését, élehetlenné teszi. De abból kiindulva, hogy Tirana milyen progresszív, unorthodox módon vált az elmúlt 25 évben nagyvárossá, hogyan küzdött meg problémáival, változatos, meghökkentő, de pozitív jövőkép jósolható. Hiába szabályozatlanok a város fejlesztései, Tirana egy élő, nyüzsgő város. Nem alulreprezentált. Tirana egy bohém, modern, balkáni nagyváros, melynek identitása nem a látványberuházásokban rejlik, hanem az egyszerű utcák világában.

Tartalom

A fejezetek rövid összefoglalása

1. Tirana Albániában - kontextus

Az ország mindig óriási befolyással bír városaira, hatásaik egymásra triviálisak. Tirana esetében az ország helyzete egyszerre pozitív és negatív. Mint a centralizált ország fővárosa, itt valósul meg a legtöbb fejlesztés, ide összpontosul a pénzügyi és humán szektor, helyzete kiváltságos. Árnyoldalként jelen van az elszegényedett falusiak városba költözése, az informális építkezések szaporodása, az infrastruktúra lemaradása a város növekvő igényeivel szemben.

2. Várostörténet - palimpszeszt város

Tirana történelmi emlékeinek többsége a főtéren és az onnan kiinduló sugárúton található. Ezen épületek legtöbbször mind egy-egy elnyomó rendszer építészeti öntött kinyilatkoztatása. A változó politikai

rendszerek agresszív településfejlesztése nem csak az épületekben, hanem a településrendszerben is megmutatkozik. A mai palimpszeszt város legjelentősebb rétegeit a 20. század eleji olasz építészek, a Hoxa rendszer albán mérnökei és a kortárs nemzetközi fejlesztői határozzák meg.

3. Negyedek - szegregáció

A város egyik legnagyobb problémája a rosszul szervezettség. A társadalmi széttagolódás térben is jelentkezik. A város más-más színtereit használják az eltérő társadalmi rétegből származó lakosok, így sokszor esély sincs a találkozásukra. Az építészet sem segíti a mobilitást. A gazdagok elzárkózott lakónegyedekben, míg a szegények periferián lévő informális falvakban tömörülnek. A rossz infrastruktúra miatt a periferiák leszakadnak, a szegregációs folyamat erősödik.

4. Utcák - identitás

Egy város identitását a rá legjobban jellemző elemek alakítják. Tirana esetében ez az utcaképek dinamikája. A könnyed, pulzáló szintugrások a szomszédos épületek között. A belvárosban a 90-es évektől megjelent beruházások mára már egységes képként tetszelegnek: az 1-2 emeletes villák sorából ki-kiugrál egy-egy magasház. Tirana utcái így a váratlan léptékváltások színterei. Ám az új negyedekben a léptékváltás koncentrált hatása bezártság-érzetet, frusztrációt kelt.

5. Terek - reprezentáció

Két csoportra bonthatjuk a zöldfelületeket: lehet formálisan és informálisan kialakult. Mivel Tirana történelmileg spontán nőtt település, ezért még ma is az informális terek jellemzőek rá. A reprezentatív parkokon és a főtéren kívül szinte csak kisebb teresedésekkel találkozhatunk,

melyek inkább nevezhetők egy-egy szélesebb utcarésznek, mintsem térnek. Tirana jövőbeni feladata a város központi részein kívül is értékes zöldfelületeket létrehozni. A 2000-es évek elején új parkok jöttek létre, ám azok mind a reprezentatív tengelyre vannak felfűzve, nem alkotnak zöldfelületi hálózatot.

6. Házak - önámítás

Egész Albániára jellemző a többgenerációs családi ház, a villa. Az informális építkezések brutalitása különleges megoldásokat szül. A 90-es évektől új igény alakult ki reprezentatív (nem kormányzati) beruházások építtetésére. Lehetnek ezek sztárépítészek által tervezett modern társasházak, vagy épp neoreneszánsz stílusú egyetemi épületek. Mindkét fajta újítás kilép kontextusából. Míg az egyik a gazdagsággal kacérkodik, addig a másik hamis történelmet zeng.

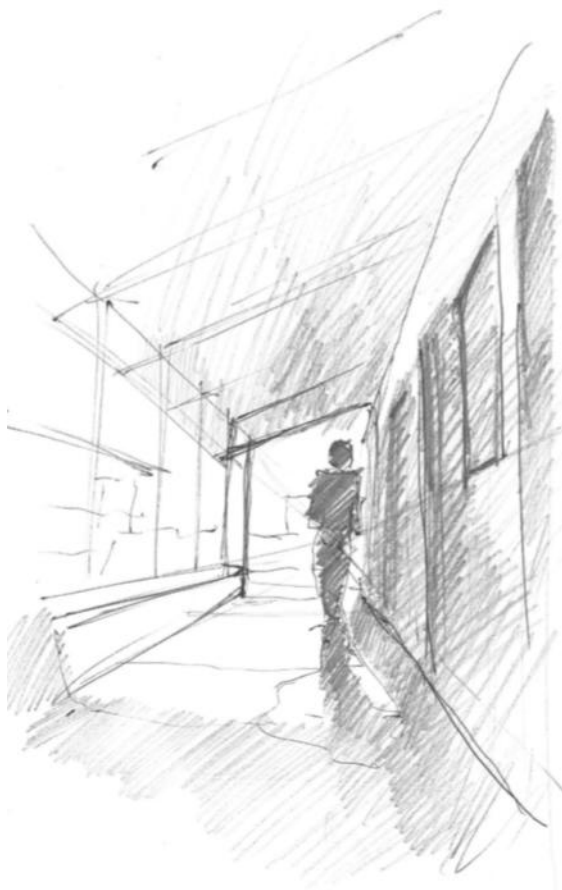

Homlokzat, Tirana, 2016

Zárszó

Hiszem azt, hogy a modern életvitel, az urbanizáció, a globalizáció, a technikai fejlődések nélkülözhetetlenek, szükségesek és helyesek a társadalom és az egyén számára egyaránt. Mégis mindig kell, hogy valami kilendítsen minket ebből a folyton fejlődő világból. Valami, ami elgondolkodtat. Ami másként láttatja a világot. Számomra ez a valami, ez a más Albánia és Tirana.

Albánia volt Európa legelmaradottabb országa, ám az elmúlt 25 évben új pályára állt. A mérhetetlen nagy gyorsaságban megvalósuló fejlesztések, az innováció, a folytonos változás jellemzi. Globális és lokális trendek színtereként szolgál. Fővárosát, Tiranát a modernség és a káosz kettőssége uralja, ám ez mégsem ijesztő. Váratlan helyzetek tömkelegével találkozhatunk a élet minden terén: hangos

emberek, váratlan építészeti megoldások, erős vizuális ingerek, kaotikus közlekedés, illegális árusok. Ezek azok a váratlan helyzetek, ez az a valami, az a más, mely újraértékelésre készíti az eddig kialakult "város" képét. Olyan benyomások és érzelmek köthetőek számomra Tiranához, melyek szerethetővé, élhetővé, különlegessé és kivételessé varázsolják azt. A rengeteg objektív negatívum mellett olyan szubjektív pozitívumokkal rendelkezik a város, melyek értékke változtatják Tiranát. Másként láttatják a világot.

Idézet egy macedón és egy albán férfi beszélgetéséből:

"- És hogy élnek a népek a nagyvilágban?
- Úgy, mint nálunk. Csak még nem tudnak róla!"¹⁷⁴

Tereséd, Rruga e Saraceve, Tirana, 2016

Tipikus albán életkép, Kruja, 2016

Bibliográfia

1. Forrás: <http://www.zonu.com/detail-en/2011-05-19-13678/Tirana-map.html>
2. Sali, S. (Festő). (1969). *Vojo Kushi* [festmény]. Tirana, Albánia: Albán Nemzeti Galéria
3. The World Factbook: Population. (2016, Július). Forrás: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>
4. Population. (2016). Forrás: <http://www.instat.gov.al/en/themes/population.aspx>
5. Population density (people per sq. km) in Albania. (2016). Forrás: <http://www.tradingeconomics.com/albania/population-density-people-per-sq-km-wb-data.html>
6. United Kingdom: Home Office. (2014, November 14). *Country Information and Guidance - Albania: Minority ethnic groups*. Forrás: <http://www.refworld.org/docid/550c270f4.html>
7. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Albania
8. Robert Royal. (2000). Albania: The First Atheist State. *Arlington Catholic Herald*.
9. Council of Europe: Parliamentary Assembly. (2005, Január 24-28). *Official report of debates*. Forrás: https://books.google.hu/books?id=1hAEKAAcJnQC&pg=PA84&lpg=PA84&dq=8+million+albanians&source=bl&ots=Le8qQRc2O8&sig=zxVCuucchvvehxiWJKshMsw0FX0&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjE4MHKh_HPAhXEA5oKHfKyCtQQ6AEITjAH#v=onepage&q=8%20million%20albanians&f=false
10. Forrás: <http://www.albania.al/about-albania/geography>
11. Forrás: <http://albania.blog.hu/>
12. Forrás: http://envsec.grid.unep.ch/see/proj/mining/img/pop/alb_pop.jpg

13. Forrás::
<https://www.youtube.com/watch?v=qcSfBkpbj4>
14. Ahonen, P. (2005). Article on: Enver Hoxha. *Encarta Encyclopaedia*.
15. United Nations. (2015). *Formalizing the Informal: Challenges and Opportunities of Informal Settlements in South-East Europe*. Forrás::
<https://www.unecce.org/info/ece-homepage.html>
16. Report for Selected Countries and Subjects. (2016). Forrás:
<https://www.imf.org>
17. A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági szektorok szerint, nemenként (2008-). (2016). Forrás:
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qlf017.html
18. Bene, B. (2016, Július 13). Personal Interview with Egon.
19. Knowlton, M. & Cavendish, M. (2004). *Albania (Cultures of the world)*. Forrás:
<https://www.amazon.com/Albania-Cultures-of-the-World-Mary-Knowlton/dp/0761418520>
20. Forrás:
<http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-albania.en.mfa>
21. Clegg Austin, R. (2012). *Founding a Balkan State: Albania's Experiment with Democracy, 1920-1925*. ISBN-10. 1442/644-354.
22. Szabó, A. (1999). Albánia nehézkes születése. *Valóság*, XLII. évf. 6. sz.
23. Kristo, S. (Festő). (1966). *Femijet*. [festmény]. Tirana, Albánia: Albán Nemzeti Múzeum
24. Hoxha Beqiri, B. (2015, Augusztus). Censorship and Self Censorship Reflected into the History of Albanian Literature. *Journal of Modern Education Review*, 5(8)
25. Palermo, L. (2012). *The colored democracy of Edi Rama: Art and Beauty as Forms of Political Action*. Forrás:
<http://euroacademia.eu/presentation/the-colored-democracy-of-edi-rama-art-and-beauty-as-forms-of-political-action/>
26. lásd.: Edi Rama (Terek fejezet)
27. Forrás: <https://www.ata.gov.al/en/from-london-to-tirana-the-cloud-pavilion-installation-by-japanese-architect-sou-fujimoto/>
28. Heppner, H. (1994). *Hauptstädte in Südosteuropa: Geschichte, Funktion, nationale Symbolkraft*. ISBN 978-3-205-98255-5.
29. Forrás: <http://www.united-albania.com/tirana-history.html>
30. Forrás:
http://www.worldmayor.com/worldmayor_2004/tirana_history.html
31. Elsie, R. (2004). *Historical Dictionary of Albania*. ISBN-10. 0810/861-887.
32. Van Donzel, E. J. (1994). *Islamic Desk Reference*. ISBN 978-0-585-30556-1.
33. Hemming, A. & Kera, G. (2012). *Albania: Family, Society and Culture in the 20th Century*. Forrás:
https://books.google.hu/books/about/Albania.html?id=HfpTqhlsCtMC&redir_esc=y

34. Forrás: <https://merrtaxi.com/tirana>
35. Forrás: <http://kotortotirana.com/tirana>
36. Forrás:
http://www.citymayors.com/culture/tirana_history.html
37. Central Technical Archive of Construction Nr 1. 1999 Tirana – Albania
38. Pearson, O. (2004). *Albania in the twentieth century: a history*. ISBN 978-1-84511-013-0.
39. Forrás: <http://www.zonu.com/detail-en/2011-05-19-13676/Tirana-map-1917.html>
40. Forrás:
<https://hu.pinterest.com/aristotlekallis/the-strange-architectural-world-of-armando-brasini/>
41. Dienes, T. (2005). *Albánia: Útikönyv*. Budapest: Hibernia Nova.
42. Yarwood, J. (2011). *Urban Planning in the Middle East: Case Studies*. Forrás: <https://www.amazon.com/Urban-Planning-Middle-East-Studies/dp/1443831875>
43. Pisani, M. (1996). *Architettura di Armando Brasini*. Roma, Officina Edizioni.
44. Vokshi, A. & Nepravishta, F. (2013). *FAUSTO DI FLORESTANO - THE GENESIS OF NEW ARCHITECTURAL FORMS IN ALBANIA*. Forrás: <https://www.researchgate.net/publication/264119907>
45. Marzo, M. & Fabian, L. (2015). *La ricerca che cambia. Atti del primo convegno nazionale dei dottorati italiani dell'architettura, della pianificazione e del design – Università Iuav di Venezia 19-20 novembre 2014*. Siracusa, LetteraVentidue.
46. Forrás:
<https://aksrevista.files.wordpress.com/2014/01/img-20140121-00268.jpg>
47. Forrás:
http://farm9.staticflickr.com/8516/8396802512_ac6fb77917_c.jpg
48. Gunzburger Makas, E. & Conley T. (2015). *Capital Cities in the Aftermath of Empires: Planning in Central and Southeastern Europe (Planning, History and Environment Series)*. Forrás: <https://www.amazon.com/Capital-Cities-Aftermath-Empires-Southeastern/dp/1138889725>
49. Fischer, Bernd J. (1999). *Albania at War, 1939-1945*. ISBN 978-155753141-4.
50. Carbonara, L. & Menghini, A. B. & Calace, F. & Spazioso, G. & Rosa, F. (2016). «Restituiamo la Storia» - dagli archivi ai territori: Architetture e modelli urbani nel Mediterraneo orientale. Forrás: <https://www.amazon.co.uk/%C2%ABRestituiamo-Storia%C2%BB-territori-Architetture-Mediterraneo-ebook/dp/B00TYV9XK4>
51. Vickers, M. (2014). *The Albanians: A Modern History*. Forrás: <https://www.amazon.com/Albanians-Modern-History-Miranda-Vickers/dp/1780766955>
52. Bleta, I. (2010) *Influences of political regime shifts on the urban scene of a capital city, Case Study: Tirana*.

53. Renzi, R. (2010). *Gherardo Bosio. Le Ville*, Florence:Alinea.
54. Central Technical Archive of Construction Nr 3. 2000 Tirana – Albania
55. Forrás: <http://kejda.net/wp-content/uploads/2008/11/hoxha.jpg>
56. Forrás:
<http://www.lonelyplanet.com/albania/tirana/sights/architecture/palace-culture>
57.
<http://www.mhk.gov.al/?p=2362&lang=en>
58. The Associated Press. (1997, January 11). *Widow of dictator leaves prison In Albania, Nexhmije Hoxha serves five years for corruption.* The Kansas City Star.
59. Dennis Kavanagh (1998). "Alia, Ramiz". *A Dictionary of Political Biography*. Oxford University Press.
60. Forrás:
<http://biography.yourdictionary.com/ramiz-alia>
61. Forrás:
https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_post-Communist_Albania
62. Gjonca, (2000). "Migratory processes in 90s",
63. Forrás:
<http://population.city/albania/tirana/>
64. Forrás: http://www.ba.itc.cnr.it/SOS-Tirana/info/MOSQUE_OF_ETHEM_BEU.html
65. Forrás:
https://en.wikipedia.org/wiki/Clock_Tower_of_Tirana
66. Meksi, A. & Frasheri, G. (1977). *Arkitektura dhe restazrimi i zhamise se Haxhi Them Beut ne Tirane, Momumente.*
67. Norris, H. T. (1993). *Islam in the Balkans: Religion and Society Between Europe and the Arab World.* University of South Carolina Press. ISBN 9780872499775
68. Ross, A. C. Petar Sudar, P. (1998). *Albania's economy in transition and turmoil, 1990-97.* Forrás:
<https://www.amazon.com/Albanias-Economy-Transition-Turmoil-1990-97/dp/1840145633>
69. Forrás:
https://en.wikipedia.org/wiki/Tirana#World_War_II_and_Socialism
70. Biagini,A. (2005). *Storia dell'Albania contemporanea.* Forrás:
<http://www.ibs.it/code/9788845234040/biagini-antonello/storia-dell-albania.html>
71. Gresleri,G. & Massaretti, P. G. (1993). "Architettura Italiana d'Oltremare 1870- 1940." Galleria dà Arte Moderna bologna.
72. Fogu, C. & Re L. (2010). *Italy in the Mediterranean.*Forrás:
http://escholarship.org/uc/ismrg_cisj?volume=1;issue=1
73. Pardo, V. F. (2003). *L'architettura nelle città italiane del XX secolo: dagli anni Venti agli anni Ottanta.* Forrás:
<http://www.ibs.it/code/9788816406322/architettura-nelle-citta.html>

74. Enver Hoxha nyomában. (2012, Október 5). Forrás: <http://nepszava.hu/cikk/589876-enver-hoxha-nyomaban>
75. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Enver_Hoxha#cite_note-tekke-6
76. Forrás: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/al>
77. Forrás: <http://www.zonu.com/fullsize-en/2011-05-19-13679/Tirana-map-1957.html>
78. Forrás: <https://www.lonelyplanet.com/albania/tirana/attractions/palace-of-culture/a/poi-sig/443819/358549>
79. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Palace_of_Culture_of_Tirana
80. Architect Enver Faja passes away". (2011, Október 06). *Top Channel*.
81. Forrás: https://sq.wikipedia.org/wiki/Enver_Faja
82. Forrás: <http://albaniataste.com/uploads/images/ci1hbf20151129110527.jpg>
83. Kolaneci. (2009). *Form of the Pyramid, in harmony with the mountain of Dajtit*. Forrás: <http://www.balkanweb.com/gazetav5/newsadmin/preview.php?id=55071>
84. Forrás: http://www.slate.com/blogs/atlas_obscura/2014/01/28/the_fight_to_preserve_albania_s_ugly_pyramid_of_tirana.html
85. <http://www.coop-himmelblau.at/architecture/projects/the-open-parliament-of-albania>
86. Prifti, A. (2013). The Realization of the "New Architecture". The Italian Colonial Experience in Albania During the Years 1925-1943. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2 (9) Forrás: <http://www.mcser.org/journal/index.php/ajis/article/view/901>
87. Tashi, P. & Dhrami K. (2015). *The Transformation of the Urban Block in the City of Tirana from 1920 to 1960*. Forrás: www.ijsr.net
88. Rossi, P. & Gallas, F. (2002). *Storie e ritratti Albanesi, reportage da Kombinat, periferia di Tirana*. Forrás: www.colorngo.org
89. Vokshi, A. & Nepravishta, F. (2014). *Tirana, regeneration policy of the urban periphery*. Forrás: <https://www.researchgate.net/publication/264119742>
90. Forrás: <http://argophilia.com/albania/kinostudio-film-studio.html>
91. Shahollari, L. (2015, Május 24). SHËNIM: Bashkia e Tiranës 1 milion banorë? Mit, jo realitet! Forrás: www.gazetadita.al
92. Forrás: https://sq.wikipedia.org/wiki/Nj%C3%ABsit%C3%AB_bashkiak%C3%AB_Tiran%C3%ABs
93. Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Tirana_10

94. Williams, S. (12 September 2014). "Albania's Block party: Dancing away the dictator's legacy". CNN.
95. Forrás: <https://media-cdn.tripadvisor.com/media/photos/06/c9/26/93/tirana-free-tour.jpg>
96. Forrás: <http://edition.cnn.com/2014/09/12/travel/albania-tirana-the-block/>
97. Gottschling, A.(2010). *What to visit in Tirana*. Forrás: <http://www.tirana-online.de/vizita.shtml>
98. Jencks, C. & Griffiths, S. & Holland, C. & Jacob, S. (2011). *Radical Post-Modernism*. ISBN-10: 0470669888.
99. <http://www.meyerdudesek.com/ardia-tirana.html>
100. Forrás: <http://archive.is/g7D6>
101. Forrás: <https://unofficialculture.wordpress.com/2014/04/23/first-impressions-of-bathore-albania/>
102. Forrás: <http://www.kodraediellit.com/>
103. Forrás: <http://www.zonu.com/detail-en/2011-05-19-13681/Expansion-stages-of-Tirana.html>
104. Meggyesi, T. (2009). *Városépítészeti alaktan*. Budapest: Terc.
105. Burckhardt, L. (2011). *Spaziergangswissenschaft. In: ders. Warum ist Landschaft schön?* Berlin: Ritter und Schmitz.
106. Benkő, M. & Fonyódi, M. (2009). *Glocal city*. Budapest: Terc.
107. Tashi, P. & Tola, A. & Vokshi, A. & Miri, A. (2014). *TRANSFORMATION OF SPACE BETWEEN DWELLINGS IN THE CITY OF TIRANA FROM 1920 TO EARLY 1960s*. Forrás: konferenca.unishk.edu.al/icrae2014/cd/pdf/doc/345.pdf
108. Albania - Infrastructure, power, and communications. (2001). Forrás: <http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Europe/Albania-INFRASTRUCTURE-POWER-AND-COMMUNICATIONS.html>
109. Vela, F. & Koprencka, L. & Petanaj, M. (2013) Government Role in Infrastructure Development in Albania: Efforts for Sustainability. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (2) Forrás: <http://www.mcseser.org/journal/index.php/mjss/article/view/221>
110. European Commission Phare Programme. (2004, September). *ALBANIA – NATIONAL TRANSPORT PLAN PHASE 2 STUDY PHASE*. Forrás: <https://www.scribd.com/document/43320069/Albania-National-Transport-Plan>
111. Forrás: <https://www.worldnomads.com/travel-safety/europe/albania/albanias-roads-and-transport>
112. Moody, S. & Melia, S. (2011). *Shared space - implications of recent research for transport policy*. Project Report. University of the West of England.
113. Forrás: <http://dictzone.com/latin-magyar-szotar/identidem>

114. Bene, B. (2016, Október 8). Personal Interview with Gerti Cela (architecture student)
115. lásd.: Tirana építészeti emlékei (2. fejezet)
116. Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge MA: MIT Press.
117. Rama, E. (2014, Október 19). *Jam Katolik*. Balkanweb.
118. Forrás:
http://www.oecd.org/speaker/0,3438,en_21571361_31938349_38759801_1_1_1_1,00.html
119. Forrás:
<http://creativetime.org/summit/speakers/edi-rama/>
120. Vajlati, A. & Rial, C. (2016). *Migration of Rich Immigrants: Gender, Ethnicity and Class*. Forrás:
<https://www.amazon.com/Migration-Rich-Immigrants-Ethnicity-Anthropology/dp/1349566756>
121. Edi Rama. (2012). *Vedd vissza városod festékekkel!* TED előadás. Forrás:
https://www.ted.com/talks/edi_rama_take_back_your_city_with_paint?language=hu
122. Kramer, J. (2005, Június 27). PAINTING THE TOWN How Edi Rama reinvented Albanian politics. *Art in America*. Forrás:
www.janetzweig.com/RISD_BROWN/Tirana.pdf
123. Forrás: <http://blonde-gypsy.com/2013/02/28/15-things-you-should-know-before-traveling-to-albania/>
124. <http://www.51n4e.com/project/tid-tower-0#>
125. <http://www.archea.it/en/4-evergreen-tower/>
126. <http://www.tirana.gov.al/>
127.
<http://www.archdaily.com/602573/bank-of-albania-hq-renovation-petreschi-architects>
128.
https://en.wikipedia.org/wiki/Palace_of_Culture_of_Tirana
129. Forrás: http://3.bp.blogspot.com/--fnAwKaQ_Ro/U4VLTrKRRqI/AAAAAAAAAKk/QgBzyGJ2Vsk/s1600/100_1862.JPG
130. Forrás:
https://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Park_of_Tirana
131. Dinga, L. (1995 August). *The Botanic Garden of Tirana*. Forrás:
<http://www.bgci.org/resources/article/0034/>
132. Forrás:
<http://www.mygreenworld.org/worst-zoos-in-the-world/>
133. Tirana Municipality (2005, November 15). *"The Green Fair, exposure of the strategy to rehabilitate the Park of the Artificial Lake"*.
134. Forrás: <http://bankwatch.org/news-media/blog/tirana-botanical-garden-threatened-ring-road>
135. Frrokaj, B. (Képzőművész). (2016). *Depended*. [fényképek]. Tirana, Albánia: Art University of Tirana.

136. Faja E. Gjenezja e Arkitekturës moderne dhe e realizmit socialist në Shqipëri, në vitet 1945-1980 55". (2010, December 16). Forrás:: <http://gazeta55.al/gjenezja-e-arkitektures-moderne-dhe-erealizmit-socialist-ne-shqiperi-ne-vitet-1945-1980>
137. Nepravishta, F. (2016). *Contemporary Architecture in Tirana during the Transition Period*. Forrás: <http://www.idpress.eu/seejad/article/view/seejad.2016.10019/pdf>
138. Kolevica, P. (1997). *Arkitektura dhe Diktatura*. Tirana: Shtëpia Botuese.
139. Shkreli, A. (2012). *Pallati me Kuba – disidencë mbryjtur në tulla*. Forrás: <http://www.gazetashqip.com/lajme/2012/07/28/pallati-me-kuba-disidence-mbryjtur-netulla>
140. Forrás: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1596863&page=2>
141. Forrás: <http://www.jeder-qm-du.de/ueber-die-platte/detail/charta-von-athen/>
142. Shkreli A. (2008). *Tipo & molteplicita*.
143. Vokshi A. (2008). *Altri orizzonti, verso una nuova architettura albanese*.
144. Tamburelli PP. (2006). *Domus. New Tirana*.
145. Forrás: <http://www.skyscrapercity.com>
146. Forrás: <http://www.51n4e.com/project/skanderbeg-square>
147. Forrás: <http://albaelettrica.al/millenium-business-center/>
149. Forrás: <http://www.archdaily.com/792332/sadar-plus-vuga-selected-to-design-supreme-court-of-albania>
150. Forrás: <http://www.e-architect.co.uk/albania/cultural-centre-albania>
151. Forrás: <http://www.archdaily.com/227771/finalists-for-the-masterplan-of-tirana-albania-grimshaw-architects>
152. Forrás: <http://www.archdaily.com/office/51n4e>
153. Forrás: <http://www.archello.com/en/project/serre-residential-district-and-facilities-lots-1a-1b-1c-3-tirana>
154. Forrás: <http://libeskind.com/work/tirana-2/>
155. Forrás: <http://www.laguardalow.com/projects/eastern-europe/east-gate/>
156. Forrás: <https://www.ata.gov.al/en/lame-some-427-000-illegal-buildings-erected-since-1992-across-country/>
157. Bene, B. (2016, Július 10). Personal Interview with Adnan.
158. lásd.: Földrajz (1. fejezet)
159. Forrás: <http://www.nationsencyclopedia.com/economies/Europe/Albania->

INFRASTRUCTURE-POWER-AND-COMMUNICATIONS.html

160. 5Jazo, S. (2013). "Informal development in Albania: The problem, the procedure and the progress of formalization", *South-Eastern European Journal of Earth Observation and Geomatics*, 2 (2S)

161. lásd.: Tirana történelmi emlékei (2. fejezet)

162. <http://www.uamd.edu.al/new/>

163.

<https://www.youtube.com/watch?v=JZbvfZlWmhw>

164. http://www.amadeus-group.com/amadeus_palace_about.html

165. Forrás:

<https://www.youtube.com/watch?v=HKtFD R5JdD8>

166. Forrás:

<http://www.balkaninsight.com/en/article/albania-won-t-lift-speed-boat-ban>167. Elezi, M. & Zenelaj, E. (2013). Drug Production

and Trafficking in Albania. *International Journal of Social Sciences*, II(3)

168. Forrás:

<http://www.pecob.eu/Corruption-Albania-biggest-challenge-integration-E-U>

169: Forrás:

<http://www.origo.hu/teve/20160603-az-ozone-utazas-albania-filmje-nyert-a-nemzetkozi-termeszetfilm-fesztivalon-barany-robert-mesel.html>

170: Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/Tanners%27_Bridge

171: Meggyesi, T. (2016, Október 19).

Magyar települések: Közelítés 2

[Powerpoint prezentáció].

172: Makrai, S. (2016). Építészet, Vizuális Alkotások [Powerpoint prezentáció].

173: Szabó, J. (2016, Október 28).

Budapest változásai: Szocialista életmód [helyszín bejárás]

174: Counihan, J. & Kolar, C. & Taylor, S. & Villiers, C. (Producer), & Manchevski, M. (Rendező). (1994). *Eső előtt* [Mozgókép]. Macedónia.